

VILNIAUS DAILĖS AKADEMIJOS
VILNIAUS FAKULTETAS

DAILĖS ISTORIJOS IR TEORIJOS KATEDRA

Dailės istorijos ir teorijos studijų programa, valstybinis kodas 6211NX005

Vidos Miškūnaitės-Jarošienės

LIETUVOS SPIRITO VARYKLŲ (BRAVORŲ) ARCHITEKTŪROS YPATUMAI XIX A.
PRAMONĖS RAIDOS KONTEKSTE.
NAUJANERIŲ (VILJANOVOS) DVARO SPIRITO VARYKLOS ATVEJIS

Magistro baigiamasis darbas

Baigiamojo darbo vadovė doc. dr. Rasa Butvilaitė

Vilnius, 2023

Baigiamojo darbo autentiškumo deklaracija

Vida Miškūnaitė-Jarošienė

(baigiamojo darbo autoriaus vardas ir pavardė)

Lietuvos spirito varyklų (bravorų) architektūros ypatumai XIX a. pramonės raidos kontekste.

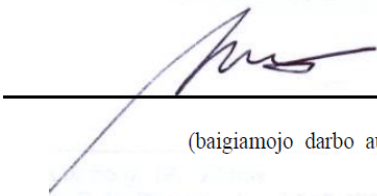
Naujanerių (Viljanovos) dvaro spirito bravoro atvejis

(baigiamojo darbo pavadinimas lietuvių kalba)

Architectural Features of Lithuanian Distilleries in the Context of Industrial Development in the
19th Century. The Case of the Naujaneriai (Viljanova) Manor Distillery

(baigiamojo darbo pavadinimas anglų kalba)

Patvirtinu, kad baigiamasis darbas paremtas mano pačios/-o autentiška kūryba ir jame naudotasi tik tokia papildoma informacija, kuri nurodyta nuorodose, paaiškinimuose, šaltiniuose, literatūros ir kt. sąrašuose. Darbas sukurtas/parašytas savarankiškai, nepažeidžiant kitiems asmenims priklausančių autorių teisių. Taip pat nei visas baigiamasis darbas, nei jo dalis nebuvo pateikta jokiai kitai aukštojo mokslo institucijai, kaip akademinis atsiskaitymas ar baigiamasis darbas.

(baigiamojo darbo autoriaus parašas)

TURINYS

TURINYS.....	3
ĮVADAS	4
1. TRADICINIO DVARO BRAVORO VIRSMAS PRAMONINIU	14
1.1. Degtindarystė ir tradicinių bravorų architektūra Lietuvos dvaruose XVI–XVIII amžiuje	14
1.2. Pramonės modernizacija ir industrinė revoliucija	21
1.3. Rusijos monopolijos ir įstatymų įtaka pramoninių spirito varyklų (bravorų) susiformavimui. Blaivybės judėjimas	24
2. DVARŲ SODYBŲ PRAMONINIŲ SPIRITO VARYKLŲ (BRAVORŲ) PLANAVIMO YPATYBĖS XIX A. ARCHITEKTŪROS TEORIJOJE	33
2.1. Spirito varyklų (bravorų) lokacijos parinkimo ypatybės.....	33
2.2. Spirito varyklų (bravorų) gamybos technologiniai ypatumai.....	37
2.3. Spirito varyklų (bravorų) architektūrinės planinės ir erdvinės struktūros ypatumai	42
2.4. Spirito varyklų (bravorų) estetinės ypatybės	44
3. NAUJANERIŲ (VILJANOVOS)DVARO SPIRITO VARYKLOS ATVEJO ANALIZĖ: DVARAS IR JO ŠEIMININKAI, DVARO PRAMONINĖ VEIKLA.....	50
3.1. Naujanerių dvaro žemėvaldos sklypo sprendiniai	50
3.2. Naujanerių dvaro spirito varyklos technologiniai veikimo principai	57
3.3. Naujanerių dvaro spirito varyklos funkcinė – planinė struktūra	59
3.4. Naujanerių dvaro spirito varyklos architektūrinis sprendimas.....	62
IŠVADOS.....	66
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA.....	69
ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS.....	75
ILIUSTRACIJOS	84
PRIEDŲ SĄRAŠAS.....	112
PRIEDAI	113
SANTRAUKA	118
SUMMARY	119

IVADAS

Dvaras – tai vieta, kuri aprėpė ir vienijo įvairius sociokultūrinio, ekonominio, politinio gyvenimo aspektus. Dvaruose pulsuojanči intensyvi daugialypė veikla ir savininkų erudicijos bei finansinių galimybių lygmenys brėžė tarytumei projekcijas sodybų architektūroje: planuojant valdų erdves, įvairias veiklas atliepiančiuose statiniuose ir jų formose. Dvaro sodyba turi tam tikrą struktūrą, kurios pastatai bei aplinka glaudžiai funkciškai sąveikauja ir / ar vienas kitą papildo. Reprezentacinei erdvei priklausiusių pastatų (rūmai, ofisinės, žirgynai, ledainės, žiemos sodai, oranžerijos, lobynai, svirnai ir pan.) architektūrinei raiškai buvo skiriamas išskirtinis dėmesys, ji bylojo dvarininkų skonį ir luominį statusą, savininkai ja gerėjosi ir didžiavosi, dažnai fiksuodavo meno kūrinuose, vėliau – fotografijose, šiai sričiai dosniai atseikėdavo lėšų ir ją patikėdavo profesionalams – architektams, skirdami ir savo laiką bei žinias: neretai prisidėdavo prie projekto kūrimo išreikšdami savo vizijas bei pageidavimus. Aktyvų dvarininkų įsitraukimą į dvarų sodybų projektavimo veiklą lėmė išsilavinimas (luomo apspręstas jo turinys), kelionės į svečias šalis, kuriose turėjo galimybę studijuoti universitetuose, susipažinti su įvairiomis architektūrinėmis tendencijomis ir tuometinėmis madomis, ugdėsi domėjimąsi mokslo, pramonės ir pažangaus ūkininkavimo naujovėmis, kultūra, menu ir vertybių kolekcionavimo galimybėmis¹. Toks aktyvumas plėtė pažinčių ratą su Europos kultūros, meno, mokslo atstovais. Šias galimybes lėmė ekonominis pajėgumas. Dvaro sodybos kaip reprezentacinio, administracinio ir ūkinio centro visuma, sudaryta iš skirtingų funkcinių dalių, turėjo ne tik save aptarnauti ir išlaikyti, tačiau ir patenkinti šeimininkų poreikius ir užmojus. Ši dvarų institucijos gyvavimo aplinkybė lėmė ir tyrimo lauką: nustatyti, kaip funkcionavo ūkiniai bei gamybiniai dvaro sodybos elementai, kurie buvo tiesiogiai susiję su pramonine veikla ir pajamų generavimu. XIX a. alaus daryklos, kaip ir spirito varyklos, buvo neatsiejama dvarų ūkio dalis². XIX a. antrojoje pusėje keitėsi dvaro pastatų architektūra, tobulėjo įranga, ėmė rasti pramonės amžiaus realijas atliepiantys naujų paskirčių pastatai (pvz., gamybinės pieninės, sūrinės ir t. t.), plėtėsi ūkinio kiemo / kiemų dalys. Seni pastatai buvo perstatomi, naujiems įtakos turėjo istorizmo stilistinės kryptys, tačiau tradicinės sodybų erdvinės struktūros ir pagrindinio kiemo plano kompozicija pasipildžiusi pastatais išlaiko prieš tai susiformavusią sandūrą³.

¹ Daugiau apie dvarininkų vertybių kolekcionavimą, in „Vakarų Europos dailė Lietuvos kolekcijose XIX amžiuje ir grafas Vladislovas Tiškevičius“, Aistė Bimbirytė-Mackevičienė, (daktaro disertacija, Vilniaus dailės akademija, 2019), 31.

² Витаутас Меркис, *Развитие промышленности и формирование пролетариата Литвы в XIX в.*, (Вильнюс: Минтис, 1969), 76.

³ Rasa Butvilaitė, Kazys Misius, Dalė Puodžiukienė, *Lietuvos dvarų sodybų atlasas, t. 1: Šilalės rajono savivaldybė*, sud. Rasa Butvilaitė (Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2012), 61.

Tyrimo temą pasirinkti skatino ir asmeninis interesas – 1995 m. įsigijus likviduojamo Gulbinų kolūkio pastatus, įvardytus kaip tvartai, net minties nekilo, kad tai kažkada dvarui priklausę pramonės ir ūkio statiniai. Pastatai buvo apleisti, apaugę krūmais bei užversti šiukšlėmis ir mėšlu. Per keletą metų savo jėgomis pavyko nuvalyti žemėmis ir krūmynais užgožtus fasadus, kurie atsivėrė visu savo puikiai išlikusiu skeltų akmenų rašto grožiu. Tik tada pati aplinka pradėjo pasakoti apie šios dabartinės Naujanerių dabartinės Vilniaus miesto vietovės istoriją, apie čia įsikūrusius dvarininkus, jų būdą ir apie jų spirito pramonės veiklą. Kai 2016 m. paveldosaugininkės Aušrelė Racevičienė ir Laima Vileikienė parengė „*Naujanerių (Viljanovos) buvusios dvaro sodybos istorinės raidos analizę*“⁴, kilo mintis tyrimą pratęsti – nustatyti ir atskleisti objekto architektūrinę vertę, ypatumus menotyriniu požiūriu, išanalizuoti objektą platesniuose kultūros, pramonės ir architektūros raidos kontekstuose. Dvaro sodybos pavadinimas laiko būvyje keitėsi: Šukštulės (*Szuksztule*) (XVII a. I p. – XIX a. II p.), Vilijanovos (*Wilianówo; Вилия-нова*) (XIX a. II p. – XX a. I p.), Viljanovos (XX a. I p. – XX a. II p.), nuo XX a. II p. įsitvirtino dabartinis vietovės pavadinimas – Naujaneriai. Daug skirtingų pavadinimų turėjusios vietovės, toliau darbe vadinamos Naujanerių (Viljanovos) vardu, dvaro sodybos ūkis buvo didelis, XIX a. pabaigoje turėjęs 21 pastatą, o spirito bravoras sakininėje tradicijoje buvo žinomas kaip labai pelningas. Šis vienas ryškiausių ir svarbiausių dvarų ūkinės-gamybinės paskirties statinių – **spirito bravoras** – pastatas, skirtas svaigiesiems gėrimams gaminti ir tapo šio darbo **tyrimo objektu**.

Kol kas nėra bent kiek nuoseklesnių ir išsamesnių lituanistinių tyrimų apie spirito bravorus dvarų sodybose, o akivaizdžiai pastebimas itin spartus jų vystymasis per visą XIX a. paskatino į tyrimo akiratį įtraukti ne tik architektūros analizę, bet ir jos raidą, šių gamybinių pastatų veikimo principus, įrangą, produktus ir architektūriniams ypatumams įtaką padariusius veiksniai: ekonominę politiką, socialinę, teisinę-įstatyminę aplinką, industrializacijos naujoves. Aktualu ir svarbu atsakyti į kitus su architektūrinės raidos kontekstais susijusius klausimus: kaip keitėsi ūkinio / gamybinio dvaro sodybos kiemo struktūra? Taip pat skatino kelti klausimą, kaip dėl modernėjančios visuomenės ir mechanizacijos išradimų bei jų pritaikymo keitėsi bravorų architektūrinė išraiška (plano struktūra, vidaus erdvės, įranga, tūris, fasadų raiška). Tad gilinantis į Naujanerių atvejo analizę, tyrimas išsiplėtė į platesnius kontekstus, leidžiančius sukonstruoti bent kiek išsamesnę bravorų raidos Lietuvoje panoramą. Tyrimas galėtų būti svarbus ir paveldosauginiu požiūriu – pagelbėti deramai ir kvalifikuotai identifikuoti šių gamybinių pastatų vertingąsias savybes.

Lituanistinėje architektūros ir paveldo tyrimų tradicijoje dvaro gamybinių statinių architektūra ilgą laiką laikyta „žemąja“, dažnai prilyginta utilitariai ir labiau inžinerinei statybai. Vis

⁴ Aušrelė Racevičienė ir Laima Vileikienė, „*Naujanerių (Viljanovos) buvusios dvaro sodybos istorinės raidos analizė*“, (Vilnius: 2016).

dėlto, sektinas pažangių Europos šalių pramonės paveldo gaivinimo pavyzdys skatina susirūpinti ir Lietuvos architektūros tyrinėtojus, paveldo specialistus vietinio pramonės palikimo „įpaveldinimu“⁵.

Nuo seno Lietuva tradiciškai buvo glaudžiai susijusi su žemdirbyste. XIX a. antroje pusėje pradėtos diegti pažangios agrarinės veiklos technologijos lėmė ūkio modernizaciją. Ėmė rasti technikos pažangos naujoves atliepiančių naujų architektūros statinių tipų – spirito varyklų, garo malūnų, lentpjūvių, pieninių ir pan. Dvarų sodybose pradėjo plėstis gamybinis kiemas su jam priklausančiais pramoninės veiklos pastatais. Inovacijos tiesiogiai iš Europos ar per Lenkiją plito ir Lietuvoje, stambių spirito varyklų būta Užutrakio, Kretingos, Aštriosios Kirsnos, Pakruojo, Pienionių, Raguvėlės, Naujanerių, Obelių ir kituose dvaruose, kurių savininkai buvo skirtingos kilmės ir turtinės padėties dvarininkai, bet neabejotinai vertėsi spirito pramone. Todėl svarbu tyrinėti, ir kaip skirtingo dydžio, reikšmingumo dvaruose skyrėsi dėmesys šio gamybinio pastato architektūrai. Neabejotinai yra aktualu ir prasminga nuosekliai tyrinėti senuosius pramonės pastatus ir jų funkcinius-technologinius aspektus kaip tradicinę gamybinės veiklos sritį (rekonstrukcija svarbi ir tyrimų sklaidos, pažintiniu aspektu). Tyrinėjant privačią nuosavybę ir veiklą neišvengiamai aktualūs tampa individualūs užsakovų poreikiai bei sprendimai, todėl šiame tyrime įdomu pažvelgti, kaip skyrėsi dėmesys šio gamybinio pastato architektūrai.

Žodis *bravoras* reiškia spirito, degtinės ar alaus daryklą⁶. Dabartinėje lietuvių kalboje laikomas svetimybe⁷, tačiau XIX ir XX a. šnekamojoje kalboje ir rašytiniuose šaltiniuose buvo plačiai paplitęs. Tyrime ši sąvoka vartojama siekiant išlaikyti terminijos autentiškumą – tokiu pavadinimu šios paskirties statinys įvardijamas darbe naudotuose įvairaus pobūdžio šaltiniuose. Norminėje kalboje ir viešuosiuose diskursuose įsigalėjus sąvokoms „alaus darykla“ bei „spirito varykla“⁸, darbe jos taip pat vartojamos kaip *bravoro* sinonimai. Tradicinius Lietuvos dvarų *bravorus* tyrinėjusi architektūros istorikė Dalė Puodžiukienė nurodo⁹, kad XVI–XVII a. literatūroje *bravoro* terminu dažniau įvardijama alaus darykla (spirito ar degtinės varykla vadinama *gorzalnia*). Ieškant šaltinių, susijusių su spirito varyklomis, terminija pasipildė ir kitomis sąvokomis: lenkų kalba – *gorzelnia*, *gorzelnictwo* (*gorzeć* – degti), rusų kalba – *винокурня* (*винокурный завод*, *винокуренный завод*, *винница*) (lietuviškai reiškia distiliavimas). Degtinei iš apyvartos stumiant alų ir midų, *bravorais* pradėta vadinti pastatus, kuriuose gaminti visi alkoholiniai gėrimai¹⁰, daugiausia midus,

⁵ Marija Drėmaitė, „Pramonės architektūra Lietuvoje 1920–1940 metais: istorinė raida, stilistiniai ypatumai, kultūrinė reikšmė“, (daktaro disertacija, Vilniaus dailės akademija, 2006), 1.

⁶ Jonas Kruopas et al., *Lietuvių kalbos žodynas*, 1941, 1 t., 2-asis leid., (Vilnius: Mintis, 1968), 1020.

⁷ 2014 m. sausio 30 d. Kalbos komisijos nutarimu Nr. N-3 (152) nutarta atsisakyti skolinių dalies. *Bravoras* – nevartotina svetimybė, vartotini žodžiai: 1. (alaus) darykla; 2. (spirito) varykla (žr. kn. Danguolė Mikulėnienė, Aurelija Dyltė, *Kalbos patarimai. 4: Leksika: skolinių vartojimas*, (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013), 72.

⁸ Stasys Keinys, *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, 1954, 7-asis leid., (Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012), 109.

⁹ J. K. Haur, *Modellusz inwentarza, Generalna oekonomika ziemianska*, (Krakow, 1679) in Dalė Puodžiukienė, R. Šimkus, Algė Jankevičienė, *Etninės (medinės) architektūros dvarų gamybiniai pastatai – bravorai, pirtys, salyklinės* (ataskaita, KTU, 2004), 12.

¹⁰ Dalė Puodžiukienė et al., *Lietuvos architektūros istorija*, 4 t., (Vilnius: Savastis, 2014), 504.

alus, degtinė (naminė). Žodis *degtinė* kilęs iš žodžio *degti, deginti*: lietuviškai degtinė, latviškai *degvīns*, suomiškai *paloviina*, švediškai *brännvin*, daniškai *brændevin*, norvegiškai *brennevin* (t. y., 'degantis vynas'), baltarusiškai *гарэлка* (*arielka*¹¹), ukrainietišškai *горілка*. Rusijoje XVII–XVIII a. taip pat buvo paplitęs degtinės kaip *горящее вино* ('degantis vynas') vardijimas. Iki XVIII a. vidurio degtinė Didžiojoje Maskvos Kunigaikštystėje (nuo 1721 m. Rusijos imperijoje) buvo vadinama duonos vynu (*хлебное вино*). Tai buvo iki 60 % alkoholio tūrio palyginti brangus gėrimas, daugiausia pardavinėtas smuklėse (12 litrų kibiras kainavo 1,5–2 karves).

Žodis *vodka* XVIII a. reiškė žolių trauktines, gaminamas mediciniais tikslais. Rusijoje *vodka* šiuolaikine prasme pirmą kartą raštuose paminėta 1751 m. imperatorės Jelizavetos dekrete, skirtame spirito varyklų nuosavybės reguliavimui, o jau XIX a. viduryje žodis *водка* buvo gana paplitęs – jo pirminė reikšmė „netikras, negrynas vanduo“ (lenkiškai *wódka*), kildinamas iš veiksmažodžio *vodit* (*водить*), *razvodit* (*разводить*), reiškiančio skiesti (spiritą)¹².

Degtinė pagal gamybos technologiją buvo skirstoma į naminę ir pramoninę. Namine degtine vadintas distiliatas (neskiestas su vandeniu), priklausomai nuo norimo stiprumo, būdavo distiliuojamas nuo vieno iki trijų kartų – pirmoji „brantuvka“ iki 15–25 proc., antroji – „prostka“ ar „šumuvka“ iki 30–35 proc., trečioji – „okovita“ (nevalytas spiritas) iki 70–80 proc¹³. XIX a. I p. modernėjant bravorų įrangai, pritaikius vandens garą, atsirado galimybė gaminti pastovios kokybės produktą (spiritą). Dėl patogaus gamybinių žaliavų tiekimo spirito gamyba vystoma kaime – dvarų sodybose ir palivarkuose. Pramoninė degtinė (jos kokybė buvo griežtai reglamentuojama (ne mažesnė nei 40° stiprumo (*очищенный перегонкой*))) XIX a. pabaigoje įvedus monopoliją ir standartizaciją gaminta miestuose, maišant vandenį su valytu (rektifikuotu) spiritu.

Kadangi degtindarystė plito iš alchemikų aplinkos, visų katalikiškų ir protestantiškų Europos kraštų distiliatų pavadinimai kilę iš lotynų kalbos. Lotyniško kamieno žodis *spiritus*¹⁴ įsitvirtino daugelyje kalbų: lietuviškai *spiritas*, *etilo spiritas*, rusiškai *снупм*. Žaliavinio spirito varymas liko privatus¹⁵ plėtodamas gamybinių pastatų – spirito varyklų –populiarumą.

Daugybė degtinės pavadinimų darbe nebus minimi, tyrime vartojamas stiprų alkoholinį gėrimą nusakantis žodis degtinė, o jos žaliavą – spiritas.

Chronologinės ribos. Pasirinktas ilgesnis laikotarpis nei XIX amžius – pereinamasis laikas nuo senosios Lietuvos istorijos, kuri baigėsi Abiejų Tautų Respublikos padalijimu 1795 m., iki naujosios,

¹¹ Arielka (brus. гарэлка) – senoji svetimybė, žodis perimtas iš rusėnų kalbos, <https://ekalba.lt/lietuviu-kalbos-zodynas/arielka?paieska=Arielka&i=d3aa7430-4c02-43e9-b4bb-f8f810e86858>.

¹² Antanas Astrauskas, *Per barzdą varvėjo. Svaigiųjų gėrimų istorija Lietuvoje*, (Vilnius: Baltos lankos, 2008), 59–66.

¹³ Aivaras Ragauskas, „LDK istorija: kas pirmieji išvarė degtinę?“, 2013 rugsėjo 23 d., 15 min, <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/istorija/ldk-istorija-kas-pirmieji-ismare-degtine-582-371436?copied>.

¹⁴ Lotyniškai *Anima vini* arba *spiritus vini* (viduramžių mokslo kalba) – vyno dvasia, vyno siela. Pradžioj buvo vyno distiliato pavadinimas, vėliau cheminio junginio – etanolio, in Antanas Astrauskas, *Per barzdą varvėjo. Svaigiųjų gėrimų istorija Lietuvoje*, (Vilnius: Baltos lankos, 2008), 61.

¹⁵ Antanas Astrauskas, *Per barzdą varvėjo. Svaigiųjų gėrimų istorija Lietuvoje*, (Vilnius: Baltos lankos, 2008), 158.

tautinės Lietuvos susikūrimo 1918 m. vasario 16 d. Tai modernėjimo procesų ir mechanizacijos paplitimo įvairiose gyvenamosios aplinkos bei ūkinės veiklos srityse metas. Analizuojant bravorų institucijos, architektūros ir funkcijos raidą sociopolitinių reiškinių kontekstuose, svarbūs ir: 1) 1908 m., kai buvo pastatyta ir pradėjo veikti Obelių spirito varykla – bene paskutinė žinoma spirito varykla, pastatyta dvaro sodybos teritorijoje, vėliau šios pramonės pastatai kėlėsi į miestus; 2) Pirmasis pasaulinis karas bei 1919–1922 m. Lietuvos žemės reforma, pakirtę Lietuvos dvarų instituciją ir lėmę ne jos modernėjimo, o nykimo procesus.

Tyrimo aktualumas ir naujumas. Vis gausėja dvarų sodybų tyrimų, tačiau bravoras, kaip dvaro ūkinės-gamybinės veiklos pastatas bei svarbaus tuometinio verslo (pramonės) elementas tyrinėtas itin menkai. D. Puodžiukienė glaustai aptarė etninės (medinės) architektūros dvarų gamybinius pastatus¹⁶. Architektūros istorikas Vytautas Levandauskas yra apžvelgęs gamybinius dvaro sodybos pastatus, tarp kurių – ir spirito varyklas¹⁷. Menotyrininkė Marija Drėmaitė daktaro disertacijoje, vėliau ir monografijoje, aptarė 1918–1940 m., taigi kiek vėlyvesnio laikotarpio pramonės pastatų architektūrą¹⁸. Istorikas Antanas Astrauskas tyrinėja Lietuvoje gamintus ir vartotus svaigiuosius gėrimus, gamybos technologijas¹⁹. Šio mokslininko darbai leido atsispirti gilinantį į Rusijos imperijoje veikusį monopolį bei alkoholinių gėrimų gamybos ypatumus. Vis tik minėtų autorių tyrimai bravorų architektūros ir funkcijos klausimais nėra nuoseklūs ir išsamūs. Šiuo darbu siekiama praplėsti dvarų kultūros ir architektūros tyrinėjimų lauką įtraukiant į jį dvaro gamybinę-pramoninę sritį ir su ja susijusią architektūrą, nustatyti prielaidas, lėmusias pramoninių spirito varyklų atsiradimą dvarų sodybose, mėginti identifikuoti šios paskirties objektų projektuotojus, juos inspiravusias technologijų bei architektūros raidos tendencijas, išsiaiškinti, kokios statybinės medžiagos naudotos. Taip pat svarbu įvertinti bravorų vietą ir reikšmę dvaro sodybos kaip darnios kultūrinės, socialinės, ekonominės ir administracinės visumos sistemoje. Ypač įdomu pažvelgti ne tik į dabartinės Lietuvos, bet ir į istorinių Lietuvos žemių (priklausiusių Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei iki Abiejų Tautų Respublikos padalijimų), su kuriomis XIX a. tapatinosi bajorija, teritorijos dvarų sodybose vykusius pramonėjimo procesus aptariamuoju laikotarpiu. Vietinės pramonės darė įtaką ir Rusijos imperijos „Šiaurės-Vakarų krašto“ gubernijų ekonomikos raidai. Šiame architektūrologiniame tyrime aktualiausias išlieka klausimas – kaip keitėsi šių gamybinių pastatų architektūra veikianti technologinių naujovių? Šių klausimų aprėptyje svarbus ir architektų, inžinierių kūrybos aspektas – XIX a. visuotinai išaugo profesinė specializacija, išsilavinimo lygis ir reikalavimai projektuotojo

¹⁶ Dalė Puodžiukienė, Alkoholinių gėrimų gamybos pastatai, Bravorai (alaus daryklos ir degtinės varyklos), *Lietuvos architektūros istorija*, 4 t., Dalė Puodžiukienė et al., (Vilnius: Savastis 2014), 504–507.

¹⁷ Vytautas Levandauskas, Gamybiniai pastatai, Svaigalų daryklos, *Lietuvos architektūros istorija*, 3 t., Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė et al., (Vilnius: Savastis, 2000), 386–387.

¹⁸ Marija Drėmaitė, „Pramonės architektūra Lietuvoje 1920–1940 metais: istorinė raida, stilistiniai ypatumai, kultūrinė reikšmė“, (daktaro disertacija, Vilniaus dailės akademija, 2006).

¹⁹ Antanas Astrauskas, *Per barzdą varvėjo. Svaigųjų gėrimų istorija Lietuvoje*, (Vilnius: Baltos lankos, 2008).

kompetencijoms. Būta bravorų, kurie turėjo ir aiškiai artikuliuotą architektūrinę stilistinę išraišką, atliepiančią pagrindinio dvaro sodybos pastato – rūmų – stiliaus raišką, buvo kreiptas dėmesys į šio gamybinio pastato estetinę kokybę ir darną su dvaro ansamblio kompozicija, todėl tyrimas naujas ir aktualus keliais aspektais. Visų pirma, leis išsiaiškinti bravoro architektūros ypatumus. Antra, – objektų analizė padeda atskleisti dvarų sodybos ūkinės / gamybinės dalies ekonominių ir sociokultūrinių įtakų XVIII–XIX a. kontekstą, kuris itin svarbus šiame darbe.

Tyrimo hipotezė. Naujai projektuojami pastatai – spirito varyklos – skirti spirito gamybai, atliepė ir aptariamojo laikotarpio stilingas tendencijas. Tyrime siekiama pagrįsti, kad dvaro sodybos ūkinės-gamybinės paskirties tradicinis bravoras XIX a. pramonės revoliucijos ir technologijų pažangos kontekste patyrė konceptualią transformaciją į pramoninį pastatą, kuriame plėtota tik vieno produkto (pvz., spirito) gamyba, ir kurio sandarą, architektūrinę išraišką ir funkcijas paveikė sparti technologinio proceso raida.

Tyrimo tikslas – nustatyti ir kompleksiškai išanalizuoti spirito bravoro architektūrinės kompozicijos bei erdvinės struktūros ypatumus ir jų koncepcinę transformaciją pramonės modernėjimo procesų XIX a. kontekste. Išsamesnei analizei pasirinktas Naujanerių (Viljanovos) dvaro spirito varyklos (bravoro) atvejis. Tyrimo rezultatai leis įvertinti iki šiol mažai tyrinėtų objektų reikšmę istoriniame, socialiniame, ekonominiame, politiniame ir kultūriniame dvaro sodybos raidos kontekste.

Tyrimo uždaviniai:

1. Nustatyti bravoro sampratą ir paaiškinti įtakų priežastis.
2. Išanalizuoti dvaro sklypo planinės struktūros kitimą ir ūkinio / gamybinio kiemo raidą, tradicinio senojo bravoro pastato paskirties virsmo naujuoju pramoniniu.
3. Įvardinti spirito varyklų architektūros būdingus bruožus ir stilingas raidos tendencijas.
4. Identifikuoti ir suklasifikuoti pagal architektūrinės-erdvinės kompozicijos požymius dabartinės Lietuvos teritorijoje dvarų sodybose XIX a. buvusias ar / ir išlikusias spirito bravorus.
5. Išanalizuoti Naujanerių (Viljanovos) dvaro spirito varyklos (bravoro) atvejį ir nustatyti jo architektūros ypatumus kitų išnagrinėtų pavyzdžių ir pasirinktos teorinės prieigos kontekste.

Tyrimo ištekliai. Svarbią informacijos grupę sudaro Lietuvos dvarų architektūros tyrimai. Galimybę pažinti jau sunykusių ir iš dalies išlikusių įvairaus dydžio Lietuvos dvarų sodybų planinę struktūrą, architektūrinį ir kultūrinį bendrą vaizdą suteikė „Lietuvos dvarų sodybos atlasas“²⁰, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) dvarų (medinių) bravorų planavimo ypatumus ir istorinę raidą labai išsamiai nagrinėjo D. Puodžiukienė nepublikuotoje ataskaitoje „Etninės (medinės)

²⁰ Rasa Butvilaitė, Kazys Misius, Dalė Puodžiukienė, Lietuvos dvarų sodybų atlasas, t. 1: Šilalės rajono savivaldybė, sud. Rasa Butvilaitė (Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2012); Rasa Butvilaitė, Martynas Purvinis, Marius Iršėnas, Lietuvos dvarų sodybų atlasas, t. 2: Pagėgių savivaldybė, (Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2014).

architektūros dvarų gamybiniai pastatai – bravorai, pirtys, salyklinės²¹. Šioje ataskaitoje gana išsamiai aptarta bravorų planavimo kaita skirtingais laikotarpiais. Menotyrininkė Jolanta Širkaitė, neseniai pristačiusi knygą „Janina ir Vladislovas Umiastovskiai“²², tekste užsimena apie dvarininkų Umiastovkių Žemislaučio spirito bravorą. Ieškant vertingos informacijos bei nuorodų padėjo jau minėta *Lietuvos architektūros istorija* (t. 2, t. 3, t. 4)²³.

Tyrimui buvo svarbūs istorikų Tamaros Bairašauskaitės, Zitos Medišauskienės, Rimanto Miknio²⁴ darbai, aptariantys modernėjančio stambių ir vidutinių žemvaldžių luomo įsitraukimą į kapitalistinio pramonės modelio formavimą. Istorikė Neringa Dambrauskaitė²⁵, nagrinėdama bajorų namų XVI–XVII a. pr. raidos laikotarpį, aprašė ir bajorų gėrimų gamybos pastatus. Istorikas Rimvydas Laužikas aptarė alkoholinių gėrimų vartojimą bajoriškoje kultūroje²⁶. Istorikas Vytautas Merkys monografijoje apie pramonės raidą Lietuvoje XIX a.²⁷ nagrinėjo spirito pramonės vystymąsi. Istorikas A. Astrauskas gana nuosekliai ir detalai aprašė Lietuvoje gamintų ir vartotų svaigųjų gėrimų raidą, kintančią jų gamybos technologiją²⁸. Istorikas Arnas Zmitra knygoje „Raseinių krašto dvarai“²⁹ apžvelgė Raseinių krašto dvarus paminėdamas ir bravorus. Istorikas Gediminas Kulikauskas knygoje „Lietuvio kodas“³⁰, pasitelkdamas gausią istorinę medžiagą, atskleidė amžių sandūros (XIX a. – XX a. pr.) lietuvių požiūrį į spirito pramonę.

Britų architektūros istoriko ir kritiko Keneto Framptono knyga „Moderniosios architektūros kilmė ir pagrindai“³¹ suteikė vertingų žinių apie XIX a. vykusios kultūrinės transformacijos, lėmusios ir pramoninės architektūros bei jos konstrukcinius pokyčius, formavusius naujus architektūros stiliaus sampratą.

Šaltiniai. Tyrime naudotasi Nekilnojamųjų kultūros vertybių registre³² sukauptais duomenimis, daugelis objektų buvo apžiūrėti *in situ*. Dvarų planavimą, nekilnojamojo turto įvairovę atskleidžia

²¹ Dalė Puodžiukienė, R. Šimkus, Algė Jankevičienė, *Etninės (medinės) architektūros dvarų gamybiniai pastatai – bravorai, pirtys, salyklinės*, (ataskaita, KTU, 2004).

²² Jolanta Širkaitė, *Janina ir Vladislovas Umiastovskiai*, (Vilnius: Vilniaus klubas 2022), 39.

²³ Juozas Baršauskas et al., *Lietuvos architektūros istorija*, 2 t. (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994); Nijolė Lukšionytė–Tolvaišienė et al., *Gamybiniai pastatai* (V. Levandauskas), *Svaigalų daryklos, Lietuvos architektūros istorija*, 3 t. (Vilnius 2000); Dalė Puodžiukienė, *Alkoholinių gėrimų gamybos pastatai, Bravorai* (alaus daryklos ir degtinės varyklos), *Lietuvos architektūros istorija*, 4 t., Dalė Puodžiukienė et al., (Vilnius: Savastis 2014).

²⁴ Tamara Bairašauskaitė, Zita Medišauskienė, Rimantas Miknys, *Lietuvos istorija, XIX a.: visuomenė ir valdžia*, 8 t., 1 dalis, (Vilnius: Baltos lankos, 2011), 320, 395.

²⁵ Neringa Dambrauskaitė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų namai XVI a. – XVII a. pirmoje pusėje*, (Vilnius: Vilniaus universitetas, 2019).

²⁶ Rimvydas Laužikas, „Gėrimų vartojimas kaip bendrystės reprezentacija XVII–XVIII a. bajoriškojoje kultūroje“, *Iš visuomenę telkiančių apeigų istorijos*, (Vilniaus universitetas, 2016).

²⁷ Витаутас Меркис, Винокурное и водочное производства, *Развитие промышленности и формирование пролетариата Литвы в XIX в.* (Вильнюс: Минтис, 1969).

²⁸ Antanas Astrauskas, *Per barzdą varvėjo. Svaigųjų gėrimų istorija Lietuvoje*, (Vilnius: Baltos lankos, 2008).

²⁹ Arnas Zmitra, *Raseinių krašto dvarai*, (Vilnius: Petro ofsetas, 2020).

³⁰ Gediminas Kulikauskas, *Lietuvio kodas. Įpročiai ir būdas senovės lietuvių prieš 100 metų*, (Vilnius: Tyto alba, 2018).

³¹ Kennethas Framptonas, *Moderniosios architektūros kilmė ir pagrindai / Modern architecture: critical history*, vertėja Skaistė Kozulaitė, (Vilnius: VGTU, 2018), 14–23.

³² Kultūros vertybių registras, kpd.lt.

pardavimo, paveldėjimo, pomirtiniai savininkų turto inventoriniai sąrašai ir pan., kuriuose aptinkami ne tik svarbūs rašytiniai duomenys, bet ir sklypų bei pastatų brėžiniai. Inventoriai – vienas vertingiausių dvarų istorijos šaltinių. Rankraščių pavidalu dalis jų saugoma Lietuvos istorijos instituto archyvuose (toliau – LVIA)³³, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje ir knygų saugykloje (toliau – LMAVB RS ir LMAVB KS)³⁴, Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje (toliau – LNMMB RKRS)³⁵, Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – VUB RS)³⁶, Lietuvos centriname valstybės archyve (toliau – LCVA)³⁷, Varšuvos universiteto bibliotekoje (toliau – BUW)³⁸. Dalis aktualių šiam tyrimui inventorių yra publikuota³⁹.

Svarbią išteklių grupę sudaro ikonografiniai šaltiniai. XVIII a. pabaigos – XIX a. bravorų, spirito varyklų projektai, brėžiniai, technologinės įrangos ir jos veikimo principų eskizai bei brėžiniai, kurie saugomi anksčiau minėtose atminties institucijose – VUB RS⁴⁰, LNMMB RKRS⁴¹, LVIA⁴². Didelė dalis projektų saugoma Kultūros paveldo centro Paveldosaugos bibliotekos Dokumentų fonde (toliau – KPC PBDF)⁴³. Labai pagelbėjo Rokiškio muziejaus istorijos skyrius (toliau – RKM IS), suteikdamas prieigą prie jų turimos archyvinės medžiagos. Obelių spirito varyklos direktorius Kasparas Falkas supažindino su Obelių spirito varyklos 2014 m. paprastojo remonto, kultūros paveldo tvarkomųjų statybos darbų projektu. Istorikas Valius Kazlauskas pasidalijo dar niekur nepublikuotu Obelių dvaro sodybos sklypo 1875 m. planu.

Gausūs architektūros teorijos, namų ūkiui skirti veikalai, periodinė specializuota spauda, kuriuose minimi bravorai, spirito varyklos. Tokiuose leidiniuose supažindinama su jų

³³ LVIA, f. 525 – Vilniaus ir Kauno gubernijų žemdirbystės ir valstybės turtų valdyba, f.526 – Vilniaus gubernijos braižykla, f. 382 – Vilniaus gubernijos valdybos Statybos skyrius, f. 394 – Vilniaus gubernijos dvarininkų valdų inventorių patikrinimo ir sudarymo komitetas, f. 382 – Vilniaus gubernijos valdybos Statybos skyrius, f. 544 – Vilniaus žemės bankas, f. 604 – Vilniaus Romos katalikų vyskupijos dvasinė konsistorija, f. 20 – Vilniaus žemės teismas. Paiešką palengvino Aušrelės Racevičienės ir Laimos Vileikienės, „Naujanerių (Viljanovos) buvusios dvaro sodybos istorinės raidos analizė“, (Vilnius: 2016).

³⁴ LMAVB RS, f. 229 – Rankraštiniai planai ir brėžiniai.

³⁵ LNMMB RKRS, f. 100 – Salantų dvaro archyvas.

³⁶ VUB RS, f. 78 – Architektūriniai planai ir brėžiniai.

³⁷ LCVA, f. 55 – Vilniaus–Trakų apskrities seniūnija (Starostwo Powiatowe Wileńsko-Trockie), f. 147– Vilniaus apygardos žemės valdyba (Okręgowy Urząd Ziemski w Wilnie), f. 130– Vilniaus apygardos teismo ipotekos skyrius (Wydział Hipoteczny Sądów Okręgowego w Wilnie), Vilniaus žemės bankas, f. 604 – Vilniaus Romos katalikų vyskupijos dvasinė konsistorija, f. 20 – Vilniaus žemės teismas. Aušrelės Racevičienės ir Laimos Vileikienės, „Naujanerių (Viljanovos) buvusios dvaro sodybos istorinės raidos analizė“, (Vilnius: 2016).

³⁸ BUW, Inw.G.R. 1818 – Łąka. Gorzelnia Potockich – projekt, Inw.G.R. 1810 – Moszczany. Browar z gorzelnią – projekt, Inw.zb.d. 759 – Dereczyn. Browar z gorzelnią – projekt, Inw.zb.d., 9164 – Sokółka. Folwark zarządu dóbr stołowych królewskich – projekt, Inw.zb.d., 9178 – Grodno - Horodnica. Osiedle przemysłowe sprzężone z rezydencją Antoniego Tyzenhauza- inwentaryzacja.

³⁹ Rūta Janonienė, *Verkių dvaras XVIII a. pirmoje pusėje*, (Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2020); Konstantinas Jablonskis, Mečislovas Jučas, *Lietuvos inventoriai XVII a. Dokumentų rinkinys*, (Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962).

⁴⁰ VUB RS f. 78 – Architektūriniai planai ir brėžiniai.

⁴¹ LNMMB RKRS, f.100 – Salantų dvaro archyvas.

⁴² LVIA, f.526 – Vilniaus gubernijos braižykla, f. 382 – Vilniaus gubernijos valdybos Statybos skyrius, f. 382 – Vilniaus gubernijos valdybos Statybos skyrius.

⁴³ KPC PBDF, f. 6, ap.1 – Kultūros ir istorijos objektų brėžinių fondas.

technologinėmis naujovėmis, aptariama pažanga bei taikytini atradimai, rekomendacijos statybų klausimais, patarimai, kaip ekonomiškai ir efektyviai vystyti gamybą, kokius produktus naudoti bei kokios tuometinės spirito pramonės moderniausios mados. 1820 m. Varšuvoje išleista Adomo Dunino disertacija⁴⁴ buvo vienas iš polonistikoje pasirodžiusių novatoriškų darbų, skirtų ne tik degtinės istorijai, bet visų pirma modernioms gamybos technologijoms. Adomo Kasperovskio knygoje „Apie medines garo distiliavimo gamyklas“ (1828)⁴⁵ aptariaami spirito varyklų tipai, paaiškinama, kaip jas įrengti.

Buvusiose Abiejų Tautų Respublikos (toliau – ATR) žemėse XIX a. 8–9 deš. pradėti leisti technikos žurnalai: nuo 1876 m. Varšuvoje spausdinta „Techninė apžvalga“ (*Przegląd Techniczny*)⁴⁶ ir nuo 1879 m. – „Inžinerija ir statyba“ (*Inżynierja i Budownictwo, cywilne, przemysłowe i rolnicze*)⁴⁷, o nuo 1883 m. Lvove ėjo „Technikos žurnalas“ (*Czasopismo Techniczne*)⁴⁸. Šiuo periodu Lietuvos dvarų savininkai dažnai samdė ir Varšuvos architektus, todėl šie specializuoti periodiniai leidiniai turėjo būti žinomi ir vietinėje aplinkoje.

Teorinės prieigos ir metodologija. Tyrimo objektas ir darbo tikslas suponuoja šiame tyrime taikyti kelis skirtingus tyrimų metodus. Atliekant tyrimą, naudojami formaliosios analizės, aprašomasis metodai bei lauko tyrimai (išlikusių bravorų dvarų sodybose apžiūra ir fiksavimas *in situ*). Svarbią tyrimo bazę sudaro archyvinių šaltinių duomenys. Spirito varyklų (bravorų) pastatai ir jų planai tapo reikšmingu inforatyviu tyrimo ištekliu. Atsižvelgiant į istorinį, socialinį ir kultūrinį kontekstą, technologinius ir estetinius veiksnius industrializacijos kontekste, norint įvertinti spirito bravorų atsiradimo, vystymosi specifiką ir kokia jų įtaka dvaro kultūrai, buvo pasirinktas *istorinis ir analitinis metodas*. Lyginant skirtingų istorinių laikotarpių informaciją, taikomas *lyginamasis metodas*. Siekiant identifikuoti objektus, ištirti šaltinius ir ikonografinę medžiagą, pasitelkiamas *atrubucijos metodas* bei susisieti objektus su užsakovais, projektuotojais – *socialinės dailės istorijos metodas*. Estetinės spirito varyklų ypatybės analizuojamos remiantis filosofe Věra Laštovičková⁴⁹, atskleidžiančia istorizmo aspektus pramonės architektūroje ir britų pramonės paveldo tyrėja Jennifer Tann⁵⁰, išskiriančia „kilniosios“ neoklasicistinės architektūros elementus pramonės pastatų apdailoje.

⁴⁴ Adam Dunin, *Wykład teoretyczno-praktyczny sztuki wyrabiania i pędzenia spirytusu, robienia wódek i likierów*, (Warszawa: Królewska typografia uniwersytecka, 1820).

⁴⁵ Adomas Kasperovskis, *Apie medines garo distiliavimo gamyklas*, (Adam Kasperowski, *O gorzelniach parowych drewnianych*), (Lwiv: Piotr Piller, 1828), LMAVB KS, f. 42869.

⁴⁶ *Przegląd Techniczny*, 1t. (Warszawa: 1866), BUW.

⁴⁷ *Inżynierja i Budownictwo, cywilne, przemysłowe i rolnicze*, (Warszawa: 11skyrius, 1879), BUW.

⁴⁸ *Czasopismo Techniczne*, (Lwiv: 13 skyrius 1883 m.), BUW.

⁴⁹ Věra Laštovičková, *Style and Identity: The Theoretical Foundations of Historicism in 19th-Century Architecture*, in: Jan Galeta, Zuzana Ragulová, *Admired as well as Overlooked Beauty*, (Brno: Masaryk University Press, 2015), 226.

⁵⁰ Jennifer Tann, *Development of the Factory*, (London: Cornmarket Press, 1970), 180.

Socialiniu aspektu svarbus išlieka pagrindinių veikėjų vaidmenų pokyčiai tarp architekto / inžinieriaus ir užsakovo, todėl šis architektūrologinis tyrimas atskleidžia estetinių raiškų pokyčius ir stilių įtaką šių gamybinių pastatų architektūros raidoje.

Darbo struktūra.

Darbą sudaro įvadas, trys dalys, išvados, iliustracijos, priedai, santrauka anglų ir lietuvių kalba, šaltinių, literatūros ir iliustracijų sąrašai.

Pirmos dalies pirmajame skyriuje apibrėžiama bravoro samprata. Aptariama, kaip pramonės modernizacija ir pramoninė revoliucija paveikė tiek visos Europos, tiek Lietuvos spirito gamybos pramonėjimo veiksnius. Antrame skyriuje paaiškinama alkoholinių gėrimų specializacija – glaustai aptariama midaus, alaus, degtinės ir jų gamybos istorija, apžvelgiama, kaip keitėsi jų gamybai skirtas pastatas tradicinėje dvarų sodybų terpėje iki XIX šimtmečio. Trečiame skyriuje aptariama Rusijos įstatymų įtaka spirito pramonės vystymuisi, turėjęs didelę reikšmę tradicinio bravoro transformacijai į pramoninį. Šioje dalyje taip pat aptariamas blaivybės judėjimas, kuris smarkiai veikė net ir stambius dvarininkus, paskatino atsisakyti šio pelningo verslo.

Antroje darbo dalyje nustatomi ir apibrėžiami spirito varyklos (bravoro) pastato lokalizacijos dvaro sodyboje ypatumai, apžvelgiamas gamybinis kiemas. Kadangi spirito bravoras buvo beveik kiekvienoje dvaro sodyboje ar palivarkuose, todėl taip analizuojamos 3 tipiškos dvaro sodybos: Aštriosios Kirsnos, Pakruojo bei Užutrakio su iki šios išlikusiomis spirito varyklomis.

Trečioje dalyje gilinamasi į Naujanerių (Viljanovos) dvaro sodybos ir jos gamybinio kiemo pagrindinio statinio – spirito varyklos (bravoro) – atvejo tyrimus. Remiantis ikonografiniais šaltiniais (istoriniais sklypo brėžiniais), aptariama šio pastato lokacija. Remiantis techninės įrangos istoriniais brėžiniais tiriamas bravoro gamybos technologinis procesas, kuris darė įtaką architektūrinei ir planinei pastato struktūrai. Paskutiniame skyriuje apžvelgiami šio spirito bravoro estetiški ir architektūros sprendiniai regioniniame ir platesniame Europos kontekste pasitelkiant analogus.

1. TRADICINIO DVARO BRAVORO VIRSMAS PRAMONINIU

1.1. Degtindarystė ir tradicinių bravorų architektūra Lietuvos dvaruose XVI–XVIII amžiuje

Šitoje dalyje aptariamos priežastys degtindarystės pramonės formavimosi, jos ištakos, dariusios įtaką alkoholinių gėrimų gamybinių pastatų atsiradimui ir kaitai, gamybinių kiemų dvaro sodybos susikūrimui. Pirmas skyrius svarbus nagrinėjant tradicinio bravoro raidą prieš jo transformaciją į pramoninę spirito varyklą, kurią paveikia antrame skyriuje analizuojama modernizacijos bei industrinės revoliucijos įtaka. Trečiame skyriuje apžvelgiamas spirito verslo vystymasis, ir kokią vietą užima ši pramonės šaka tarp kitų.

Distiliacijos (lot. *distillatio* – nulašėjimas) pirmieji aprašymai aptinkami Kalifato (valstybė susikūrusi VII amžiuje Arabijos pusiasalyje) laikų ir filosofų raštuose. Ankstyviausia užuomina – žymiausio arabų alchemiko Džabiro ibn Hajano (Jabir ibn Hayyan, 721–815 m.) minima garų liepsna virš kolbos su verdančiu vyno ir druskos mišiniu⁵¹. Tai lėmė, kad pirmieji spirito gavimo būdai iš vyno paplito islamo kraštuose. Vyno distiliatas („vyno deginimas“) naudotas medicinoje, karyboje, parfumerijoje. XI–XII a. vykstant intelektualiniams mainams vyno distiliacijos aprašymai atsirado Europoje: Ispanijoje ir Sicilijoje. XIII a. datuojamas pirmasis viešas distiliavimo aparato aprašymas, o procesas, kuriuo buvo galima pagaminti gėrimus iki 60 % alkoholio tūrio koncentracijos, buvo laikomas paslapyje. XV a. pradėjo plisti tikėjimas spirito gydomosiomis savybėmis ir formavosi distiliavimo amatas (a.1.1–b.1.1 pav.). XV a. Paduvos universiteto medicinos profesorius Mikelė Savanarola (Michele Savanarola, 1384–1468) išrado kaip vyno spiritą galima išgauti iš vynuogių. Tuo metu įvairiuose Europos regionuose pradėjo plisti distiliuojami gėrimai.

Distiliavimo žaliava tiesiogiai sietina su regionu. Jau XVI a. Europoje pradėjo plėtotis savitos degtindarystės tradicijos. Degtinei, kaip gėrimui, specifiškumo suteikdavo vietinės žaliavos. Pietinėje Europoje praktikuotas vyno distiliavimas (konjakas iš vynuogių Prancūzijoje, grapa iš vynuogių Italijoje), o šiaurinėje Europoje – įvairių grūdinių kultūrų (Škotijoje ir Airijoje – viskis). Lenkų istorikas Zbignevas Kuchovičius (*Zbigniew Kuchowicz*, 1927–1966) grūdų raugo degtinės atsiradimą Lenkijoje datavo XVI a. I puse.⁵² Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė (toliau – LDK) patenka į šiaurės regiono grūdinių kultūrų distiliavimo arealą. Nepatvirtintais šaltiniais, pasak rusų distiliuotų gėrimų tyrėjo Viljamo Pochliobkino (*Вильям Васильевич Похлёбкин* 1923–2000), lietuviai distiliatą (degtinę) galėjo ragauti tada, kai distiliuotą alkoholį Jogailai ir Vytautui kaip vaistą demonstravo Genujos pasiuntiniai 1387 m. Lietuvos krikšto proga ir 1429 m. Lucko suvažiavime.

⁵¹ Antanas Astrauskas, *Per barzdą varvėjo. Svaigiųjų gėrimų istorija Lietuvoje*, (Vilnius: Baltos lankos, 2008), 59–65.

⁵² Zbigniew Kuchowicz in Antanas Astrauskas, *Per barzdą varvėjo. Svaigiųjų gėrimų istorija Lietuvoje*, (Vilnius: Baltos lankos, 2008), 65.

Pirmasis dokumentuotas alkoholio distiliavimo faktas LDK yra didžiojo kunigaikščio Aleksandro dvaro sąskaitose 1501 m. minimas degtindaris Joachimas Cimermanas⁵³. XVI a. degtinė greitai plito Lietuvoje, o XVI a. pab. – XVII a. kartu su distiliuotu alkoholiu populiarėjo iš degtinės padaryti gėrimai, pavyzdžiui, trauktinės, užpiltinės, ratafijos. XVI a. vid. dvarų inventoriai liudija apie degtinės gamybą bravoruose. Pavyzdžiui, jau 1550 m. degtinė viename turėtame katile buvo varoma valdovo kunigaikščio Malyko Krošinskio dvaro bravore, o 1577 m. Gavrilas Pobikrovskis turėjo du degtinės katilus⁵⁴.

Kadangi distiliavimo žaliava tiesiogiai sietina su regionu, o Lietuva papuola į grūdinių kultūrų arealą, todėl būtent grūdai ir naudoti distiliavimui. Lietuvoje gaminti distiliatai XVI a. dėl įrangos primityvumo buvo specifinio skonio ir kvapo, su priemaišomis, todėl skoninės savybės buvo gerinamos brandinant statinėse iš lapuočių (dažniausiai ąžuolo), kurios suteikdavo specifiskumą tiek spalvai, tiek skoniui. Vienas iš savitų Lietuvoje susiformavusių brandintos degtinės produktų – rugių distiliatas *starka*, brandinamas kelerius metus, kartais net iki 20 metų, ąžuolinėse statinėse⁵⁵. Dvarų inventoriai atskleidžia ne tik jų amžių, bet ir tai, kad senos degtinės (*stary wodki*) atsargos buvo paveldimos, pervežamos į naujas valdas (pavyzdžiui, Tiškevičių Raudondvario atvejis). Taip pat brandinta degtinė vaidino svarbų vaidmenį ir bajorų svetingumo kultūroje⁵⁶.

1.2 pav. Senos degtinės (*stary wódki*) vartojimas prieš iškilmingus kviestinius pietus, A. Bartelso piešinių serija „Obiadek sąsiedzki“ (Pietūs pas kaimyną), XIX a. I pusė, in: VUB, RS F78-37, l. 6

⁵³ Neringa Dambrauskaitė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų namai XVI a. – XVII a. pirmoje pusėje*, (Vilnius: Vilniaus universitetas, 2019), 147.

⁵⁴ Neringa Dambrauskaitė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų namai XVI a. – XVII a. pirmoje pusėje*, (Vilnius: Vilniaus universitetas, 2019), 145–147.

⁵⁵ Antanas Astrauskas, *Per barzdą varvėjo. Svaigiųjų gėrimų istorija Lietuvoje*, (Vilnius: Baltos lankos, 2008), 67–69.

⁵⁶ Už informaciją dėkoju dr. Mariui Daraškevičiui.

Šventinės dienos maisto ritmas. Leonas Potockis (1799–1864) 1869 m. atsiminimuose apie svetingumą Lietuvoje rašo: „Diena prasidėdavo nuo kavos su grietinėle, apie 10 val. aplankoma vaistinė, išgeriama taurelė anyžinės, kmynų ar apelsinų trauktinė, užkandama meduoliu (*pierniki*) [...] 11 val. šeimininkas kartu su svečiais išgerdavo po didelę taurelę ajerų degtinės, kad sužadintų prieš užkandžius apetitą. Prie jų tiekias porterio ir Taujėnų alus (*piwo Towiański*). 14 val. buvo pakviesti prie pietų stalo, geriama degtinė ir vynas. Po pietų buvo geriama kava su grietinėle. 18 val. tiekama arbata su pyragu, prie jos taip pat geriama degtinė. 24 val. vyko naktipiečiai, arba tiksliau – pirmieji gaidžiai (*podkurkiem*), tiekama ano meto tradicinė Lietuvoje sriuba su dešra, žąsies pusele ir kruopomis, vadinamoji *wereszczak*⁵⁷, o po to dar derėdavo išgerti krupniko arba punšo“⁵⁸.

XVIII amžiuje degtinė populiari buvo visoje Abiejų Tautų Respublikoje (toliau – ATR). Valstiečiai, eiliniai miestiečiai varėdavo paprastą 15–25 proc. stiprumo degtinę. Ji sudarė apie 90 proc. bendros degtinės gamybos ir buvo pigesnė nei įvairios brangios degtinės rūšys – dviguba anyžinė, kmyninė, cinamoninė, apelsininė, gvazdikinė. XVIII a. II p. saldaus skonio degtinės – persikinė, ratafija, krabbabula – pradėtos vadinti likeriais. Garsėjo įvežtinės Dancigo (dabar – Gdanskas, Lenkija) degtinės.

Naminei degtinei pagaminti nereikėjo ypatingų techninių žinių, o ir įranga buvo gana paprasta ir brangiai nekainavo.

XVI a. II p. – XVII a. bravoro pastatas buvo dviejų patalpų. Jį sudarė priemenė, kurioje vyko gėrimo gamyba, ir pirties patalpa, kurioje galėjo gyventi žmogus, dirbantis prie šio proceso – vadinamasis vynininkas. Priemenėje, vadintoje bravoru, buvo ugniakuras katilui ir rakandai alkoholiui gaminti, pirties patalpoje – akmenų ar akmenų ir molio krosnis. Pirtis turėjo lubas, užšaukamus langelius, gyvenamoji patalpa – dūminę krosnį, jos lubos, o dažnai ir grindys, sudėtos iš lentų⁵⁹. Biliūnų dvaro sodyboje šalia dviejų gyvenamųjų namų stovėjo bravoras, sujungtas su virtuve⁶⁰. Istorikės Aleksandros Arimetos Vojevodskaitės teigimu, spirito varykla Kvėdarnos (*Chweydany*, dabartinė Kvėdarnos sen.) dvaro sodyboje buvo jau nuo XVI a. – 1593 m. dvaro sodybos inventoriuje (naujas valdytojas Kvėdarnos seniūnas Motiejus Vaina (*Maciej Woyna*) minima spirito varykla (bravoras) su duonkepe krosnimis ir rūsiu⁶¹.

⁵⁷ Pavadinimas turėjo kilti iš Wereszczaka – karaliaus Augusto III dvaro virėjo vardo.

⁵⁸ Panemunės pilis, Vilniaus dailės akademijos padalinys, ekspozicija, in Leon Potocki, *Pamiętniki Pana Kamertona. Cz. 1*, Poznań : Jan Konstanty Żupański, (Poznań : M. Zoern 1869), 29–30, <https://polona.pl/item/pamietniki-pana-kamertona-cz-1,ODY2MTc3ODE/45/#info:metadata>.

⁵⁹ Dalė Puodžiukienė, R. Šimkus, Algė Jankevičienė, *Etninės (medinės) architektūros dvarų gamybiniai pastatai – bravorai, pirtys, salyklinės* (Ataskaita, KTU, 2004), 15.

⁶⁰ Aleksandra Arimeta Vojevodskaitė, *Vietinės reikšmės architektūros paminklo – buv. Biliūnų dvaro ansamblio (ATV 586) Raseinių raj. Girkalnio apyl. Biliūnų km. istorijos tyrimo ataskaita*, (Vilnius: 1987) 5, in Arnas Zmitra, *Raseinių krašto dvarai*, (Vilnius: Petro ofsetas, 2020), 39.

⁶¹ Rasa Butvilaitė, Kazys Misius, Dalė Puodžiukienė, *Lietuvos dvarų sodybų atlasas, t. 1: Šilalės rajono savivaldybė*, sud. Rasa Butvilaitė (Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2012), 132–133.

XVII a. pradžioje stambių dvarų bravorai statyti trijų patalpų. Tradiciškai priemenėje įrengiama bravoro patalpa, viename gale salyklinė, kitame pirtis ar aludario patalpos. Pastogėje virš pirties ar salyklinės rėstos salyklo džiovinimo patalpos⁶². Žaiginio dvare, valdant Nagurskiams, 1664 m. prie tvenkinio ant Sandravos upelio – naujai pastatytas bravoras su dviem katilinėmis⁶³. Apie XVII a. bravorų inventorių informacijos teikia dvarų inventoriai. A. Astrauskas pažymi, kaip senosios Lietuvos dengtindarystės įranga ir procesas aprašytas Žemaičių kunigaikštystės Veliuonos pavieto Gelgaudiškio dvaro (dabar Šakių r.) inventoriuje, mirus savininkui, sudarytame 1665 m. sausio 26 dieną. Bravoras trijų patalpų, pirmoje patalpoje stovėjo keturios krosnelės katilams (*piecy kocelne*), keturi raugimo kubilai (du alui, vienas degtinės brogai⁶⁴, vienas midui), du aušintuvai (*trąbniki, trubniki*). Kitoje patalpoje, įvardyta salykline, stovėjo vonia grūdams mirkyti ir paprasta krosnis šilumai palaikyti daiginant. Ši patalpa su langu dengta gyvulio plėve. Trečia patalpa su keturiais langais, du iš jų įstiklinti, kiti moliu užpildyti; minimi variniai katilai – vienas alui virti, du degtinei (*kotly do palenia gorzalki*), jiems uždengti vienas dangtis (*czapka*) su dviem angomis, du gyvatukai, aušintuvai ir kibiro talpos vonia išvartai degtinei, uždengiama dangčiu su pritaisytais dviem vamzdžiais, jungiamais prie aušintuvo gyvatukų⁶⁵. Kadangi minimi du variniai katilai degtinei virti, vadinasi, distiliavo du kartus. Talpos nusako, kad gamyba buvo nedidelė, ko gero, patenkinti savo poreikiams, galbūt dalį parduoti valstiečiams.

Degtinės pardavimas užtikrindavo finansinį stabilumą. Panemunyje (Pandėlio sen.) įsteigtas Baltųjų Augustijonų vienuolynas (LDK įsteigtas XV a.) finansiškai vertėsi sunkiai. Siekdamį pagausinti pajamas, 1669 m. vienuoliai pastatė degtinės varyklą (bravorą), o prie didesnių kelių buvo statomos karčemos⁶⁶, į kurias jie tiekė degtinę. Pati varykla pastatyta prie šaltinio. Nuotekų valymo įrenginiai išvalytą vandenį leidę tiesiai Nemunėlį. Panemunio bravoras „stebina masyviomis tašytų akmenų, derintų su raudonomis plytomis, sienomis, didžiuliais arkiniais langais. Žiūrint iš viršaus, jis yra T formos.“⁶⁷.

XVII–XVIII a. dvarų sodybose kūrėsi gamybinės veiklos spirito varyklos (bravorai). Gulbės (*Gulbie*, dab. Bilonių sen.) dvare 1776 m. inventoriuje, valdant Elžbietai ir Julijonui Silvestravičiams, minima spirito varykla⁶⁸.

⁶² Dalė Puodžiukienė, R. Šimkus, Algė Jankevičienė, *Etninės (medinės) architektūros dvarų gamybiniai pastatai – bravorai, pirtys, salyklinės* (Ataskaita, KTU, 2004), 16.

⁶³ *Žaiginio dvaro 1664 m. inventorius*, 230, RKIM, K. Grikšo fondas, Kraštotyros sk. Žaiginis in Arnas Zmitra, *Raseinių krašto dvarai*, (Vilnius: Petro ofsetas, 2020), 107.

⁶⁴ Broga (sl.) – degtinės raugas, <https://ekalba.lt/lietuviu-kalbos-zodynas/broga?paieska=Broga&i=9dfb177e-1fac-412b-b30a-1b471329eab4>.

⁶⁵ Antanas Astrauskas, *Per barzdą varvėjo. Svaigiujų gėrimų istorija Lietuvoje*, (Vilnius: Baltos lankos, 2008), 159–160.

⁶⁶ Karčema (lenk. *karczma*) – smuklė, <https://ekalba.lt/lietuviu-kalbos-zodynas/kar%C4%8Dema?paieska=kar%C4%8Dema&i=6d8791f4-324d-4723-919d-822e64ae801d>.

⁶⁷ Dalė Puodžiukienė et al., *Lietuvos architektūros istorija*, 4 t., (Vilnius: Savastis, 2014), 505.

⁶⁸ Rasa Butvilaitė, Kazys Misius, Dalė Puodžiukienė, *Lietuvos dvarų sodybų atlasas, t. 1: Šilalės rajono savivaldybė*, sud. Rasa Butvilaitė (Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2012), 104.

XVII a. pradžioje bravorus statydavo gerojo kiemo aplinkoje. Nuo XVII a. antros pusės intensyvėjant degtinės varymui, bravorai kartu su pagalbiniais pastatais (salykline, pirtimi) pradėti statyti prie vandens telkinių – tvenkinių ir jau už reprezentacinio dvaro sodybos kiemo ribų, sudarydami gamybinį kiemą. Tam įtakos turėjo kultūrinės laikmečio tendencijos – barokas, didėjantis dėmesys aplinkos estetikai ir luominio statuso reprezentacijai.

XVIII a. daugiausia vyravo medinė architektūra: mediniai bravorai statyti tiesiai ant žemės, kartais ant ažuolinių kulbių⁶⁹, sienos iš apvalių ar tašytų rąstų, stogas dengtas lentelėmis, skiedromis, dranyčiomis⁷⁰, malksnomis, šiaudais, itin stambiuose pastatuose – malksnos, vadintos gontais. Kartais pastatai būdavo gana dideli: pavyzdžiui, Aristavelės dvaro (Kėdainių r.) bravoras apie 28 m ilgio ir 10 m pločio⁷¹. 1776 m. Leliūnų dvaro inventoriuje rašoma, kad jau tada dvaras priklausęs Juozapui Pomarnackiui (*Józef Pac Pomarnacki*, ~1765–po 1840). Namas ten buvęs dvariškas, jau su dūmtraukiu. Dvare buvusi koplyčia, klojimas, 3 daržinės, bravoras, kaip visuose dvaruose, svirnas⁷². Bravoro pastato struktūra sudėtingėjo. Didėjo gamybos apimtys, sudėtingesni darėsi technologiniai gamybos procesai, vidaus erdvės tapo specializuotos, ir tai didino patalpų skaičių. Gėrimo gamybos pagrindinė patalpa išliko bravoras, išliko pirties ir salyklinės patalpos, atsirado atskiras vynininko kambarys, skirtas gyventi. Prie bravoro kartais po vienu stogu buvo priglaudžiamas gyvulių tvartas. Minėtame Kvėdarnos, bet jau vėlyvesniame 1796 m. dvaro sodybos inventoriuje minima medinė šiaudais dengta spirito varykla prie tvenkinio⁷³.

Nuo XVIII a. II pusės atsiranda mišrios funkcijos ir konstrukcijos pastatai. Štai toks bravoras minimas 1766 m. Verkių dvaro inventoriuje:

„Prie pat Neries stovėjo senas bravoras, dengtas skiedromis, su kepykla ir kamara, netoliese stovėjo pašiūrė, kiaulidė ir naujas didelis dviaukštis bravoras, pastatytas iš prūsisko mūro su itališku gontais dengtu stogu ir penkiais virš stogo išvestais kaminais“⁷⁴.

Minimas „prūsiskas mūras“, gerai žinomas kaip fachverkas. Fachverko populiarumo priežastis – lengva konstrukcija. Mūrai statyti reikėjo tvirto pagrindo ir gilių pamatų, o tai žemose

⁶⁹ Kulbė (lenk. *kolba*, vok. *kolbe*) – nupjautas rąsto gabalas, <https://ekalba.lt/lietuviu-kalbos-zodynas/kulb%C4%97?paieska=Kulb%C4%97&i=c695e2f8-0ae3-49fb-80a2-aa030a9584ba>

⁷⁰ Dranyčios – apie 3 m ilgio skaldytos lentos, *Stogdengystės tradicijos Mažajoje Lietuvoje*, dr. Rasa Bertašiūtė, 2020 lapkričio 17 d., Atvira Klaipėda.lt, <https://www.atviraklaipeda.lt/2020/11/17/stogdengystes-tradicijos-mazojoje-lietuvoje/>.

⁷¹ Aleksandra Arimeta Vojevodskaitė, *Kėdainių raj. Taučiūnų apyl. Aristavelės km. buv. Aristavos dvaro sodybos istoriniai tyrimai*, (Vilnius: 1987), 13.

⁷² Antanas Gasperaitis, Leliūnų dvaro Butleriai, *Udiena.lt*, (lapkričio 11 d. 2015), <https://udiena.lt/projektai/leliunu-dvaro-butleriai/>.

⁷³ Rasa Butvilaitė, Kazys Misius, Dalė Puodžiukienė, *Lietuvos dvarų sodybų atlasas, t. 1: Šilalės rajono savivaldybė*, sud. Rasa Butvilaitė (Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2012), 133.

⁷⁴ Rūta Janonienė, *Verkių dvaras XVIII a. pirmoje pusėje*, (Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2020); Konstantinas Jablonskis, Mečislovas Jučas, *Lietuvos inventoriai XVII a. Dokumentų rinkinys*, (Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962).14–15.

pelkėtose vietovėse brangiai kainavo arba buvo sudėtingas įrengimas. Pasirinktas statybos būdas rodo, kad šeiminkai buvo apsišvietę ir susipažinę su statybos naujovėmis. XV–XVII a. šis konstrukcijos tipas buvo paplitęs Vokietijoje, Nyderlanduose ir jį galėjo statyti tik prityrę meistrai. Tokia statyba puikiai tiko dėl nedidelio konstrukcijų svorio ir galimybės statyti pakankamai didelio aukščio statinius. Bravoras – dviejų aukštų ir net su penkiais kaminais virš stogo, galima numanyti, kad pastatas buvo gana didelis, ir jame turėjo būti net penkios gamybinės krosnys. Kalbant apie estetiškes šio pastato savybes pabrėžiama, kad tai „prūsiško mūro“ pastatas, kai kiti pastatai mediniai, vadinasi, jis dvarininkams buvo svarbus ne tik kaip dar vienas ūkinis pastatas – iš visų ūkinių pastatų išsiskiriantis savo architektūra, akcentuojant laikmečio naujovių diegimą bei jų išmanymą. Bravoro patalpų durys „prancūziškos“, minimos ir „prancūziškos“ spynos. Kiti ūkiniai pastatai buvo dengti skiedromis, o bravoro stogas – dengtas „itališku“ gontu. Šis stogo dengimo būdas buvo naudojamas ir iki šių dienų išlikęs Alpių kalnų regionuose Italijoje: stogo dangos technologija buvo gaminama skeliant medieną išskirtinai rankiniu būdu, turbūt iš ąžuolo medienos. Bravoro patalpų grindys buvo iš plytų, o kitų ūkinių pastatų grindys buvo arba medinės, arba plūktos. Taip pat aprašomi ir gyvenamieji pastate buvę kambariai, manoma, kad jie vynininko.

1795 m. Kalnėnų dvaro (*Kolniany*, dab. Laukuvos sen.) valdant Jucevičių šeimai, inventoriuje minima dengta „prūsiškai“ (čerpėmis), ne medinė (tikriausiai lauko akmenų mūro) spirito varykla (bravoras)⁷⁵. Buvo diegiami įrenginiai, palengvinantys gamybos darbą. Salantų dvaro namų ūkio knygoje 1783 m. minimas meistras iš Klaipėdos – jam sumokėta už darbą, kai su vietiniu tekintoju įrengė tris vandens siurblius bravore, o 1784 m. sausio 13 d. kitas Klaipėdos tekintojas įtaisė siurblių į šulinį⁷⁶.

XVIII a. II pusėje ir XIX a. plito mišrios konstrukcijos ir mūro statiniai. Avižienių palivarko Utenos r. išlikusio spirito bravoro savininkas – Tadeušas Pomarnackas ((?)1763–1849). Jis gyveno savo didesniame dvare Alantoje, Avižienius tvarkė ekonomas Jeronimas Kareiva (?). Čia atvažiuavęs ponas vaišindavosi degtine, lošdavo kortomis. Tai puikus išlikęs tradicinio spirito bravoro pavyzdys: kampinio plano (taip pat būdinga ir stačiakampio plano), mišrios paskirties, paprastos tūriu ir utilitarios architektūros, šiuo atveju sumūrytas iš vietinių lauko akmenų mūro (a.2.1–b.2.1 pav.). Dažniausiai inventoriuose aprašomos medinės konstrukcijos spirito varyklos (bravorai): Labardžių dvaro sodyboje (*Labwardzie*, dab. Kaltinėnų sen.) 1798 m. įsigijus grafienei de Bevil (?) aprašyta medinė (iš eglinių rąstų), geresniąja puse į pagrindinio kiemo pusę atgręžta spirito varykla. Tradiciniai bravorai turėjo ir pagalbinius pastatus: salyklinę (*słodownia*), skirtą salyklui ruošti. Antrines atliekas tiekavo į šalia statomus gyvulių tvartus. Polocko bernardinų vienuolyno (dab. Baltarusija) Švč.

⁷⁵ Rasa Butvilaitė, Kazys Misius, Dalė Puodžiukienė, Lietuvos *dvarų sodybų atlasas, t. 1: Šilalės rajono savivaldybė*, sud. Rasa Butvilaitė (Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2012), 135.

⁷⁶ Elmantas Meilus, *Salantų dvaro ir valdos gyvenimas XVIII a. antrojoje pusėje*, (Vilnius: Acta Academiae Vilensis 47–48, 2008), 60.

Mergelės Marijos bažnyčios ir vienuolynui priklausančio sklypo bei jame esančių pastatų plane⁷⁷ (b.4.1–c.4.1 pav.) bravoras (alaus), kepykla ir kiaulidė sudaro gamybinį / ūkinį kiemą; bravoras L raidės formos. Profesionalaus architektų dėmesio tradiciniai bravorai nesulaukė ir gamybiniam kiemui plečiantis nusistovėjusi bendra planinė dvaro kiemo struktūra išliko nepakitusi arba kito nežymiai.

XIX a. plito mūrinė ir daug sudėtingesnė statyba. Retas gana ankstyvos sudėtingos mūrinio bravoro architektūros LDK pavyzdys – tai Varšuvos universiteto bibliotekoje saugomas vokiečių kilmės architekto Johano Samuelio Beckerio (1730?–1811?) XVIII a. paskutiniame ketvirtyje sukurtas **Derečino dvaro** (Slomino pavietas, dab. Baltarusija), priklausiusio Pranciškui Sapiegai (1772–1829), alaus bravoro su spirito varyklos projektas (b.5.1 pav.)⁷⁸. Pagal projekto teikiamą informaciją galima numanyti, kad pastato konstrukcija mūrinė. Šiame pastate numatyta alaus ir spirito gamyba. Tikėtina, kad šis pavyzdys puikiai atspindi virsmą, kai pastatas jau atliepia pramoninio lygio architektūrą, bet gamyba lieka, nors įrengta moderniai, kažkur per vidurį tarp tradicinės ir pramoninės (t. y., kai gaminami keli produktai). Kaip bus matyti vėliau, pramoninė gamyba specializuota, skirta tik vienai gėrimo rūšiai. Aptariamuoju atveju architektūros tūris sudėtingėja, atsiranda raiškios stilinės architektūrinės poreikis – projekte vyrauja didingos klasicizmo formos. Pastato planas simetriškas, ašyje – paaukštinta centrinė reprezentacinio fasado dalis su dorėniškojo orderio kolonomis. Langai gana dideli, stačiakampio formos, sukomponuoti pasitelkiant nesudėtingą metrinį ritmą, langų ir įėjimų angokraščiai dekoruoti, sienos lygios. Pastatas didelis, pailgas, U formos plano su rūsiu. Žemesnių pastato fasadų kampai paryškinti rustu. Stogas daugiašlaitis, vainikuojamas antablementu, kurį sudaro trys elementai: karnizas, po juo dekoruotas dorėniškojo orderio frizas, puoštas triglifais ir metopomis, kolonos remia architravą. Pastatas turi tris kaminų sistemas ir septynis įėjimus: vienas paradinis portalas centre, išryškintas kolonomis, trys įėjimai į patalpas pagal funkciją – produkto gamybos technologiją ir trys – ūkiniai (žaliavų pristatymas ar produkcijos išvežimas). Centrinė dalis įvardyta kaip bravoras alaus ir midaus gamybai. Šių produktų gamyba vyko vienoje patalpoje su keturiomis gamybos statinėmis ir viena kaminų sistema (iš 3 kaminų), prie jų atskiriant koridoriais išdėstytos gyvenamosios patalpos atskirai aludariui (*dla Piwowara*) ir atskirai spirito gamybos darbininkui (*dla Gorzalnika*). Spirito gamybos skyrius turėjo atskirą įėjimą, pro kurį patenkama į salę. Joje yra keturios durų angos: įėjimas pas spirito gamybos meistrą, įėjimas į alaus ir midaus gamybos skyriaus koridorių, įėjimas į degtinės gaminimo sandėlį ir į spirito gamybos patalpą su daug langų. Spirito gamybos patalpos centre – sudėtinga kaminų sistema iš 4 angų, prie kurių

⁷⁷ Polocko bernardinų vienuolyno (dab. Baltarusija) [Švč. Mergelės Marijos] bažnyčios ir vienuolynui priklausančio sklypo bei jame esančių pastatų planas (*MAPPA Placu Xięzy Bernerdynow Połockich Zrysowana przez Xiędza Samuela Lawrynowiicza Zakonika*), nupieštas tėvo Samuelio Lawrynowicziaus *Zakoniko*, 1802, VU RS f.23-108_2, ID VUB01-000665407.

⁷⁸ *Dereczyn. Browar z gorzelnią - projekt* (Alaus darykla su spirito varyklos projektas, Sapiegų gim. Derečino dv. (dab. Baltarusija), XVIII a. IV ket., BUW, Inw.zb.d., 759.

prijungti penki įrenginiai (spėjama, skirti žaliavai kaitinti ir smulkinti). Pro kitą įėjimą patenkama į spirito varyklos gamybines ir ūkines patalpas, tarp kurių yra kiaulidė ir klėtis (*Pzpchlerz*). Rūsyje numatytos keturios patalpos: paprastam alui, dvirūšiam alui, patalpa midui ir spiritui (*Wino*). Manoma, kad bravoro patalpų sandėliuoti neužteko, tad šalia buvo suplanuotas priestatas degtinei filtruoti, išpilstyti ir sandėliuoti.

Gamybinių pastatų plano formos turėjo užtikrinti ne tik patogų technologinių įrenginių išdėstymą, bet ir nuolatinį proceso valdymą ir stebėjimą – tai ilgos vizualinės ašys ir atviros erdvės. XIX a. dėl patobulintų distiliavimo aparatų naudojimo, taip pat chemijos ir mikrobiologijos žinių apie fermentacijos procesą, distiliavimo pramonė sparčiai vystėsi.

Identifikuoti XIX a. spirito varyklas iš dalies galima remiantis buvusių alaus bravorų vietomis. Kraštotyrininkas Aleksandras Jelskis (1834–1916) iki šiol bene vienintelis mėgino suregistruoti ATR vietas, kuriose profesionaliai gamintas alus. Pagal jo sąrašą dabartinėje Lietuvos teritorijoje alaus daryklos veikė Ariogaloje, Biržuose, Daugėliškyje, Dūkšte, Kaune, Kėdainiuose, Kretingoje, Panevėžyje, Raseiniuose, Rietave, Šiauliuose, Taurėnuose, Telšiuose, Tytuvėnuose, Vievėje, Vilniuje. Pradėjus didėti degtinės poreikiui, alaus bravorai XIX a. virsdavo spirito varyklomis, skirtomis degtinės žaliavos gamybai⁷⁹.

1.2. Pramonės modernizacija ir industrinė revoliucija

XVIII a. sparčiai vystėsi žmonių sugebėjimas pažaboti gamtą ir panaudoti jos išteklius technologijoms. Pradėjo formotis nauja sociokultūrinė aplinka, skatinusi luominės visuomenės sanklodos kaitą, naujų socialinių sluoksnių susiklostymą (darbininkija, buržuazija). Technologijų atsiradimas lėmė naujos infrastruktūros plėtrą ir leido naudoti didesnius gamybinius pajėgumus. Randantis naujoms žinioms, kūrėsi naujos mokslo disciplinos ir istorizmu grindžiamas mąstymas⁸⁰. Šių pokyčiai ir jų rezultatai apčiuopiami ir Lietuvos dvarų pramonės raidoje.

Pradžią pramonės revoliucijos spartėjimui davė 1764 m. Jameso Hargreaveso (1721–1778) išrasta verpimo mašina, gerokai padidinusi darbininkų verpimo našumą⁸¹. Pramonės revoliucijos laikotarpiu (XVIII a. II pusėje–XIX a.), kuris prasidėjo Anglijoje XVIII a. 7 dešimtmetyje, buvo pereinama nuo smulkios manufaktūrinės gamybos prie mechanizacijos, kurioje naudotos garo mašinos, užtikrinę masinės pramoninės gamybos poreikius. Tai darė didelę įtaką ne tik modernėjančiai visuomenei, bet ir pramonei architektūrai visoje Europoje. Šiuo periodu intensyviai

⁷⁹ Romualdas Firkovičius „Gubernijos“ alaus darykla“, *Mokslas ir gyvenimas*, Nr. 12, (1967), 56.

⁸⁰ Kenneth Frampton, *Moderniosios architektūros kilmė ir pagrindai / Modern architektūra: kritinė istorija*, (Vilnius: VGTU, 2018), 14.

⁸¹ Kenneth Frampton, *Moderniosios architektūros kilmė ir pagrindai / Modern architektūra: kritinė istorija*, (Vilnius: VGTU, 2018), 23.

formavosi pramoninė architektūra, pramoninės paskirties statiniai ir jų kompleksai⁸², kuriuose vyko tam tikri gamybiniai procesai, su jiems specifine interjero įranga. Pramoninę architektūrą pradėta skirstyti į tipus pagal gamybinės funkcijas. XIX a. vid.–XX a. viduryje susiformavo pramoninių gamybinių pastatų tipai, pavyzdžiui, fabrikai, gamyklos, bravorai, spirito varyklos, alaus daryklos, pieninės, plytinės, skerdyklos, motoriniai malūnai, spaustuvės, sandėliai, pramoninės elektrinės, lentpjūvės. Ankstyvųjų pramoninių statinių architektūra sekė to meto architektūrinės madas, todėl jiems būdinga tuo metu plitusi istorizmo stilistikos architektūra. Lietuvos gubernijose XIX a. I pusėje kitas dvarų pramonės šakas nustelbė degtinės varyklos. Jose dažniausiai buvo naudojamas baudžiauninkų darbas.

1858 m. kunigaikščio Leono Liudviko Sapiegos (*Leon Ludwik Sapieha*, 1803–1878) įkurta Nacionalinė distiliavimo ir fermentacijos mokykla Dublianuose (*Krajowa Szkoła Gorzelnicza w Dublanach*, dab. Ukraina) turėjo reikšmingą įtaką distiliavimo pramonei. 1861 m. panaikinus baudžiąvą ši pramonės šaka tapo kapitalistine⁸³. Nuo 1870 m. pastebima aiški distiliavimo techninė pažanga. Alkoholio gamyba ėmė specializuotis: spirito gamyba vystėsi kaime (dvaruose), šalia žaliavų ir kuro šaltinių, o degtinė, gaminama iš jų teikiamo spirito – miestuose, kur jos suvartojama buvo daugiausia. Šalutinis alkoholio distiliavimo produktas buvo antrinė žaliava, kuria penėjo skirtus parduoti galvijus ir kiaules. Gyvulių šėrimas nuoviru leido gerokai sutaupyti, duoti papildomos naudos (pienas, mėsa ir trąšos).

Priklausomai nuo naudotos žaliavos, distiliuojant buvo išskiriami trys spirito žaliavos gamybos padaliniai:

- spirito gamyba iš bulvių ir javų;
- pramoninis distiliavimas, kitų pramonės šakų atliekų perdirbimas;
- vaisių spirito gamyba: gaminamas alkoholis iš obuolių, slyvų, abrikosų, vyšnių, taip pat vynuogių ir vaisių vynų.

Žinias apie pramonės modernizacijos naujoves ir industrinius išradimus bei pasiekimus, tarp jų ir degtinės gamybą, plačiai skleidė spauda. 1820 m. Varšuvoje išleista Adomo Dunino disertacija⁸⁴ (a.3.1 pav.) buvo vienas iš novatoriškiausių darbų, skirtų ne tik degtinės istorijai, bet visų pirma modernioms gamybos technologijoms. Tuo metu nuolatinis distiliavimas dar buvo naujovė. A. Duninas pozityviai atsiliepė apie Johanno Heinricho Pistoriaus⁸⁵ (*Johann Heinrich Leberecht*

⁸² Eglė Tautavičiūtė, *Industrinio paveldo konversijos į kultūrinės paskirties objektus vizualiosios formos*, (magistro darbas, Vilniaus dailės akademija, 2013), 7.

⁸³ Juozas Jurginis, „Dvarų pramonė“, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/straipsnis/dvaru-pramone>.

⁸⁴ Adam Dunin, *Wykład teoretyczno-praktyczny sztuki wyrabiania i pędzenia spirytusu, robienia wódek i likierów*, (Warszawa: Królewska typografia uniwersytecka, 1820).

⁸⁵ Pagal nepatikrintus šaltinius, vokiečių kilmės išradėjas Johann Heinrich Leberecht Pistorius 1821 m. įsigijo Weissenso regione dvarą, augino bulves brendžio gamybai ir vertėsi gyvulininkyste.

Pistorius, 1777–1858) aparato išradimą⁸⁶, kuris „gali atnešti didelių pranašumų šaliai dėl sutaupytų degių medžiagų, kurių trūkumas mano šalies provincijoje darosi vis aštresnis.“ Autorius aptaria technologinį procesą pradedant nuo žaliavų paruošimo, grūdų ir salyklo džiovinimo iki naujų distiliavimo metodų, įrenginių dizaino ir efektyvumo spirito distiliavimo srityje. Taip pat pateikia ir aromatizuotų degtinių gaminimo receptų („gardinti jas aštriomis ir kvapniomis esencijomis“), senų Gdansko ir Vroclavo degtinių receptų. Spirito pramonei dėmesio netrūko ir periodiniuose leidiniuose. 1820 m. žurnale „Izys Polska“, skirtame vidaus pramonei ir kaimo bei miesto ūkio amatų poreikiams aptarti, pristatomi amatų išradimai bei jau plėtojami įgūdžiai⁸⁷ (b.3.1–c.3.1 pav.) skiriama daug dėmesio, kaip ekonomiškai verstis spirito verslu, patariama, kaip sumažinti kuro sąnaudas.

Netrūko veikalų apie spirito varyklų įrengimą. Lenkijos karalystės majoras ir rašytojas Adamas Kasperowkis (1784–1839) 1828 m. veikale „Apie medinės garo distiliavimo gamyklas“⁸⁸ aptaria spirito varyklų tipus ir paaiškina, kaip jas įrengti. Be kita ko, jis tai daro pasiūlydamas lenteles, padedančias išmatuoti proporcijas, ir brėžinius, iliustruojančius įrenginių konstrukciją ir jų surinkimo būdą (d.3.1–g.3.1 pav.). 1836 m. veikale, skirtame medinėms garo varykloms, patariama ir kaip montuoti distiliavimo aparatą⁸⁹. 1838–1839 m. keletą jo straipsnių apie distiliavimą medinėse gamylose ir spiritinių skysčių apmokestinimą publikavo žemės ūkio ir pramonės periodika. Šių veikalų buvimas Lietuvos bibliotekose, į kurias pateko dvarų bibliotekos, rodo jų populiarumą tarp bajorų. 1829 m. kovo 4 dienos laikraštyje „Kuryer Litewski“⁹⁰ (h.3.1 pav.) pristatoma 1828 m. išleista Grigorijaus Engelmanno (*Григорій Иванович Энгельман*, 17(?)–1832) knyga „Naudingo degtinės distiliavimo ugnimi ir garais būdo aprašymas“, kurioje pateikiami vienuolikos tipinių spirito varyklų planai, pjūviai, fasadai ir lentelės bei aprašymai apie degtinės gamybos būdus su ugnies ir vandens garais⁹¹.

XIX a. II pusėje sparčiai kūrėsi žemės ūkio draugijos. Ypač aktyvūs Minsko žemės ūkio draugijos (originalus pavadinimas nėra žinomas) žemvaldžiai, tarp kurių grafas, Minsko apskrities bajorų maršalka, Karolis Čapskis (*Karol Józef Czapski*, 1786–1852) ne tik diegė pažangius ūkininkavimo metodus, bet ir investavo lėšas į pramonės plėtrą⁹². Daugelio žemės savininkų atveju

⁸⁶ 1817 m. vokiečių Johannes Pistorius išrado aparatą, vienu distiliavimu galintį pagaminti 85 % alkoholio tūrio distiliatą in Antanas Astrauskas, *Per barzdą varvėjo. Svaigųjų gėrimų istorija Lietuvoje*, (Vilnius: Baltos lankos, 2008), 158.

⁸⁷ Gracjan Korwin, *Izys Polska czyli Dziennik Umiejętności, Wynalazków, Kunsztów i Rękodziel, Poświęcony Kraiowemu Przemysłowi, tudzież Potrzebie Wiejskiego i Miejskiego Gospodarstwa*, (Warszawa: Druk. N. Glücksber, 1820–28), 356.

⁸⁸ Adam Kasperowki, *O gorzelniach parowych drewnianych*, (Lwów: Piotr Piller, 1828), LMAVB KS f. 42869.

⁸⁹ Adam Kasperowki, *Rozbiór aparatów gorzelnianych, przy tém nauka gorzelni parowych drewnianych*, (Lwów: Piotr Piller, 1836).

⁹⁰ *Kuryer Litewski* (Vilnius (Wilno)), 1829-03-04, pirmadienis, Nr. 27, LMAVB RS, P-4148.

⁹¹ Григорій Иванович Энгельман, *Opisanie korzystnego sposobu pędzenia wódki, za pomocą ognia i pary wodnej: ze XXI tablicami planów, przecięć i wystaw / dzieło*, (Wilna, 1828), LMAVB KS, L-19/2-44.

⁹² Tamara Bairašauskaitė, Zita Medišauskienė, Rimantas Miknys, *Lietuvos istorija, XIX a.: visuomenė ir valdžia*. 8 t., 1 d., (Vilnius: Baltos lankos, 2011), 395.

tai lėmė dvarų rekonstrukciją, žemės ūkio maisto pramonės plėtrą ir distiliavimo gamyklų statybą jų valdose.

XIX a. 8–9 deš. pradėti leisti spauda apie technikos naujoves buvusiose ATR žemėse. Juose randama skelbimų specializuotiems spirito varyklų vidaus įrenginių, gamybos procesams skirtiems produktams: nuo lakų ir dažų spirito varyklų sienoms, garo mašinų (i.3.1 pav.) iki garo katilų, (j.3.1 pav.) ir kitos specialios įrangos. Įrangos gamintojai įmonė *Bormann, Szwede&Templer* skelbime užtikrina ne tik produktyvesnį spirito išgavimą, bet ir gamybos proceso efektyvumą bei taupumą ekonomine prasme, neekvojant gamtos resursų (medienos), kas tuo metu jau buvo aktualu, nes medienos, kaip ir darbo jėgos, sąnaudos buvo labai didelės. Pateikiami straipsniai apie garsių įmonių aparatus, pvz.: straipsnis apie Eisenmanno įrangą bei jos veikimo ypatumus, jo gebėjimas alkoholį rektifikuoti (daugkartinis distiliavimas viename aparate (k.3.1 pav.).

1884 m. lapkričio mėn. „Inžinerijos ir statybos“ laikraštyje pateikta Juljano Wolheimo sudaryta Lenkijos pramonės suvestinės lentelė⁹³ (l.3.1 pav.), kurioje nurodytas gamyklų, fabrikų, darbuotojų skaičius ir gamybos našumas. Lentelė, kurioje yra visos tų metų Lenkijos pramonės šakos, tarp kurių Nr. 24 pažymėtos spirito varyklos. Nurodyta, kad tuo laikotarpiu Varšuvos gubernijoje buvo 48 spirito gamyklos su 315 darbuotojų, o iš viso Lenkijos teritorijoje būta 456 spirito varyklų, kuriose dirbo 2687 darbuotojai. Laikraštyje esančio Suvalkų gubernijos žemėlapis (tuometinė Lenkijos teritorija) duomenys: spirito varyklų buvo 31 gamykla, jose dirbo 168 darbininkai. Prie lentelės pateiktas ir Lenkijos žemėlapis, atspindintis pramonės duomenis (m.3.1 pav.).

1.3. Rusijos monopolijos ir įstatymų įtaka pramoninių spirito varyklų (bravorų) susiformavimui. Blaivybės judėjimas

Nuo 1795 m. didžioji Lietuvos dalis buvo aneksuota Rusijos imperijos, tačiau net iki XIX a. pabaigos išliko galioti propinacijos teisė⁹⁴. 1898 m. įvedus valstybinės degtinės pardavimo monopolį, ši archajiška teisė nustojo galioti. Taigi, visą XIX a. tebegyvavo senosios Lietuvos degtindarystės tradicija ir papročiai, tačiau juos jau veikė ir Rusijos imperijos teisiniai aktai ir atsivėrusi rinka.

Pajamos, gaunamos iš propinacijos teisės, leido vystyti dvarų ūkinei veiklai pramonės tikslais. XVIII a. palanki mokestinė sistema skatino turėti bravorą beveik kiekviename ūkyje, nepriklausomai nuo jo dydžio. Stambūs dvarai palivarkuose įsirengdavo papildomus bravorus nuomai. Mokesčiai:

⁹³ *Inżynierja i Budownictwo, cywilne, przemysłowe i rolnicze*, 1884-07-11, 20 skyrius, BUW.

⁹⁴ Propinacija (lot. propinatio – gėrimas į kieno sveikatą) – išskirtinė paveldima feodalo teisė savo valdose gaminti ir pardavinėti alkoholinius gėrimus. 1496 m. įstatymu patvirtinta Lenkijoje, 1498 m. – įvesta Lietuvoje, Abiejų Tautų Respublikoje XVII a. patvirtinta Lietuvos Statuto ir 1673 m., 1703 m., 1768 m. konstitucijų. Panaikinta 1898 m. (Rusijoje ir dabartinės Lietuvos teritorijos gubernijose įvestas valstybinis degtinės pardavimo monopolis).

- propinacijos teisė;
- palivarko ūkio ir činčo mokestis nuo visų dvaro gaunamų pajamų;
- kapčisznos mokestis karčemoms nuo degtinės pardavimo.

Iki 1810 m. dengtindarystė nebuvo reglamentuojama, ir tik Rusijos imperatoriaus Aleksandro I (1777–1825) manifestu 1810 m. spalio 29 d. buvo uždrausta spirito gamyba kaimo vietovių gyventojams, neturintiems vadinamųjų revizinių sielų⁹⁵, už kurias jie turėjo mokėti 2 rublius sidabru už kiekvieną žmogų. Nuo 1823 m. gamyba uždrausta tiems, kurie neturėjo daugiau nei 10 revizinių sielų⁹⁶. Spirito gamybos reikalavimai skatino vystymąsi stambesniuose ūkiuose, kuriuose dvarininkai turėjo daugiau baudžiauninkų.

Iki 1850 m. spirito ir degtinės varyklos, kaip pramonės verslas, stipriai pirmavo tiek pagal skaičių, tiek pagal produkcijos gamybos apimtį ir apyvartas. Ši verslo sritis buvo pirmoje vietoje tiek pagal savo įmonių skaičių tiek pagal savo produkcijos pelningumą. Naują ekonominę situaciją spirito prekyboje sukūrė XIX a. įvestas specialus degtinės gamybos apmokestinimas, vadinamas akcizu. Dėl to žlugo mažesnės ir finansiškai silpnesnės spirito varyklos, įvesti apribojimai steigti naujas, dėl to spirito varyklų skaičius mažėjo, tačiau dėl efektyvesnio gamybos būdo, spirito kiekiai nemažėjo.

XIX a. viduryje degtinė tapo esminiu carinės Rusijos biudžeto šaltiniu (iki 40 % visų biudžeto įplaukų). Vyriausybei skatinant vartoti valstybinių daryklų pagamintą degtinę, kuri išpopuliarėjo visos Rusijos imperijoje⁹⁷.

1 lentelė. Spirito ir degtinės varyklos ir alaus daryklos Lietuvoje 1841–1858 m.

Apskritis (be apskričių miestų)	Spirito ir degtinės varyklos							Alaus daryklos					
	1831 m.	1841 m.				1857– 1858 m.		1841 m.				1857–1858 m.	
	Iš viso	Valstybinės	Bažnytinės	Dvariečių	Iš viso	Iš viso	Iš viso darbininkų	Valstybinės	Bažnytinės	Dvariečių	Iš viso	Iš viso	Iš viso darbininkų
Vilniaus	223	29	25	201	255	43	152	1	2	18	21	22	104
Kauno	47	35	4	70	109	81	244	-	-	3	3	10	27
Šiaulių	276	13	55	129	197	71	265	-	1	4	5	3	13
Raseinių	321	5	22	160	187	81	235	-	1	8	9	6	8
Telšių	268	19	37	84	140	23	94	-	2	4	6	7	8

⁹⁵ Vyras, neskirstant pagal amžių, priklausęs apmokestinamiems dvarams.

⁹⁶ Витаутас Меркис, Винокурное и водочное производства, *Развитие промышленности и формирование пролетариата Литвы в XIX в.* (Вильнюс: Минтис, 1969), 76–77.

⁹⁷ Витаутас Меркис, Винокурное и водочное производства, *Развитие промышленности и формирование пролетариата Литвы в XIX в.* (Вильнюс: Минтис, 1969), 76–78.

Panevėžio	338	11	6	109	126	57	157	-	-	4	4	10	32
Ukmergės	-	14	4	96	114	49	214	4	1	16	21	13	13
Švenčionių	-	5	11	75	91	39	169	-	-	-	-	5	10
Trakų	-	-	-	-	-	40	124	-	-	-	-	9	18
Zarasų	28	-	-	46	46	30	161	-	-	4	4	9	31
VISO:		131	164	970	1265	514	1815	5	7	61	73	94	264

Šaltinis: В. Меркис, *Развитие промышленности и формирование пролетариата Литвы в XIX в.* Вильнюс: Минтис, 1969, 78.

Iš lentelės duomenų matyti, kad Vilniaus gubernijoje veikė 201 spirito varykla dvaro sodybose. Tai didžiausias skaičius palyginti su kitomis gubernijomis. Alaus daryklų buvo ženkliai mažiau. Apžvelgiant visos lentelės duomenis, galima tvirtinti, kad spirito verslas priklausė privačiam sektoriui.

1863 m. valstybinė degtinės gamybos monopolija panaikinta, dėl to smarkiai krito degtinės kaina, ji tapo prieinama net ir nepasiturintiems gyventojams. Iki 1885 m. degtinė Rusijoje (skirta išsinešti) buvo pardavinėjama tik kibirais (12,3 l).

Agrarinėje Suvalkų gubernijoje XIX a. antroje pusėje buvo menkai išvystyta pramonė, daugiausia gamyba plėtojosi dvaruose⁹⁸. Natūralu, jog vyraujančio agrarinio sektoriaus regione didžiausią pramonės įmonių dalį sudarė spirito ir degtinės varyklos bei alaus bravorai. Juose perdirbdavo grūdinių kultūrų derlių, o gamybos atliekomis buvo penimi galvijai, jų mėšlas (kaip trąša) pasitarnaudavo derliui gerinti.

2 lentelė. Suvalkų gubernijos pramonė 1872 m. duomenimis

Suvalkų gubernijos pramonė 1872 m. duomenimis		
Pramonės įmonės	Skaičius	Produkcijos vertė (rubliais)
Spirito ir degtinės varyklos	86	840 922
Alaus daryklos	50	64 511
Midaus bravorai	3	Nurodyta kartu su alaus daryklų produkcija
Kitos pramonės šakos	-	140 906

Šaltinis: Памятная книжка Сувалкской губернии на 1872–1873 г. Сувалки: Типография губернского правления, 1875, с. 18–19⁹⁹.

1853 m. Marijampolės apskrityje ne miestuose buvo 62 spirito ir degtinės varyklos, pagaminusios 82319 kibirų produkcijos¹⁰⁰, o remiantis Marijampolės apskrities viršininko 1874 m.

⁹⁸ Памятная книжка Сувалкской губернии на 1872–873 г. Сувалки: Типография губернского правления, 1875, с. 18 in Romas Vilčinskas, *Prienų alaus bravoras 1868–1944 m.*, (magistro darbas, Lietuvos edukologijos universitetas, 2014) 19.

⁹⁹ Romas Vilčinskas, *Prienų alaus bravoras 1868–1944 m.*, (magistro darbas, Lietuvos edukologijos universitetas, 2014), 19.

¹⁰⁰ Витаутас Меркис, Винокурное и водочное производства, *Развитие промышленности и формирование пролетариата Литвы в XIX в.* (Вильнюс: Минтис, 1969), 77.

ataskaita, fiksuotos dvidešimt aštuonios spirito ir degtinės varyklos (penkiolika veikiančių), tačiau gamyba buvo ir daug pelningesnė lyginant su alaus bravorais. Spiritas buvo varomas iš vietoje superkamų uogų: vyšnių, šermukšnių, aviečių, bet daugiausia naudota įprastinė žaliava – grūdai ir bulvės.

3 lentelė. Pramonė ir verslai Marijampolės apskrityje 1874 m.

Pramonė ir verslai Marijampolės apskrityje 1874 m.			
Pramonės šaka, verslas	Įmonių skaičius	Dirbančiųjų skaičius	Pagamintos produkcijos kiekis, vertė (rubliais)
Vilnionių ir kt. audinių gamyba	5 (58 veikiančios staklės)	86	29492 aršiniai, 5900 rb.
Vilnionių ir kt. audinių namudinė gamyba	- (6760 staklių valstiečių ūkiuose)	-	505 740 aršinių
Romo ir likerio fabrikai	6	12	14 979 kibirai, 59 078 rb.
Spirito ir degtinės varyklos	28 (veikiančių 15)	-	40 000 kibirai, 232 000 rb.
Alaus bravorai	12 (11 įprastų rūšių alui ir 1 – baviškajam gaminti)	Kartu su spirito ir degtinės varyklų personalu bravoruose dirbo 80 žmonių	Įprastinių rūšių alus: 58 000 kibirai, 27 800 rb. Baviškas alus: 2 400 kibirai, 2 840 rb.
Gariniai malūnai	4	12	-
Vandens malūnai	11	-	-
Vėjo malūnai	14	-	Visuose malūnuose: 118 244 rb.
Krakmolo fabrikai	2	-	-
Aliejaus spaudyklos	2	4	400 kibirai
Acto gamyba	1	-	-
Odos apdirbimas	8	12	Išdirbta odų: 3 700 vnt. 16 200 rb.
Plytų ir čerpių gamyba	8	14	400 000 vnt., 6 000 rb.
Kalkių gamyba	4	12	6 000 rb.
Dervos gamyba	6	-	-
Amatininkai su padėjėjais ir samdiniais	-	479 (iš jų 44 – užsieniečiai)	438 080 rb.

Šaltinis: Suvalkų gubernijos Marijampolės apskrities viršininko kasmetinės ataskaitos gubernijos valdybai. LVIA, f. 1009, ap. 9, b. 216, l. 24–29¹⁰¹.

Labiausiai šiuo metu paplitęs degtinės stiprumas – 40 % alkoholio tūrio – yra siejamas su XIX a. rusų chemiko Dmitrijaus Mendelejevo (1834–1907) tyrinėjimais. Jais remiantis, idealus degtinės stiprumas yra 38 % (silpnesnė degtinė turės vandens prieskonį, stipresnė – per daug degins). Tačiau dėl fiskalinių priežasčių Rusijos finansų ministras Michailas Reiteras (1820–1890) yra „išradėjas“ įvesto 40% standarto. Transportavimo metu gali nugaruoti maždaug 2 %, tad apsisaugojant teisiškai ir biudžetui išlošiant finansiškai mokesčių rinkimo tikslais šis skaičius buvo

¹⁰¹ Romas Vilčinskas, *Prienų alaus bravoras 1868–1944 m.*, (magistro darbas, Lietuvos edukologijos universitetas, 2014), 23.

suapvalintas iki 40 %, ir 1894 m. Rusijoje paskelbtas degtinės standartu¹⁰². 1866 m. Lenkijos karalystėje¹⁰³ įsigaliojo gėralų mokestis, kuriuo buvo nustatytas minimalus 90 kibirų talpos kiekvieno spirito varyklos raugimo katilo tūris¹⁰⁴. 1879 m. mažiausias akcizo mokestis miesto spirito ir degtinės varyklai buvo 3000 rb., kaimo – 1500 rb.¹⁰⁵. 1875 m. Lenkijos karalystės teritorijoje nustojo galioti akcizinio mokesčio lengvata pagaminto spirito laipsniui¹⁰⁶ ir vietinės varyklos, kaip ir visoje Rusijos imperijos teritorijoje, mokėjo 7 kp. akcizo mokestį; paskutinio XIX a. dešimtmečio pradžioje jis jau buvo pasiekęs 10 kp. pagaminto spirito laipsniui¹⁰⁷. Tai ir buvo pagrindinės priežastys, lėmusios smulkių, daugiausia dvaruose esančių spirito ir degtinės varyklų užsidarymą. Nuo 1897 m. Vilniaus ir Kauno, o nuo 1898 m. – ir Suvalkų gubernijoje buvo įvestas valstybės monopolis spirito ir degtinės pardavimui¹⁰⁸. Tai buvo paskutinis barjeras, kurio dauguma nedidelių spirito ir degtinės varyklų, atlaikiusių ankstesnes reformas, nebeįveikė. Spirito gamyba liko privataus verslo rankose, tačiau gaminamos produkcijos kiekį ir supirkimo kainas nustatinėjo valstybė, kuri ir realizavo iš gamintojų supirktą produkciją.

XIX a. pr. Paežerių dvaro sodybą valdanti Gavronskių giminė dvarų ūkį tvarkė pramoniniais pagrindais. Pagrindines pajamas dvaras gaudavo iš spirito varymo ir plytų gamybos, produktai buvo eksportuojami į Lenkiją¹⁰⁹. Apie Šešuolėlių dvaro sodybos spirito varyklą: „Daugiausia pajamų į dvaro biudžetą nešdavo spirito varykla. Ji įrengta XX amžiaus pradžioje. Sudėtingo asimetriško tūrio spirito varykla sumūryta iš plytų ir lauko akmenų. Varyklą sudarė penki skirtingai korpusai. Kiekvienas jų buvo skirtas atskiriems technologiniams procesams. Priešais varyklą iškastas tvenkinys. Šalia jo pastatyta elektrinė į varyklą pumpuodavo vandenį“¹¹⁰.

Įvairių apribojimų sulaukė lenkai ir žydai, jiems leista išnuomoti tik degtinės varyklas ir smukles¹¹¹. 1863 m. vasarą valstybės turto ministras A. Zelenojus įsakė visas sekvestruotų dvarų

¹⁰² Antanas Astrauskas, *Per barzdą varvėjo. Svaigųjų gėrimų istorija Lietuvoje*, (Vilnius: Baltos lankos, 2008), 189.

¹⁰³ Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras (MELC), *Lenkijos karalystė*, <https://www.vle.lt/straipsnis/lenkijos-karalyste/>.

¹⁰⁴ Витаутас Меркис, Винокурное и водочное производства, *Развитие промышленности и формирование пролетариата Литвы в XIX в.* (Вильнюс: Минтис, 1969), 105.

¹⁰⁵ Витаутас Меркис, Винокурное и водочное производства, *Развитие промышленности и формирование пролетариата Литвы в XIX в.* (Вильнюс: Минтис, 1969), 105.

¹⁰⁶ Витаутас Меркис, Винокурное и водочное производства, *Развитие промышленности и формирование пролетариата Литвы в XIX в.* (Вильнюс: Минтис, 1969), 108.

¹⁰⁷ Витаутас Меркис, Винокурное и водочное производства, *Развитие промышленности и формирование пролетариата Литвы в XIX в.* (Вильнюс: Минтис, 1969), 108–109.

¹⁰⁸ Витаутас Меркис, Винокурное и водочное производства, *Развитие промышленности и формирование пролетариата Литвы в XIX в.* (Вильнюс: Минтис, 1969), 109.

¹⁰⁹ Laura Kupčinskienė, *Vilkaviškio rajono dvarų sodybų paveldas: kultūrinė vertė ir panaudos galimybės*, (magistro darbas, Kaunas: Vytauto Didžiojo Universitetas, 2013), 26.

¹¹⁰ *Šešuolėlių I dvaro spirito varykla*, žiūrėta 2022 kovo 15d. <https://didikulietuva.lt/objektai/sesuoleliu-i-dvaro-sodyba/sesuoleliu-i-dvaro-sodybos-spirito-varykla/>.

¹¹¹ Pagal 1862 m. balandžio 26 d. imperatoriaus paliepimą žydams buvo leista pirkti dvarų žemę ir naudmenas, tačiau, formuojant rusų kolonizacijos Vakarų krašte politiką, buvo pripažinta, kad didžiausiais jų konkurentais įsigyjant dvarus bus žydai. Todėl 1864 m. rugpjūčio 5 d. Valdančiojo Senato įsakas draudė žydams pirkti dvarų ir valstiečių žemę Vilniaus ir Kijevo generalgubernatoriams pavaldžiose gubernijose; in Tamara Bairašauskaitė, „Bajorų žemėvaldos slinktys XIX a. antrojoje pusėje: dvarų sekvestravimas ir konfiskavimas, rusų dvarininkų grupės susidarymas (Kauno ir Vilniaus

degtinės ir alaus daryklas, jų sandėlius perduoti vietinėms akcizo valdyboms, pavesti joms išnuomoti daryklas, o sandėliuose sukauptą produkciją realizuoti urmu¹¹².

Didelę įtaką alkoholio pramonei darė Rusijos imperijos teisinis reglamentavimas. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje alkoholio pramonė buvo monopolizuota¹¹³, kai degtinės gamyba buvo standartizuota (griežtai reglamentuota ir gaminama tik valstybinėse arba jos kontroliuojamose gamyklose) visoje imperijoje, o spirito, kaip žaliavos, kokybė nebuvo griežtai kontroliuojama, ši pramonės šaka liko privati¹¹⁴. Taigi šie pasikeitimai tiesiogiai paveikė ir Lietuvos alkoholio gamybą: bravore produkto pasirinkimui ir gamybai darė įtaką teisinė sistema, kuri lėmė ir specifinių technologijų atsiradimą. Kadangi spirito gamyba buvo leidžiama privačiame sektoriuje, tai kaip tik XIX a. antroje pusėje ir pradėjo daugėti bravorų, kurie gamino spiritą, skirtą parduoti, kaip žaliavą degtinei daryti, o jį sėkmingai dideliais kiekiais supirkinėjo valstybė. Taip pat imta statyti specializuotus pramoninius gamybos pastatus tik spirito gamybai – spirito varyklas.

Naujanerių (Viljanovos) dvare valdant Falevičių (*Falewicz*) šeimai spirito varykla pradėjo veikti 1893 m. Tais pačiais metais Vilniaus gubernijoje buvo registruotos 24 veikiančios spirito varyklos, kuriose dirbo 210 darbininkų ir pagamindavo produkcijos už 423 tūkst. rublių. Toks pats spirito varyklų kiekis tais metais registruotas ir Kauno gubernijoje. Spirito varyklų skaičius iki 1900 m. liko gana stabilus. 1900 m. padaugėjo iki 30 spirito varyklų¹¹⁵. Lyginant su 1858 m. duomenimis, jų buvo ženkliai daugiau vien Vilniaus gubernijoje – 43, Kauno – 81.

Spirito varyklose gamintas pigus alkoholinis gėrimas greitai tapo kaime augančio alkoholizmo problema. Tai paskatino blaivybės brolių formavimąsi. Daugelis tokių brolių steigėsi ir buvo globojamos vietos parapijos klebono. Motiejaus Valančiaus, blaivybės sąjūdžio Lietuvoje pradininko ir puoselėtojo iniciatyvos pradžia laikomi 1858 m., kai lankydamasis Kupiškyje, paragino užsirašyti į blaivybės broliją ir pats užrašė daugiau nei šimtą pasižadėjusių negerti. Blaivybės sąjūdis veikė iki 1863 m.: Vilniaus generalgubernatorius M. Muravjovas atsiuntė vyskupui raštą, kuriame griežtai uždraudė kurti blaivybės ir kitokias draugijas, grasindamas neklusnuiosius atiduoti karo lauko teismui. Po 1863 m. sukilimo apmirus visuomenės gyvenimui, apmirė ir blaivybės sąjūdis¹¹⁶.

gubernijos, 1863–1873 m.)“, *Lituanistica*, 2012, t. 58. Nr. 2(88), 103–122 (Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, 2012), 120.

¹¹² Valstybės turto ministerijos 1863 m. spalio mėn. raštas Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Vitebsko ir Mogiliavo gubernijų Valstybės turto rūmams. KAA, f. I-62, ap. 1, b. 979, l. 68; in Tamara Bairašauskaitė, „Bajorų žemėvaldos slinkty XIX a. antroje pusėje: dvarų sekvestravimas ir konfiskavimas, rusų dvarininkų grupės susidarymas (Kauno ir Vilniaus gubernijos, 1863–1873 m.)“, *Lituanistica*, 2012, t. 58. Nr. 2(88), 103–122 (Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, 2012), 118.

¹¹³ Caro Aleksandro III 1894 m. birželio 6 d. pasirašytas monopolio įstatymas skelbė, kad teisė vidaus rinkoje prekiauti spiritu, degtine ir degtinės gaminiais priklauso valstybei; in Antanas Astrauskas, *Per barzdą varvėjo. Svaigiųjų gėrimų istorija Lietuvoje*, (Vilnius: Baltos lankos, 2008), 171.

¹¹⁴ Antanas Astrauskas, *Per barzdą varvėjo. Svaigiųjų gėrimų istorija Lietuvoje*, (Vilnius: Baltos lankos, 2008), 158.

¹¹⁵ Витаутас Меркис, Винокурное и водочное производства, *Развитие промышленности и формирование пролетариата Литвы в XIX в.* (Вильнюс: Минтис, 1969), 103.

¹¹⁶ MELC, *Motiejus Valančius*, žiūrėtas 2023 m. balandžio 15 d. www.vle.lt/straipsnis/motiejus-valancius/.

Blaivybės draugijų tikslas – atpratinti valstiečius nuo degtinės vartojimo. Blaivybė nebuvo suprantama kaip visiška abstinencija – net davę priesaikas ir įšventinti blaivininkai galėjo saikingai gerti alų, midų ir vyną. Girtavimas XIX a. buvo rimta problema, nes bajorai iš grūdų ir bulvių pertekliaus pagamintą degtinę stengėsi bet kokiais būdais parduoti, girdė savo valstiečius. Iš girtuokliavimo uždarbiavo ir karčemų savininkai. Girtavimas buvo itin paplitęs ir skaudžiai veikė ūkį. Todėl M. Valančiaus propaguojama blaivybė buvo sutikta su dideliu valstiečių entuziazmu. Dideli blaivybės draugijų priešininkai buvo dvarininkai ir visi, uždarbiavę iš degtinės. Blaivybei išplitus, akcizus išsipirkę žmonės patyrė milžiniškų nuostolių. Blaivybę tiek metų gelbėjo tai, kad idėjai pritarė pats Rusijos imperatorius¹¹⁷.

M. Valančius kreipėsi ne tik į valstiečius, bet ir į dvarininkus, kviesdamas juos palaikyti šį pradėtą darbą ir padėti dvasininkams. Daugelis dvarininkų, nežiūrėdami patiriamų nuostolių, uždarė bravorus ir karčemas. Vyskupas tokiems pareiškė padėką, pvz., grafiui Kazimierui Pliateriui rašė:

„Už priedermę laikau padėkoti tamstai už veiklų prisidėjimą prie blaivybės įvedimo. Tuo didesnę padėką jaučiu garbingiems dvarininkams, palaikantiems tą dalyką, jog nežiūrėdami dėlei to pasidarantių nuostolių, stengiasi platinti naudingą blaivybės darbą, keliantį žmonėse dorą. Tegul Dievas išlieja ant tamstos, šviesiausias grafe, palaiminimą, prie kurio jungiu savo ir ganytojišką palaiminimą“¹¹⁸.

Garsaus Rietavo dvaro paveldėtojas Irenėjus Kleopas Oginskis, savo dvaruose jau 1835 m. panaikinęs baudžiavą, panašų, kad buvo blaivybės pasekėjas ir yra žinoma, kad buvo abstinentas. Nevartodamas alkoholio visgi spirito verslą vystė turėdamas spirito varyklą. Patirdamas nemažai nuostolio, uždarė savo valdomą spirito gamybos verslą. Tai aprašė M. Valančiui:

„Išreiškiu kuo didžiausią padėką už uolumą, su kuriuo J. M. Vyskupas teikeisi imties iškeikimo bjaurios girtybės. Naudingi to darbo vaisiai jau dabar matyti, o dar didesni pasirodys ateityje. Nors turiu dėlei to su viršum 10000 rublių metinio nuostolio, su noru pasiskubinčiau išreikšti padėkos už ganytojišką uolumą. Kaune prašiau atsiųsti man pažadėtą 1000 egzempliorių knygučių, raginančių į blaivybę“¹¹⁹.

Taigi buvo atvejų, kai dvarininkai atsisakydavo verslo, nors ir labai pelningo, tačiau kuris neatitiko savininko moralės normų. Gali būti, kad tai buvo ir savotiškas to meto mados reikalas. Vyskupas prašo ir patį Zarasų maršalką Piotuchą uždaryti savo karčemą, o šis teisindamasis rašo:

„Kaip tiktai vyskupo įsakymu įvesta blaivybė, tuojau savo dvare uždariau bravorą ir sodžiuose esančias karčemas, palikdamas tiktai Pašiliuose, prie vieškelio iš Kamajų į Rokiškį. Tamsta reikalauji, kad uždaryčiau, bet kokia iš to nauda! Jei bent pakils pelnas kaimynų karčemos, o aš be jokios naudos visuomenei – prie nuostolių, kuriuos turėjau uždarydamas bravorą ir karčemas sodžiuose, kurių nesigailiu, turėčiau dar 100 rublių nuostolio. Prašau tikėti, jog nenoriu trukdyti

¹¹⁷ Vanda Ibianska, *Žemaitis Didysis – Motiejus Valančius*, 2011 vasario 2 d., žiūrėtas 2023 balandžio 15 d. <https://artuma.lt/archyvas/rinkiniai/show/zemaitis-didysis-motiejus-valancius>.

¹¹⁸ Antanas Alekna, *Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius*, (Šv. Kazimiero draugija, 1922) 107; in Kun. Povilas Paukštė *Vilniaus Šv. Juozapo kunigų seminarija vyskupo Motiejaus Valančiaus blaivybės akcija ir pastangos įveikti alkoholizmą Lietuvoje XX amžiuje*, 68.

¹¹⁹ Irena Petraitienė, „Vyskupo Motiejaus Valančiaus tarnystė (V): Galingu balsu gynęs skriaudžiamuosius“, (balandžio 29 d. 2021), žiūrėtas 2023 kovo 15 d., *Bernardinai.lt*, <https://www.bernardinai.lt/vyskupo-motiejaus-valanciaus-tarnyste-v-galingu-balsu-gynes-skriaudziamuosius/>.

blaivybės darbo, ir jei mano kaimynai panaikins savo karčemas, aš iš savo pusės, nežiūrėdamas jau turimų nuostolių, su mielu noru uždarysiu ir tą paskutinę karčemą“¹²⁰.

Rusijos imperatoriaus administraciją nebendradarbiauti blaivybės akcijoje skatino ir dėl šios akcijos patirti valstybės išdo nuostoliai. Antai Kazys Binkis juos apibūdino taip:

„Kiek buvo paplitusi blaivybė Žemaičių vyskupijoje, rodo dalinė 1860 metų statistika. Tose parapijose, kurios atsiuntė statistikos žinias, tais metais buvo 408 096 gyventojai ir 388 458 iš jų buvo blaivininkai. Kauno gubernijoje blaivininkai sudarė 48 % visų katalikų. Blaivybės išplitimą rodo ir staigus akcizo pajamų kritimas. Taip 1858 metais išdas už išgertą degtinę buvo gavęs 934 475 rublius, o kitais, 1859 metais, – tik 304 170 rublių“¹²¹.

Rokiškio dvaro dvarininkai Tyzenhauzai spirito verslo taip pat atsisakė, gal tiksliau jį išnuomojo žydams, kurie ir užsiėmė spirito, degtinės gamyba bei pardavimu, o dvarininkai iš to gaudavo pajamas, nors traktavo, kad priklauso blaivybės draugijai ir prisideda prie jos propagavimo¹²².

Blaivybės judėjimui turėjo įtakos ir alkoholio, kaip vaisto, paneigimas XIX amžiuje. „Gydytojai priskyrė alkoholį prie vaistų ir nuo to laiko degtinė gavo vardą eau de vie; agua vitea, mat gyvasties vanduo, atgaivinantis ligonį“¹²³, – taip apie spirito tapimą vaistais rašė „Varpas“. Medicina tobulėjo ir greitai alkoholis buvo pripažintas kaip didžiulis nuodas organizmui. „Varpas“ vienas po kito spausdino straipsnius apie alkoholio žalą žmogaus kūnui, įrodinėjo, jog degtinė yra tikrai ne vaistai, „jog šiandien visų pripažįta, kad alkoholis yra tie nuodai, kurie ar patys nuvaro žmogų į kapus, ar susilpninę kūną, parengia dirvą dėl kitų ligų.“¹²⁴ Be fizinių ligų straipsniuose įvardijamos ir dvasios ligos:

„[...] ilgai vartojant spiritinius gėrimus, pirmiausiai susigadina žlebčiojimo keliai, kepenys, pilvaplėvė, inkstai, širdis, plaučiai [...] ant kojų pasirodo mėlynai rumbai, o ant veido gumbai ir ypatinga spalva, [...] psichijatria aiškiai parodo mums pragaištį nuo alkoholizmo, kaip tankiai jis buvo priežastimi dvasios ligų“¹²⁵.

Abejojama, ar tai padėjo, nes girtuoklystės problema buvo gana gajai, juolab, kad ir skaičiai rodė ką kita – 1911 m. degtinė sudarė 89 % visų Rusijoje suvartotų gėrimų.

¹²⁰ Antanas Alekna, Žemaičių vyskupas *Motiejus Valančius*, (Šv. Kazimiero draugija, 1922) 107; in Kun. Povilas Paukštė *Vilniaus Šv. Juozapo kunigų seminarija vyskupo Motiejaus Valančiaus blaivybės akcija ir pastangos įveikti alkoholizmą Lietuvoje XX amžiuje*, 68.

¹²¹ Kazys Binkis, *Motiejus Valančius 1875–1935*, 1935 m., (Kaunas, pakartotinai išleido „Lietuvos knygų rūmai“, 1990), 39; In Kun. Povilas Paukštė, *Vyskupo Motiejaus Valančiaus blaivybės akcija ir pastangos įveikti alkoholizmą Lietuvoje XX amžiuje*; Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos Metraštis, (Vilnius, Vilniaus Šv. Juozapo kunigų seminarija, 2001), 71.

¹²² RKM IS, inv. 4413, 53.

¹²³ Hygienos tarnas. Alkoholis ir alkoholizmas. – Varpas, 1895, Nr. 9/10, 156; in Palmira Zemlevičiūtė, „Lietuviški Vinco Kudirkos medicinos terminai“, (Lietuvių kalbos institutas; 2008), 151.

¹²⁴ Draugaitis (pagal Janžulą), *Keli žodžiai apie girtuoklystę*, (Varpas, 1891, 1) 11. In Giedrė Kučauskaitė, *Girtuoklystės Problema XIX amžiaus pabaigos Žemaitės kūryboje*, (magistro darbas, Vilniaus pedagoginis universitetas, 2010), 40.

¹²⁵ Hygienos tarnas, *Alkoholis ir alkoholizmas*, (Varpas, 1895, 9–10, 156–157); In Giedrė Kučauskaitė, *Girtuoklystės problema XIX amžiaus pabaigos Žemaitės kūryboje*, (magistro darbas, Vilniaus pedagoginis universitetas, 2010), 40.

Intensyvėjant degtinės varamui, augant produkcijos paklausai, augo ir gamybos apimtys. Dvarininkai viename bravore pradėjo gaminti tik vienos rūšies produktą, skirtą parduoti. Tokia gamyba reikalavo investicijų įrangai ir kelis gėrimus gaminti tiesiog neapsimokėjo. XIX a. pradėjo kurti specializuotus gamybinius pastatus – spirito varyklas.

2. DVARŲ SODYBŲ PRAMONINIŲ SPIRITO VARYKLŲ (BRAVORŲ) PLANAVIMO YPATYBĖS XIX A. ARCHITEKTŪROS TEORIJOJE

2.1. Spirito varyklų (bravorų) lokacijos parinkimo ypatybės

Ši dalis skirta išanalizuoti ir nustatyti spirito varyklų statymo vietos ypatybes trijose dvaro sodybose su iki šiol išlikusiomis spirito varyklomis. Tai Aštriosios Kirsnos spirito varykla prie dirbtinio vandens telkinio – tvenkinio, Pakruojo spirito varykla prie užtvenkto upelio ir prie ežero stūksančios Užutrakio dvaro sodybos spirito varykla. Pasirinkti atvejai atspindi aiškią gamybinio kiemo sandarą, būdingą daugeliui dvarų sodybų. Toliau gilinamasi į bravoro pastato struktūrą. Jos tūrio, planinės-erdvinės kompozicijos sąrangai lemiamos reikšmės turėjo funkcija, todėl nagrinėjami įrenginiai ir technologiniai procesai. Architektūrinė ir planinė-erdvinė sandara analizuojama pasitelkiant stambaus žemvaldžio Bogdano Oginskio Salantų spirito varyklos gana detalų 1895 m. projektą. Šioje dalyje keliamas ir bravorų projektuotojų autorystės klausimas. Galiausiai analizuojamos spirito varyklų estetinės ypatybės.

Distiliacijos procesui reikalingas didesnis kiekis vandens, todėl bravorai pradėti statyti prie vandens telkinių – tvenkinių, kanalų, upelių, ežerų ir upių.

Stambesniuose dvaruose dėl žuvininkystės ir tam turint sąlygų įrengdavo pratekamų tvenkinių sistemą. Tarp tvenkinių statydavo spirito varyklas (bravorus). Vamzdžiais (XVII a. jie buvo mediniai, nuo XIX a. turėjo būti metaliniai) iš viršutinio tvenkinio aprūpindavo spirito gamybą geru vandeniu, o panaudotą vandenį išleisdavo į apatinį tvenkinį. Panaši vandens aprūpinimo sistema buvo taikyta ir malūnams, todėl bravorus statydavo ir prie jų. Pagrindinis vandens tiekimas buvo iš išorinių vandens telkinių, tačiau žiemą jie galėjo užšalti, todėl dažnai šalia ar pačiose spirito varyklose geriamajam vandeniui išgauti įrengdavo šulinį. XIX a. šalia bravoro statyti tvartai ir tvarteliai gamybos atliekomis penimiems raguočiams ir kiaulėms. Taigi ūkinės dalies funkcinių pastatų skaičius augo šalia gamybinių pastatų ir sudarydavo stambų kompleksą.

Dvaro sodybose išskiriamos funkcinės zonos: gyvenamoji – reprezentacinė, ūkinė ir gamybinė. Reprezentacinę zoną kaip dvaro sodybos ašį formavo rūmai, oficinai, virtuvė, žirgynas, svirnas, ledainė, atokiau nuo pagrindinių gyvenamųjų namų būdavo išdėstyti ūkio pastatai. Tai buvo daryta estetiniais, higienos ir priežiūros patogumo sumetimais. Gamybinių statinių zona šliejosi prie ūkio pastatų, bet, ko gero, dar atokiau nuo reprezentacinės zonos. Troškūnų (Smėlynės) dvaro (Anykščių r.) geometriniame 1801 m. plane¹²⁶ (d.4.2–e.4.2 pav.), valdant Petkevičiams (Ignacijus Petkevičius?), pažymėti reljefas, tvenkiniai, dvaro ir kiti ūkiniai pastatai (malūnas, tvartai, kt.), parkas, sodas ir kiti objektai. Spirito bravoras (*browar*) (pažymėtas plane L raide) stovi prie tvenkinio

¹²⁶ *Troškūnų (Smėlynės) dvaro geometrinis planas*, VU RS F23-49, ID VUB01_000665407.

stačiakampio formos (plane – M), šalia jo priglausti du pastatai: galvijų (jaučių) tvartas (*wolownia*) ir kiaulidė (*chlew*), nuo užtvindytos Juostos upelio atvestas vandens kanalas. Šio dvaro gamybinis / ūkinis kiemas privažiuojamas nuo reprezentacinio kiemo pasukus į dešinę, pravažiuojus malūną ir du tiltus per upeliukus. Šios spirito varyklos pastatai išlikę, deja, apleisti. Iki šių dienų išlikusi atskirai pastatyta spirito varyklos katilinė, kurioje turėjo būti garo katilas ir atskiras salyklo džiovyklos pastatas. Atskirų pastatų, kurie priklausė tai pačiai veiklai – spirito gamybai, išdėstymas reiškia, kad gamybos apimtys didėjo, technologiniai įrenginiai netilpo į esamą spirito varyklą.

Varėnos dvaro palivarką, kurį įkūrė Mykolas Bžostovskis (*Michał Brzostowski*, 1722–1784) apie 1771 m., kaip liudija Varėnos dvaro 1855 m. planas, nuo miestelio ateinantis kelias dalijo į dvi dalis. Vienoje pusėje, prie Merkio senvagės, buvo grūdų sandėlis ir spirito varykla bei namas bravoro vietininkui ir darbininkams. Kitoje, labiau užstatytoje pusėje, – palivarko gyvenamasis namas ir įvairūs ūkiniai pastatai, skalbykla¹²⁷.

Nuo 1850 m. Gavronskių giminės vienas iš valdytojų – Zigmundas Gavronskis (1816–1886), būdamas turtingas ir modernių pažiūrų, atnaujino ir išvystė Suvalkų gubernijos Aštriosios Kirsnos dvaro ūkį. Dvare veikė kalkinė, plytinė, spirito varykla, malūnas, lentpjūvė. Pramonine prasme dvaro sodybos veikla aktyvi.

Vaizdingoje vietovėje su išraiškingai banguojančiu reljefu, gana pelkėtoje vietoje, už 0,5 km nuo Lazdijų–Kalvarijos kelio, išsidėsčiusi Aštriosios Kirsnos sodyba su daugiau kaip 20 skirtingos funkcijų pastatų (k.4.2 pav.). Į sodybą patenkama iš pietinės pusės įvažiuojus pro vartus tiesia alėja, kuri suteikia sodybai simetrinės ašies kompoziciją ir tęsiasi formuodama stačiakampio formos reprezentacinį kiemą, kurio kompozicijos centre dominuoja vėlyvojo klasicizmo formų dviejų aukštų rūmai. Sodyboje aiškiai suformuotos dvi zonos: reprezentacinė ir ūkinė / gamybinė. Reprezentaciniame kieme išdėstyti rūmai, dvi ofisinės ir aptarnaujančio personalo pastatai: ledainė, pirtis ir skalbykla, kluonas, arklidė. Pastatų erdvinė kompozicija formuoja bendrą kiemą, už jo šiaurinėje pusėje įrengtas parkas. Ūkiniame / gamybiniame kieme, arčiausiai tvenkinio, dėl gamybinio vandens poreikio – spirito varykla (1897 m.), šalia jos, šiaurinėje pusėje, tvartai, vakarinėje pusėje – kalvė su spirito sandėliu. Plastiškų formų tvenkiniai su juos susiejančių kanalų sistema sujungia abu kiemus, įsiterpdami tarp skirtingų funkcijų pastatų, suformuoja įspūdingą reprezentacinę erdvę ir aprūpina sodybą vandeniu.

Daugelis žemvaldžių, panašiai kaip Gavronskiai, XIX–XX a. prekiavo spiritu ir savo dvaruose statė spirito varyklas. Sapięgų giminė pastatė spirito varyklą ir alaus daryklą viename pastate pagal XVIII a. IV ketv. vokiečių architekto Johano Samuelio Beckerio (*Johann Samuel Becker*, 1730?–1811?) projektą, Derečino dvaro (Slomino pavietas, dab. Baltarusija) sodyboje. Nuo

¹²⁷ Vytautas Česnulis, *Poringė apie Mergežerio sodžius*, (Vilnius, Ciklonas, 2011) 38.

1820 m. buvo atnaujinta Pakruojo spirito varykla fon Ropų šeimos dvare. 1885 m. grafas Vladislovas Umiastovkis (*Władysław Umiastowski*, 1834–1905) Žemislaulyje įrengė spirito varyklą, kurioje darbas vyko dieną naktį, kadangi dvaro laukuose buvo auginama ypač daug bulvių, taip pat spiritui varyti naudojo kviečius ir kukurūzus, vagonais atgabentus iš šiltesnių kraštų. Šį verslą grafiui plėtoti padėjo iš Varšuvos atsivežtasis agronomas Liudvikas Rossmannas (*Ludwik Rossmann*). Produkcijai laikyti Vladislovas pastatė aštuoniasienę mūrinę saugyklą. Beje, Žemislaulyje degtinę gerti buvo uždrausta, visą produkciją grafas siųsdavo į užsienį. Darbininkams mokėdavo kas dieną darbui pasibaigus, todėl visi norėjo tarnauti pas Umiastovskius.¹²⁸ Distiliavimas klestėjo grafų Tiškevičių šeimos dvaruose Užutrakio spirito varykloje (1897 m.) ir Kretingos spirito bravore (XVIII a. pab.). Kunigaikščių Oginskių giminėje Salantų dvaro sodybos spirito varykla (1895 m.), pastatyta Bogdano Oginskio, jau žinoma, kad projektavo Kauno gubernijos architektas Piotras Serbinovičius (?) ir gubernijos inžinierius (pavardė neįskaitoma). Grafų Tyzenhauzų Rokiškio alaus bravore vyko ir spirito gamyba (tai pažymėta rašytiniuose dokumentuose)¹²⁹, o vėliau, tęsiant šeimą, bet jau su kita pavarde, grafų Pšezdeckių pastatytoje Obelių spirito varykloje (1907 m.). Vėžaičių dvaro sodyboje, priklaususioje grafų Volmerių šeimai, spirito varykla pradėjo veikti XIX a. I pusėje. Dvarininkų Komarų giminės Petkūnų dvaro sodyba orientuota į alkoholio gamybą 1899 m. pastačius spirito varyklą, o Raguvėlės šeimos dvare spirito varymu vertėsi jau anksčiau, spirito varyklą pastačius XIX a. vid. Tuo pačiu laiku Mykolo Komaro Palėvenės dvare, 1859 m., veikė vandens malūnas ir spirito varykla (bravoras). Bravoras pastatytas apie 1850 m. prižiūrint statybos darbus Albinui Lilijentaliui. Bravore buvo gaminamas ne tik spiritas, bet ir starka bei gana geros kokybės vynas. Pastatai buvo statyti naudojant vietines statybines medžiagas: akmenis, molio plytas ir dolomitų plokštes¹³⁰. Palėvenės dvare žemės ūkis XIX a. pabaigoje tvarkytas naujoviškai, turėta įvairių žemės ūkio mašinų¹³¹.

Pakruojo dvaro sodyba (l.4.2 pav.) susiformavo prie Linkuvos kelio, apie 2 km nutolusi nuo Pakruojo miesto. Nuo 1780 m. iki 1940 m. dvaro sodybą valdė vokiečių kilmės baronai fon Ropai. Sodybos pastatų išdėstymas formuoja ryškią ašinę kompoziciją, kuriai įtaką daro iš rytų pusės pagrindinis kelias, iš vakarų pusės – Kruonio upelio vingiai. Sodyboje aiškiai matomos keturios

¹²⁸ Jolanta Širkaitė, *Janina ir Vladislovas Umiastovskiai*, (Vilnius: Vilniaus klubas, 2022), 39.

¹²⁹ Rokiškio muziejaus rašytinių dokumentų inventoriuose RKM IS, inv. 4417, teigiama, kad 1865 m. dvaro iniciatyva, valdant grafiui Reinoldui Tyzenhauzui (1830–1880), pradėjo veikti degtinės bravoras. Ar degtinė buvo gaminama kartu su alumi, alaus bravore (statytas apie XIX a. pr.), ar tai buvo atskiras pastatas – nėra žinoma. Taip pat minima, kad XIX a. pr. didelį pelną dvaras gaudavo iš prekybos degtine ir alumi, pardavimai vyko ir dvaro parduotuvėje „Osterija“. 1809 birželio 30 d. parduotuvėje tarp kitų gėrimų buvo geresnės degtinės (cukrinės) – 34 gorščiai (1 gorščius – 2,82 ar 3 l, medinis ar pintinis indas), ordinarinės pačios prasčiausios degtinės – 1593 gorščių (sandėliavimo kiekis nusako, kad jos pirkto daugiau) (RKM IS inv. 4019, 53).

¹³⁰ Aušra Jonušytė, „Žemutinės Palėvenės Komarai“, Kupiškio etnografijos muziejus, Dalius Avižinis et al., *Lietuvos muziejų rinkiniai, Dvarų kultūra Lietuvos muziejuose*, (XIX mokslinė konferencija, 2016 Nr.15), 44.

¹³¹ Jurga Banionienė, „Palėvenės dvaras – prikeltas ir saugomas ateinančioms kartoms“, *Kupiškinėnų mintys*, <https://kmintys.lt/2018/04/19/palevenes-dvaras-prikeltas-ir-saugomas-ateinancioms-kartoms>.

pastatų išdėstymo funkcinės zonos: centrinė – reprezentacinė, dvi gamybinės ir viena ūkinė. Pagrindinis įvažiavimas iš rytų pusės nuo pagrindinio kelio alėja į reprezentacinį kvadrato formos kiemą su pastatais: centriniai rūmai (1), sandėlis (gal buvo ledainė?) (2), dvi ofisinės (6), žirgynas (3). Šioje sodyboje buvo du gamybiniai kiemai. Vienas gamybinis kiemas šliejasi prie reprezentacinio kiemo: spirito varykla su bravoro tarnautojo namu, arčiausiai užtvenkto upelio (8), šalia išdėstyti ūkiniai pastatai – kiaulidė (5), svirnas (7). Šis gamybinis kiemas yra mišrus, dėl spirito varyklos veiklos, kai antrines žaliavas naudojo pašarui ir ūkinė dalis buvo integruota. Spirito varyklai, pirmą kartą minimai net 1643 m.¹³², suformuotas užtvenkto upelio vandens telkinys, dėl ramesnio vandens būklės, kuris svarbus gamybos proceso vykdymui. Šalia pirmo gamybinio kiemo kitoje simetrijos pusėje, yra ūkinė zona su tvartu (4), oficina (6), svirnu (7), daržine (9). Antrą gamybinį kiemą skiria sodybos parkas, jame – vėjo malūnas (15), vandens malūnas (11), malūnininko namas (13) ir (14) karčema.

Verkių dvaro sodybos valdytojo vyskupo I. Masalskio sklypo plane, sudarytame pardavimo tikslais 1839 m.¹³³ (h.4.2–i.4.2 pav.), pažymėtas spirito bravoras, stovintis šalia užtvenkto Verknės upelio¹³⁴. Plane pažymėtas (S) raide, netoli jo – gana didelis kūlyklos pastatas su šalia stovinčiu sandėliu šiaudams. Šiaurinėje sklypo dalyje – gamybinis kiemas, nuo ūkinio atskirtas gausia augmenija, tačiau prie pat vieno iš pagrindinių kelių, įvažiuojančių į dvaro sodybą. Kadangi spirito bravoras buvo gerai matomas, galima teigti, kad pastatas turėjo atitikti to laikmečio gamybinių pastatų stilistiką. Planas turi 24 pozicijų eksplikaciją, joje nurodyti ne tik rezidencinio komplekso pastatai, tačiau ir gamybinės bei ūkinės dalies pastatai. 1844 m. Verkių sodybos plane¹³⁵ (j.4.2 pav.) Wittgensteinų sprendimu, po įsigijimo, gamybinis kiemas gerokai prasiplėtęs: jį be spirito varyklos (plane pažymėta 5–7) sudaro dar mažiausiai trys dideli nauji statiniai, formuojantys U raidės erdvę su tvenkiniu centre. Šeimininkams dvaro rūmų projektavimo darbuose talkino samdomas architektas – Peterburge dirbęs šveicarų kilmės Bernardas Simonas (*Bernard Simon*, 1816–1900)¹³⁶. Ar jis prisidėjo ir prie gamybinių bei ūkinių pastatų projektavimo, nėra žinoma.

Užutrakio dvaro sodybos, priklausiusios Tiškevičių šeimai, planinė struktūra (m.4.2 pav.) gana laisvo užstatymo, neturi aiškios simetrijos, įsikūrusi tarp dviejų ežerų – Galvės ir Skaisčio. Pastatų išdėstymas neturi aiškaus zonavimo. Arčiausiai Galvės ežero su vaizdu į Trakų pilį, vakarinės ir pietinės saulės apšviestame reprezentaciniame kieme stovi centriniai rūmai (1), ledainė (14). Aplink

¹³² Dalė Puodžiukienė et al., *Lietuvos architektūros istorija*, 4 t., (Vilnius: Savastis, 2014), 504.

¹³³ *Verkių dvaro sodyba, 1839, plano fragmentas, iš План местоположения в окрестности имения Верки*, 1839, in: AGAD, Zbiory kartograficzne, t. 4 teka 447, Nr. 2.

¹³⁴ Dainius Labeckis, *Verkių dvaro parko erdvės XVIII a. pabaigoje–XIX a. pradžioje*, Acta Academiae Artium Vilnensis, (Vilnius: Vilniaus Dailės Akademija, 2018), 107–109.

¹³⁵ *Verkių dvaro sodyba, 1844, plano fragmentas, iš: Mappa maiętności Werek*, 1844, in: AGAD, Zbiory kartograficzne, t. 4 teka 447, Nr. 5, spirito varyklos pastato pažymėjimas plane (5–7), prie tvenkinio (181).

¹³⁶ Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė et al., *Romantizmo laikotarpio architektūra: Dvarų sodybos, Lietuvos architektūros istorija: nuo XIX a. II-ojo dešimtmečio iki 1918 m.*, 3 t., (Vilnius: Savastis, 2000), 59.

šį kiemą driekiasi suformuotas parkas su tvenkiniais. Įdomiausia, kad pagrindinis įvažiavimas rūmų link kerta gamybinę ir ūkinius kiemus, juose daugiausia vyravo mediniai ir raudonų plytų mūro pastatai. Gamybiniame kieme įrengta raudonų plytų mūro spirito varykla (7), iškilusi statyta XIX vid. ar XIX a. pabaigoje prie dirbtinio tvenkinio; technologiniam procesui užtikrinti šalia ir spirito sandėlis (10), netoli ūkinė zona: karvidė (5) ir tvartas (kiaulidė?) (44).

Alvito dvaro sodybos spirito varykla, pagrindinio kelio atskirta nuo likusios dvaro sodybos dalies, stovi prie pat Alvito ežero. Nuo XIX a. vidurio dvarą ėmus valdyti Stanislovui Gauronskiui (1827–1892), buvo pradėtos mūrinių pastatų statybos. Spirito varykla 1885 m. pastatyta buvusio bravoro vietoje, akmens ir keraminių plytų mūro, dviejų aukštų su aukštu stogu ir kaminu viduje.

Apibendrinant galima teigti, kad spirito varyklas (bravorus) statė atokiau nuo reprezentacinių pastatų, šalia visada pravažiuojamas kelias iš vienos pusės, iš kitos pusės – ramaus vandens telkinys: tvenkinys, ežeras, užtvenktas upelis. Vanduo (gana didelis kiekis) būtinas spirito varyklos techninio proceso sklandžiam vyksmui. Prie spirito varyklų (bravorų) statė ūkinius pastatus: kiaulides, karvides, tvartus. Ūkinė sodybos dalis integruodavosi dėl antrinių žaliavų panaudojimo gyvuliams. Pastebima, kad prie spirito varyklų ūkinėje dalyje dažniausiai būdavo galvijų tvartai ir kiaulidės, o prie alaus bravorų dažniau tik kiaulidės. Šiuos pastatus galima įvardyti kaip pagalbinius. Prie spirito varyklų bravorų statė šiems pastatams priklausiusius pastatus: bravorininko namus, spirito sandėlius, rūsius. Bravorininko patalpas įrengdavo pačiame bravore arba spirito sandėlio antrame aukšte.

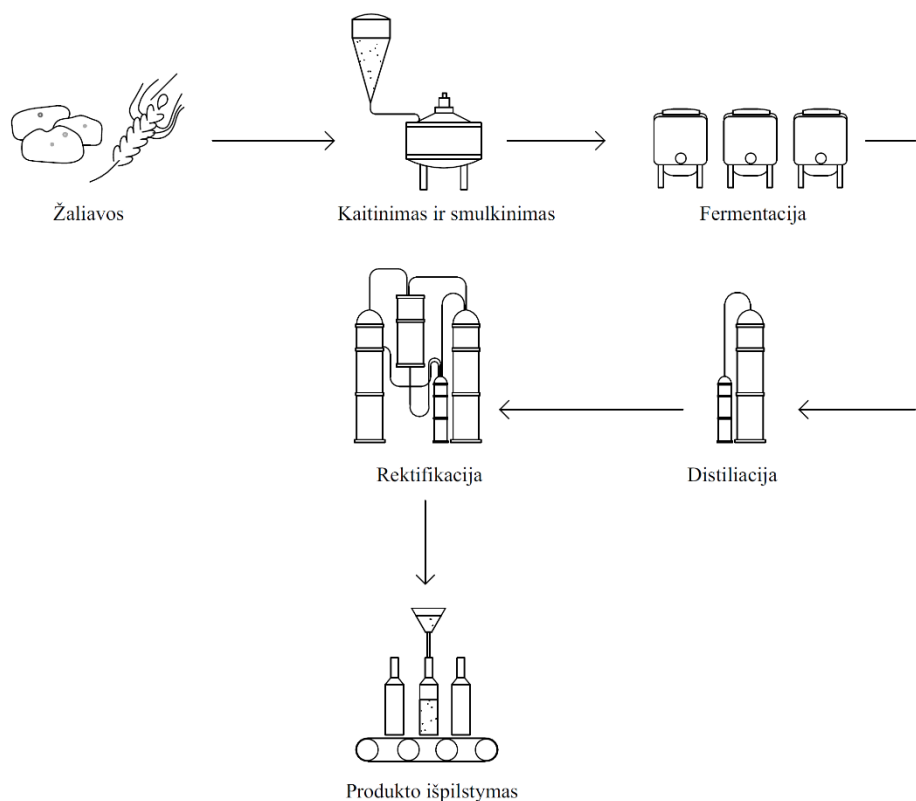
2.2. Spirito varyklų (bravorų) gamybos technologiniai ypatumai

XIX a. spirito varyklos gamino pastovios kokybės ir tik vieną produktą – spiritą, pagrindinę žaliavą degtinės gamybai. Istorikas A. Astrauskas, nagrinėjęs alkoholio gavybos technologinį procesą, pastebi, kad XVIII–XIX a. sandūroje spirito gaminių gamybos distiliavimo techninis lygis tiek Europoje, tiek Lietuvoje buvo panašus¹³⁷. Pramonės revoliucija darė svarbią įtaką spirito varyklos vystymuisi: ypač patobulėjo ir gana reikšmingai pakito įranga, kai distiliavimui buvo pritaikytas vandens garas.

Schema Nr. 1. Spirito gamybos schema nuo žaliavos iki produkto išpilstymo¹³⁸.

¹³⁷ Antanas Astrauskas, *Per barzdą varvėjo. Svaigųjų gėrimų istorija Lietuvoje*, (Vilnius: Baltos lankos, 2008), 159.

¹³⁸ Autorius Vida Miškūnaitė Jarošienė.

1. **Žaliavos** (bulvės ar grūdai) nuplaunamos, naudojant bėgantį vandenį.
2. **Kaitinimas ir smulkinimas.** Žaliavinė medžiaga patenka kaitinama kaitintuve, suminkštėjusi smulkinama iki košės konsistencijos. Karšta broga ruošiamą fermentacijai.
3. **Fermentacija.** Jos metu į mišinį dedamas salyklos (alaus mielės) rauginimo procesui. Šis procesas dažniausiai trunka 1–2 paras, bet gali užsitęsti ir iki 2 savaičių (priklausomai nuo žaliavų). Fermentacijai pasibaigus, gaunamas 7–15 % alkoholis ir dar daug šalutinių priemaišų.
4. **Distiliacija.** Alkoholis būna garinamas, tiek kartų, kol išgaunamas reikiamos koncentracijos (50–96 %) spiritas.
5. **Rektifikacija**¹³⁹ yra nereikalingų priemaišų pašalinimas. Spirito varyklos (bravorai) dažniausiai šią paslaugą užsakydavo ir savo produkciją veždavo išvalyti kitur, kur buvo tam skirti įrenginiai. Natūralus spiritas perleidžiamas pro rektifikacijos įrenginį iš kelių kolonų. Kiekvienoje kolonoje pašalinamos įvairios nepageidaujamos priemaišos: surenkami nemalonaus skonio komponentai, aliejai, metanolis (nuodingas alkoholio junginys), taip pat būna koncentruojamas spiritas.
6. **Spirito produkto išpilstymas.** Į kokią tarą ir kokios talpos (butelius, kubilus, gorščius buvo supilstomas spiritas, kol kas nėra žinoma.

Lietuvoje degtinę dažniausiai varydavo iš rugių, jų mišinio su avižomis ar kitais grūdais arba bulvių. Gamybos procesas reikalavo daug vandens ir rupiai malto salyklo. Iš jų verdama putra,

¹³⁹ Rektifikacija – daugkartinis distiliavimas viename aparate.

išsiskiriantį krakmolą salyklo fermentai paverčia cukrumi, raugiama alaus mielėmis, o galiausiai išrūgusi broga distiliuojama.

Brogą supildavo į metalinį, dažniausiai – varinį, apvalų katilą. Katilas būdavo įmūrijamas arba tiesiog pastatomas ant (arba į) kaitinimui skirtos krosnelės. Katilą sandariai uždengdavo išgaubtu metaliniu dangčiu su viršuje pritaisytu vamzdžiu. Labai svarbu, kad broga neprisviltų, nes taip galima sugadinti visą tos partijos produktą, todėl jai maišyti buvo patogi anga, įtaisyta dangtyje. Iš dangčio alkūninės jungties vamzdžiu jungėsi spirale susuktu vamzdžiu, panardintu į medinį kubilą – aušintuvą su nuolat keičiamu šaltu vandeniu. Kaitinant brogą išsiskiriantis vandens ir alkoholio garų mišinys kaupėsi alkūnėje, toliau patekdamas į spiralę atvėsdavo, kondensuodavosi ir jau skysčio pavidalu ištekdavo į jam skirtą indą. Tai pirminis distiliatas. Kiekvieną kartą distiliuojant gaunamas vis stipresnis produktas, bet jo kiekis mažėdavo, dažniausiai distiliuodavo iki 3 kartų. Farmacijai distiliuodavo keturis kartus, nes reikėdavo labai stipraus ir švaraus spirito.

Visas šis produkto gamybos procesas vyko įvairiais aparatais, kurie iki XIX a. 1–2 dešimtmečio būdavo vietinių rankų darbo, ir jų konstrukcija galėdavo smarkiai skirtis. Vėliau Europoje vystantis industrializacijai, pradėta eksperimentuoti, kaip greičiau ir daugiau gauti produkto. Taip kūrėsi naujos technologijos (deflegmacijos¹⁴⁰ ir rektifikacijos) ir jų prietaisai. Šiais principais remiantis atsirado gamintojų, kurie sukonstravo daugiapakopius distiliavimo aparatus. Šie buvo diegiami ir Lietuvoje. Remiantis dvarininko ir degtindario Antonio Haraburdos liudijimu, XIX a. vid. Lietuvoje dažniausiai naudojami (ir ugnimi, ir garu kaitinami) J. H. Pistorijaus (daugiapakopio aparato sukontravimas – 1816), Peterio Reuterio ir Storcho (1817 m.), distiliavimo aparatai¹⁴¹.

XIX a. viduryje dvarų sodyboms pamažu virstant kapitalistiniais ūkiniais ir sudėtingėjant ūkio bei gamybos technologiniam procesui, atsirado poreikis dvarininkams vykti į kitas šalis mokytis. Dažniausiai studijuodavo Rusijos, Lenkijos ar kituose universitetuose agronomiją, miškininkystę, sodininkystę bei žemdirbystės naujoves, kurias diegė savo dvaruose. Kadangi XIX a. buvo gausu technologinių naujovių, norėta paspartinti jų tiesioginį pritaikymą. Atsirado poreikis organizuoti mokymus ir tomis naujovėmis naudotis.

XIX a. viduryje buvo mokomosios literatūros apie spirito varyklų įrengimo principus, technologinius procesus, taigi dvarininkai galėjo semtis žinių ir savarankiškai. Tokioje literatūroje buvo pateikti spirito varyklų architektūrinės išraiškos pasiūlymai, patalpų išdėstymo schemos. Buvo siūlomi rekomendacinio pobūdžio tipiniai spirito bravorų projektai, pateikiami jų brėžiniai ir išleisti architektų darbų kataloguose kaip dvaro sodybos pagalbinių / gamybinių pastatų dalis. Spirito varyklų

¹⁴⁰ Deflegmacija – distiliuojamo mišinio garų dalinė kondensacija.

¹⁴¹ Antonio Haraburda, *Naywyższy dzisz wydatek spirytusu ze zboża i ziemniaków*, (Wilna, 1842), 69–70 in Antanas Astrauskas, *Per barzdą varvėjo. Svaigųjų gėrimų istorija Lietuvoje*, (Vilnius: Baltos lankos, 2008), 163.

tipiniai brėžiniai labai dažnai buvo spausdinami knygos apie spirito varymo ypatumus. Pavyzdžiui, 1828 m. išleistoje Grigorijaus Engelmano knygoje „Naudingo degtinės distiliavimo ugnimi ir garais būdo aprašymas: su 19 planų, pjūvių brėžiniais ir lentelėmis“¹⁴² (h.5.2 pav.) gale pateikta vienuolika brėžinių: du variantai spirito varyklų, viena iš jų fasaduose su kolonomis suteikiant pastatui kilmingesnę išvaizdą.

1856 m. netoli Lvivo, Dublane buvusi Lenkijos žemės ūkio akademija, įkurta kaip Aukštoji žemės ūkio mokykla, kurioje veikė spirito varyklos mokykla. Ji buvo aprūpinta Krokuvos įmonės L. Zieleniewskio (*Ludwik Zieleniewski*), įkurtos 1804 m., mašinomis ir įrenginiais¹⁴³ (i.5.2–k.5.2 pav.). Trijų mėnesių spirito varyklos kursai 1881–1891 m. vyko kasmet. Iš viso per dešimtmetį spirito varyklų kursą išklauė 198 studentai. Ar tarp jų buvo studentų ir iš Lietuvos, kol kas nėra žinoma. Per metus vidutiniškai mokydavosi apie 20 studentų. Joje buvo mokoma chemijos, distiliavimo teorijos ir praktikos. Ją dėstė spirito varyklos mokyklos direktorius dr. Roman‘as Wawnikiewicz‘ius. Chemijos pratybas technologinėje laboratorijoje dėstė prof. dr. Janas Nepomukas Frankas (*Jan Nepomucen Franke*), imperatoriškosios tarybos narys, buvęs mechanikos profesorius ir Lvivo politechnikos mokyklos rektorius. Buvo skaitomos paskaitos apie variklio mašinas, garo katilo ir garo mašinos valdymą. Aritmetikos, geometrijos ir stereometrijos, fizikos, distiliavimo įrangos ir varyklos įrangos mokslą dėstė prof. Piotras Manasterskis (*Piotr Manasterski*) ir vedė pratybas ir chemijos laboratorijoje.

Imperatoriškojo ir karališkojo nacionalinio izdo direktorato patarėjas dr. Rudolfas Rožyckis (*Rudolf Różycki*) skaitė paskaitas apie spirito varyklų apmokestinimą. Distiliavimo gamyklos apskaitą dėstė universiteto profesorius dr. Stefanas Pavlikas (*Stefan Pawlik*). Praktinius užsiėmimus spirito varykloje ir techninį proceso reguliavimą vedė Henrykas Ivanovskis (*Henryk Iwanowsk*). Spirito mokykla supažindindavo studentus su naujausiomis to laikotarpio technikos pasiekimais bei technologiniais procesais. Joje buvo įdiegta visa reikalinga įranga spirito produktui gauti. Šios mokyklos plane (c.5.2 pav.) pažymėta įrangos buvimo vieta. Per patalpą, kurioje yra laiptai, vedantys į 2-ame aukšte esantį distiliuotojo (vynininko) butą, patenkama į kairėje pusėje esančią laboratoriją, o dešinėje – į techninę patalpą (aparatinę). Tai pagrindinė gamybos patalpa, kurioje yra mašinos ir aparatai, skirti spirito gavybai (d.5.2 pav.). Kairėje, prie sienos, – garo mašina, kitoje įėjimo durų pusėje – saldziojo salyklo siurblys, dešinėje – distiliavimo aparatas su matavimo laikrodžiu, tarp langų garų siurblys. Toje pačioje pusėje, kiek toliau – žalio salyklo (daigintų grūdų) smulkintuvas, centre, salės gale, – brogos cisterna su aušintuvu, toliau, po arkada, – bulvių virimo aparatas „Henze“, bulvių plovyklą su liftu nuo aparatinės patalpos skiria mūrinė siena. Prie abiejų aparatinės patalpos

¹⁴² Григорий Иванович Энгельман, *Opisanie korzystnego sposobu pędzenia wódki, za pomocą ognia i pary wodney: ze XXI tablicami planów, przecięć i wystaw / dzieło*, (Wilna, 1828), LMAVB KS, L-19/2-44.

¹⁴³ Łukaszas Czajka, *Krajowa Szkoła Gorzelnicza w Dublanach*, 2014 m. liepos 17 d., žiūrėta 2022 kovo 15 d., <http://blog.czajkus.com/2014/07/17/krajowa-szkola-gorzelnicza-dublanach>.

išilginių sienų ant konsolių lygiagrečiai dedami du pavarų velenai. Kairėje, iš aparatinės patalpos, yra durys, vedančios į gana erdvią ir aukštą patalpą. Joje yra septynios fermentacijos talpos, iš kurių keturios po 3000 litrų ir trys po 1500 litrų. Skliauto viduryje pakabinta kilnojama 80 m skersmens spiralinė žarna, kuri kubile siurbliu pripildoma broga. Dešinėje nuo aparatinės – durys į rauginimo patalpą, kurioje yra keturios rauginimui skirtos varinės talpos, maži dvigubo sukimo variniai aušintuvai aušinimui, katilas su aparatu vandens šildymui su grįžtamuju garu, cirkuliuojančiu tarp sienų ir daug vandens vamzdžių. Salyklo ir aparatinės sienose yra ventiliacijos angos. Šalia aparato „Henze“ yra įėjimas į erdvią katilinę, kurioje įrengti laiptai, vedantys į aparato „Henze“ angą palėpėje, kur yra 10 000 litrų šalto vandens rezervuaras; šalia aparato yra įėjimas į pagalbinę patalpą, o iš jos – į bulvių sandėlį ir katilinės priestatą. Distiliuotojo (vynininko) dviejų kambarių butas yra virš laboratorijos. Kitoje pusėje, virš salyklo, raugyklos ir spirito sandėlio, yra grūdų saugykla¹⁴⁴.

Gamyba vyko Krokuvos įmonės L. Zieleniewski'o mašinomis ir įrenginiais (e.5.2 pav.). Bulvės dėdavo į metalinę plovimo mašiną (ilustracijoje pažymėta III), galima buvo pilti kibirais. Nuo bulvių, kurios pereidavo per 3 skyrius, būdavo be pažeidimų nuvalyti nešvarumai. Taip išvalytos bulvės per pasvirusį lataką patekdavo į bulvių virimo aparatą „Henze“ (IV). Iš jo karšta masė patekdavo į diskinę trintuvę (V), kuri su keturių svirčių maišytuvu sutrina košę į vienalytę skystą masę. Trintuvėje vyksta ir misos aušinimas vandeniui iki reikiamos temperatūros. Atvėsusi košė siurbliu (VI) transportuojama į fermentacijos talpyklas. Šio siurblio pavara (VII) yra atskiras garo variklis. Galima reguliuoti siurblio eigą ir taip reguliuoti jo efektyvumą; be to, galimas tolygesnis judėjimo reguliavimas greitesne arba lėtesne garo mašinos trauka. Iš fermentacijos kubilų masė patenka į nepertraukiamo darbo distiliatorių (VIII). Svarbiausias nepertraukiamo distiliavimo privalumas – taupomas laikas, o kartu ir kuras, nes tuo pačiu metu galima distiliuoti tris kartus daugiau misos nei distiliuojant katilais. Visų spirito varyklos aparatų ir mašinų veikimui palaikyti naudojamas garo variklis (IX) yra 12 arklio galių. Garui generuoti spirito varyklos darbui naudojamas sistemos garo katilas „Dupio“ (X), turintis 50 m ilgio 2 šildymo kanalus, kurių leistinas garų slėgis 6 atmosferos. Blieka apibūdinti žaliojo salyklo diskinį malūną (XI), kuris yra visas geležinis ir susideda iš dviejų nevienodo skersmens diskų. Šie du diskai, besisukantys vienodu kampiniu greičiu, ne tik susmulkina salyklą, bet dėl skirtingo skersmens, taigi ir skirtingų apskritimo greičių, mala jį vienu metu. Taigi procesas gana sudėtingas, reikalaujantis chemijos ir fizikos mokslų, technikos išmanymo.

Šioje spirito varykloje salyklui buvo naudojamos bulvės, kukurūzai, rugiai, soros, arba šių produktų mišinio košė. Kaitinimo kuras – medžiai ir durpės.

¹⁴⁴ Łukasz Czapka, „Nacionalinė spirito varyklos mokykla Dublany“ (Krajowa Szkoła Gorzelnicza w Dublanach), 2014 m. liepos 17 d., žiūrėta 2022 m. kovo 15 d., <http://blog.czajkus.com/2014/07/17/krajowa-szkola-gorzelnicza-dublanach>.

Atsižvelgiant į tai, kad statant mokomąją Dublano spirito varyklą paaiškėjo, kad nebuvo galimybės natūraliomis sąlygomis gauti pakankamai vandens, vanduo buvo atvestas iš tvenkinių, esančių už 350 metrų nuo varyklos, 18 metrų žemiau pačios spirito varyklos. Tam prie tvenkinių įrengtas (atskirame pastate) dvigubo veikimo slėginis siurblys „Garvens“, varomas atskiru varikliu, kuris pumpavo vandenį geležiniu vamzdynu į daryklos palėpėje esantį vandens rezervuarą.

2.3. Spirito varyklų (bravorų) architektūrinės planinės ir erdvinės struktūros ypatumai

Spirito gamyklos buvo statomos iš ugniai atsparių medžiagų – raudonų plytų arba lauko akmens, tokios statybinės medžiagos puikiai tiko natūralioje aplinkoje, taip pat simbolizavo patikimumą ir ilgaamžiškumą. Dvaro rūmų savininkus traukė ir šių medžiagų natūralumas, spalvų gama, architektūrinis išraiškingumas. Tokių medžiagų pasirinkimą skatino ir romantizmo bei istorizmo estetinės nuostatos. Dvaro savininkus traukė tos medžiagos, kurios buvo madingos Europoje. Spirito bravorų architektūros formų kaitai darė įtaką statybos technikos ir technologijų pažanga, bendros ūkinių pastatų raidos tendencijos.

Pažvelkime į kelis tipiškus bravorų planinės struktūros pavyzdžius.

Spirito varykla, esanti Salantų dvaro sodyboje (Kauno gubernijos, Šiaulių apskritis¹⁴⁵, inventorių, priedas Nr. 1), 52 varstų¹⁴⁶, nuo artimiausio miesto – Šiaulių, XIX a. pab. valdyta kunigaikščio Bogdano Irenėjaus Oginskio (1848–1909).

1895 m. Salantų dvaro sodybos spirito varyklos schema (l.5.2–m.5.2 pav.). I aukšto patalpų planas: 1) pagrindinis įėjimas į laiptinę; 2) salyklo patalpa; 3) nežinoma, gali būti sandėlis; 4) bulvių sandėliavimo patalpa; 5) techninė įrenginių patalpa; 8) raugykla; 9) katilinė.

Salantų dvaro sodybos spirito varykla pastatyta 1895 m. pagal kunigaikščio Bogdano Irenėjaus Oginskio užsakymą. Projektą darė Kauno gubernijos architektas Piotras Serbinovičius ir inžinierius M. A. (vardas ir pavardė neįskaitomi). Tai bene vienintelis žinomas projektas, kurį projektavo ir architektas, ir inžinierius, nes dažniau aptinkama projektų, kuriuos projektavo ir įrenginėjo tik inžinieriai. Varyklos planas stačiakampio formos, sudėtingos planinės struktūros. Išaukštinta centrinė pastato dalis atitraukta nuo bendro fasado. Tai suteikia centrinei daliai išskirtinumo ir fasadų kompozicijos suskaidymo įspūdį. Šioje dalyje patenkama per patalpą (1) su laiptais į antrą aukštą, kairėje pusėje yra salyklo patalpa (2), dešinėje – įėjimas į aparatinę (5). Varyklos centrinėje dalyje, kur išsidėsčiusi aparatinė patalpa su distiliavimo mechanizmais, yra

¹⁴⁵ Salantų dvaro spirito varyklos 1895 m. aprašymas ir inventorių, LNMMB RKRS f. 100, 143.

¹⁴⁶ Varstas – istor. rusų ilgio vienetas, lygus 1,067 km.

aukšta per du aukštus patalpa, kurioje vertikaliai išdėstyti įrenginiai. Iš aparatinės patenkama į raugyklą (8), kurioje yra devynios talpos raugui. Katilinė su garo katilu (n.5.2 pav.) pastatyta šalia kaip priestatas.

Sprendžiant iš plano schemas, langų angos proporcingai vienodos. Ši spirito varykla suprojektuota su didžiuoju kaminu (dvigubai aukštesnis nei pats pastatas), pastatytu šalia katilinės. Pastatas didelio tūrio, stačiakampis, turintis pamatus, su šalia pastatytu dideliu kaminu virš stogo. Ši spirito varykla veikė iki 1915 metų. Archyvuose yra duomenų, kad Salantų dvaro spiritas papildomai buvo valomas. Šią paslaugą teikė Tauragėje – pateikta Tauragės spirito išvalymo skyriaus sąskaita pagal 1897 metų sutartį¹⁴⁷. Vadinas, Salantų dvaro spirito varyklos distiliatorius nebuvo labai pažangus ir neturėjo rektifikacijos – spirito išvalymo nuo priemaišų ir kvapo – funkcijos. Salantų spirito varykla turėjo pagalbinį pastatą – spirito sandėlį (o.5.2 pav.), kuriame buvo sandėliuojamas pagamintas spiritas.

Lenkijoje spirito gamybos pramoninė veikla buvo gana išplėtotą ir šių pastatų, kaip kartotinio projekto, pavyzdžius architektai pateikdavo savo projektuojamų pastatų kataloguose. Pavyzdžiui, 1800–1824 m. architekto Sierakovskio Sebastiano (*Sebastian Sierakowski*, 1743–1824) spausdintame kataloge pateikiami visų dvaro sodybai reikalingų pastatų projektai – nuo dvaro rūmų, oficinų, gamybos, ūkio pastatų iki mažosios architektūros elementų, kaip fontanų, tiltukų. Tarp pavyzdžių – spirito varyklos projektas (p.5.2 pav.)¹⁴⁸.

Garsūs Lietuvos architektai tarp daugybės bažnyčių, dvaro rūmų projektų projektavo ir ūkinius bei gamybinius dvaro sodybos priklausinius. Antai Vilniaus universiteto architektūros katedros auklėtinis architektas Tomas Tyszeckis¹⁴⁹ (*Tomasz Tyszecki*, 1824–1861), žymus Lietuvos romantizmo architektūros atstovas, 1849 m. parengė bravoro projektą (r.5.2 pav.), kuriame pateikti fasadų brėžiniai ir planas su įvardytomis patalpų paskirtimis. Pastatas taisyklingo stačiakampio plano, nėra išaukštinta vidurinė dalis, tačiau tradiciškai gamybos pagrindinė patalpa įvardijama bravoru ir yra centrinėje pastato dalyje. Pagal išdėstomų kubilų skaičių panašu, kad šio pastato gamybinis pajėgumas nėra didelis. Pastate trys kaminai, centrinis didžiausias. Fasaduose ir pagrindiniame įėjime dominuoja pusapskritės arkos, angose romantizmui būdinga neogotikinių elementų interpretacija. Dominuoja simetrija ir aiškus metrinis fasado langų ritmas. Suprojektuoti įėjimai kiekviename fasade per centrą, trys įėjimai su laiptais. Tūryje dominuoja dvišlaitis stogas, karnizai dekoruoti klasicizmui būdingais motyvais su ritmingai išdėstytais karnizo trikampėmis detalėmis, frontonuose centruoti keturlapiai. Šoniniuose fasaduose pabrėžti įėjimo portalai, aukšta, įsiterpianti į frontoną, dviguba pusapskritė arka.

¹⁴⁷ Salantų dvaro spirito varyklos 1895 m. pranešimai apie spirito varyklos darbą, LNMMB RKRS f. 100, 154.

¹⁴⁸ *Sebastian Sierakowski* (1743–1824) katalogas, leisto (1800–1824). ID105671925.

¹⁴⁹ Architektas T. Tyszeckis iki 1829 ar 1831 m. studijavo architektūrą Vilniaus universitete, buvo prof. Karolio Podčasinskio mokinys, vėliau – jo padėjėjas.

T. Tyszeckis¹⁵⁰ minimas kaip Jono Tiškevičiaus rezidencijos Astravo dvaro sodybos pagrindinių rūmų ir žirgyno-ratinės bei maniežo projektų kūrėjas. Akvarele spalvintas rūmų fasado brėžinys nedatuotas, o dviejų aukštų planai datuoti 1840 metais. Projektas buvo tiksliai įgyvendintas. Architektas siūlė užsakovui kelis žirgyno variantus – pasirinktas paskutinis, datuotas 1845 metais.

Spirito varyklų architektūros formų kaitai darė įtaką statybos technikos ir technologijų pažanga, bendros ūkinių pastatų raidos tendencijos. Vienas svarbesnių gamybos pastatų raidoje – metalo konstrukcijų panaudojimas. Ieškant nedegios medžiagos, pastatų medinės dalis pradėta keisti metalinėmis ir mūrinėmis.

Technologiniams procesams sudėtingėjant, daugėjant jungiamųjų mechanizmų, pastato erdvės planuotos erdvesnės ir turinčios konkrečią paskirtį atitinkančią gamybos procesą. Spirito varyklų (bravorų) dviejų patalpų ar trijų patalpų architektūrinė sistema išnyko, pastatai tapo daugiafunkčių patalpų visuma. Vyraujanti pastato konfigūracija – stačiakampio ar kvadrato formos. Atsiranda svarbių elementų, kurie užtikrina geras darbo sąlygas – ventiliacija, daugiau dienos šviesos formuojant aukštus (dažnai per du aukštus su varstomomis dalimis) langus.

2.4. Spirito varyklų (bravorų) estelinės ypatybės

Estetiniu aspektu spirito varyklų (bravorų) pastatų raidoje galima išskirti du pagrindinius principus: utilitarųjį ir konceptualųjį, kurie aktualūs ir nepriklausomi nuo laikotarpio¹⁵¹. Iki XVIII a. požiūris į spirito varyklų (bravorų) architektūrinę raišką buvo praktiškas. Kadangi spirito varyklų buvo beveik kiekviename kieme, planinė struktūra nesudėtinga, statyta iš tradicinių iš vietinių medžiagų (akmuo, medis), statyta vietinių meistrų. Gamybinių pastatų architektūra paremta racionalumu, tiek, kiek reikia patenkinti technologinius procesus, neskiriant papildomų lėšų nei išorei, nei vidaus apdailai. Ekonominiais ir ideologiniais sumetimais dažniausiai tai vadinama inžinerine estetika arba utilitarizmu¹⁵². Apie pramonės pastatų utilitarizmą vadovėlio „Statybos menas“ (1848 m.) autorius Th. Brochas teigė, kad šie pastatai neturi kelti malonių grožio jausmų¹⁵³. Tačiau XIX a. žmogus, tapęs savo žinių epicentru, buvo įtrauktas į savo istoriškumą, sukurdamas norą įtvirtinti pastovumo ir tikrumo jausmus, besiilgintis nostalgijos nuolat besikeičiančiame modernėjančiame pasaulyje. Kitoks istorijos suvokimas pradedamas skirstyti į atskirus istorinius etapus, turėjusius savitą išraišką, tačiau išlaikant homogeniškumą esant naujoje istorijos vietoje.

¹⁵⁰ Plačiau apie tai – Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė, „Astravo dvaro sodybos ypatybės“, *Žiemgala*, (2006, Nr. 1), 17–21.

¹⁵¹ Marija Drėmaitė, „Pramonės architektūra Lietuvoje 1920–1940 metais: istorinė raida, stilistiniai ypatumai, kultūrinė reikšmė“, (daktaro disertacija, Vilniaus dailės akademija, 2006), 19.

¹⁵² Marija Drėmaitė, „Pramonės architektūra Lietuvoje 1920–1940 metais: istorinė raida, stilistiniai ypatumai, kultūrinė reikšmė“, (daktaro disertacija, Vilniaus dailės akademija, 2006), 19.

¹⁵³ Kari Hoel, *Beauty and Utility*, (Oslo: Ad Notam, 1991), 148; in Marija Drėmaitė, „Pramonės architektūra Lietuvoje 1920–1940 metais: istorinė raida, stilistiniai ypatumai, kultūrinė reikšmė“, (daktaro disertacija, Vilniaus dailės akademija, 2006), 20.

Atskiri įvairių stilių elementai gali naudojami įvairių charakterių architektūroje. Pastatų fasadu, vienas nuo kito, pradedama išskirti tam tikru būdu kreipiant dėmesį viešumui, statusui per išorės apdailą. Pastato dekoras turi atitikti savo paskirtį (*decorum, commodité*)¹⁵⁴.

XIX a. II pusėje istorizmo epocha Lietuvoje (siejama su 1861 m. baudžiavos panaikinimo aktu) atvėrė romantizmo retrospektyvių formų įvairovę. Istorizmo atstovai atgaivintas praėjusių epochų formas statinių architektūroje derino tarpusavyje. Dvarų savininkai ir kūrėjai orientavosi į Vakarų kultūrą. Glaudžiausi ryšiai buvo su Lenkija, per kurią į Lietuvą atvykdavo kitų kraštų architektai¹⁵⁵. Kosmopolitiškumas lėmė konceptualųjį principą, pabrėžiantį architektūrinę estetiką. Pramonės pastato išvaizdai skiriamas papildomas estetiškas dėmesys. Tokio dėmesio motyvais galėjo būti savotiška savininko, jo socialinio statuso ir veiklos reklama, individo asmeninė išraiška arba sekimas mada¹⁵⁶. Inžinierius Fairbairnas teigė, kad pramonės pastatas gali sujungti inžinerinį patvarumą ir architektūrinį grožį. XIX a. jis rašė, kad „norėdamas pajvairinti pastatų fasadus, tiesiog kampuose suformavau piliastus, o pastatą apjuosiau neryškiu karnizu. Ši priemonė nepretendavo į aukštąją architektūrą, tačiau suteikė naują impulsą fabrikų projektavimui ir, be jokios abejonės, pagerino jų išvaizdą, todėl labai paplito.“¹⁵⁷.

Konceptualųjį principą aiškiai apibūdina britų pramonės paveldo tyrėja Jennifer Tann pastebėdama, kad XIX a. I pusėje gamybinių pastatų fasadų dekoravimas pasireiškė tuo metu vyraujančios „kilniosios“ neoklasicistinės architektūros elementais, turėjo patvirtinti pramoninko siekiamą socialinę priklausomybę kilmingųjų klasei¹⁵⁸. Dėl XIX a. vyraujančių įstatyminės politikos, spirito varyklų mažėjo, jos likdavo ir naujai formavosi stambesnėse dvarų sodybose, kurios galėjo vykdyti pagal įstatymą numatytas gamybos apimtis bei turėjo žmogiškųjų resursų joms prižiūrėti. Vystantis modernizacijai ir industrializacijai, technologiniai gamybos pakitimai darė įtaką pastato planiniams erdviniais sprendimams. Atsiradusios naujos statybinės medžiagos lėmė spirito varyklų architektoninius ir estetinius sprendinius.

Plečiantis spirito gamybiniams pastatams, brango jų įrengimas ir išlaikymas, tačiau gamybinės apimtys užtikrindavo gerą finansinį stabilumą. Dvarininkai tapdami pramoninkais siekė išreikšti savo įmonės sėkmę ir finansinį pajėgumą. Turtinės varžytuvės skatino šių pastatų

¹⁵⁴ Věra Laštovičková, *Style and Identity: The Theoretical Foundations of Historicism in 19th-Century Architecture*, in: Jan Galeta, Zuzana Ragulová, *Admired as well as Overlooked Beauty*, (Brno: Masaryk University Press, 2015), 226.

¹⁵⁵ Indrė Kačinskaitė, „Lietuvos dvaro (kiemo) formavimasis ir architektūrinė raida“, *Mokslas - Lietuvos ateitis*, (Vilnius: VGTU, 2013), 306–307. doi: 10.3846/mla.2013.49.

¹⁵⁶ Marija Drėmaitė, „Pramonės architektūra Lietuvoje 1920–1940 metais: istorinė raida, stilistiniai ypatumai, kultūrinė reikšmė“, (daktaro disertacija, Vilniaus dailės akademija, 2006), 19.

¹⁵⁷ Kari Hoel, *Beauty and Utility*, (Oslo: Ad Notam, 1991), 148; in Marija Drėmaitė, „Pramonės architektūra Lietuvoje 1920–1940 metais: istorinė raida, stilistiniai ypatumai, kultūrinė reikšmė“, (daktaro disertacija, Vilniaus dailės akademija, 2006), 20.

¹⁵⁸ Jennifer Tann, *Development of the Factory*, (London: Cornmarket Press, 1970), 180; in Marija Drėmaitė, „Pramonės architektūra Lietuvoje 1920–1940 metais: istorinė raida, stilistiniai ypatumai, kultūrinė reikšmė“, (daktaro disertacija, Vilniaus dailės akademija, 2006), 21–22.

dekoravimą. Tuo laikotarpiu nebuvo visuotinos nuomonės apie dekorą elementų naudojimą kokie istorizmo elementai labiau tinka gamybiniam pastatui. Todėl XIX a. greta utilitarinių struktūrų galima rasti puošnių neogotikinių (Rokiškio dvaro alaus darykla, kurioje galima numanyti, kad gamino ir spirita), neorenesansinių, neoklasicizmo (Derečino dvaro spirito ir alaus varykla) pramoninių pastatų. Kartais fasadai būdavo ir perkrauti dekoratyviniais elementais norint išsiskirti ir atkreipti dėmesį. Tuo laikotarpiu išryškėjo vidinė neatitiktis tarp pastato konstrukcinių sprendinių ir fasadų vaizdo. Šiuos prieštaravimus mėgino spręsti architektai racionalistai. Žymiausias racionalizmo srovės architektūroje puoselėtojas – Jeanas Nicolasas Louisas Duranas (*Jean Nicolas Louis Durand*, 1760–1834), kuris XIX a. Paryžiaus politechnikos mokykloje skleidė racionalizuoto ir ekonomišką pastatų projektavimo idėją ir siekė sukurti universalią architektūros metodologiją: moduliais pagrįstas plano struktūras bei tipinius fasadų dekoravimo būdus, taikyti simetriją, paprastas formas (kvadratą, apskritimą) ir pasikartojančius elementus. Durando mokymas, pavadintas utilitarine doktrina, tapo svarbiu XIX a. architektūros orientyru visose šalyse¹⁵⁹. Racionalistų požiūrį į architektūrą apibūdina Sankt Peterburgo civilių inžinierių instituto direktorius A. Karsovskio 1851 m. išsakytos mintys: „Technika, arba konstrukcija, yra pagrindinis architektūrinių formų šaltinis. Meno dalyvavimas sujungiant šias formas apsiriboja tuo, kad grubios techninės formos būtų dailiai suvestos ir užbaigtos. Medžiagos savybės lemia statybos būdą ir konstrukciją, o konstrukcija – išorinę pastato ir jo dalių formą.“¹⁶⁰ Šie teiginiai aiškiai iliustruoja išryškėjusius skirtumus tarp inžinieriaus ir architekto. Architektui liko tik fasadų dekoratoriaus vaidmuo.

XIX a. antroje pusėje įsivyravo vadinamasis plytų stilius, siejamas su medžiaga (*Materialstil*) – apdailos plytomis. Supaprastintomis istorinių stilių ir savitomis plytų reljefo formomis pasižymėjęs plytų stilius tapo epochos praktiškumo simboliu. Tai lyg inžinerijos ir architektūros sinergija. Taupi ir ilgalaikė plytų architektūra paplito Europos gamybinėje statyboje. Europos pramonės architektūra pasižymėjo identiškais masyviais stačiakampio plano daugiaaukščiais korpusais, plytų piliastrų sistema, kampiniais bokšteliais, netinkuotų plytų fasadais, plytų ornamentika, simetrine ašine kompozicija, ritmišku sekcinių motyvų pasikartojimu, kontrastingų spalvų plytų dekoru¹⁶¹. XIX a. Lietuvos dvarininkai kvietėsi projektavimo ir statybos darbams užsienio meistrus, todėl medžiagos ir dekorą struktūros buvo naudojamos kaip kitose Europos šalyse. Plytų stiliaus spirito varyklos yra tarp išlikusių kultūros paveldo spirito gamybinių pastatų: Užutrakio

¹⁵⁹ Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė, „Architektūrinio racionalizmo pamokos“, *Darbai ir dienos*, t. 28, Kaunas, (2001), 167; in Marija Drėmaitė, „Pramonės architektūra Lietuvoje 1920–1940 metais: istorinė raida, stilistiniai ypatumai, kultūrinė reikšmė“, (daktaro disertacija, Vilniaus dailės akademija, 2006), 21.

¹⁶⁰ Евгений Иванович Кириченко, *Архитектурные теории XIX 19 века в России*, (Москва, Искусство, 1986.), 159–160; in Marija Drėmaitė, „Pramonės architektūra Lietuvoje 1920–1940 metais: istorinė raida, stilistiniai ypatumai, kultūrinė reikšmė“, (daktaro disertacija, Vilniaus dailės akademija, 2006), 21.

¹⁶¹ Marija Drėmaitė, „Pramonės architektūra Lietuvoje 1920–1940 metais: istorinė raida, stilistiniai ypatumai, kultūrinė reikšmė“, (daktaro disertacija, Vilniaus dailės akademija, 2006), 22.

dvaro sodybos spirito varykla (statyta 1895–1897), Raguvėlės dvaro spirito varykla (statyta XIX a. vid.).

XIX a. turtingiausių Lietuvos didikų Tiškevičių Trakų Vokės, Lentvario, Užutrakio, Palangos dvaruose dirbo Europinės architektūros mokyklos atstovai: L. J. Marconis, J. Husas, de Waeghas, F. H. Schwechtenas. Dvaro sodybose stilių įvairovė atspindėjo to meto Europos tendencijas. Dvarų sodybos – išplėtoti klasicistiniai ansambliai, projektuoti žymiausių Vilniaus architektūros mokyklos atstovų: architektų L. Gucevičiaus, M. A. Šulco, M. Knakfuso, K. Podčašinskio (XVIII a. pab. – XIX a. I p.), rūmai tradiciškai atkartoja antikinės architektūros formas: vieno arba dviejų aukštų, simetrinės kompozicijos, dažniausiai su portikais fasado centre (Taujėnų, Raguvėlės, Jašiūnų dvarų rūmai). Reprezentacinėje dvaro sodybos dalyje telkėsi grynojo stiliaus statiniai, o nutolusių nuo centro įvairesnės funkcijos ūkinių, gamybinių pastatų architektūroje šio stiliaus elementai dažnai tapdavo tik dekoru priemonė¹⁶².

Troškūnų dvaro sodybos Montvilų giminės gamybiniame kieme spirito varyklos architektūra būdinga XIX a. pabaigos vietinėms tendencijoms: fasadų architektūrinis sprendimas – paveiktas istorizmo, plytų stiliaus. (j.5.2 pav.). Pastato tūris stačiakampio plano, centrinė pastato dalis kiltelta per du aukštus ir su mansarda formuoja simetrišką pastato centrinei ašiai rizalitą (išsikišusi fasado dalis plokštumoje per visą pastato sienos aukštį), teikiantį įvairovės tūriui, fasado plokštumai ir didinantį vidaus patalpų erdvę, kuri reikalinga technologiniams vertikaliems įrenginių ryšiams užtikrinti ir suteikti gerą gamybinių zonų apšvietumą. Rizalitas dekoruotas gausiausiai. Dekoro elementai: laiptuotas plytų mūro frontonas, kiekvieno aukšto langų angos pusapvalės, simetriškai ir centruotai išdėstytos fasado atžvilgiu, angos puoštos apvaliai lenktų formų sandrikais bei tiesiais palangių karnizais. Rizalito palėpės langų anga susideda iš trijų viena šalia kitos sukomponuotų pusapvalių nedidelių langų. Įdomu, kad spirito varyklos architektūros bruožai giminingi sodybos rūmų stilistikai. Rūmų planas aiškaus stačiakampio formos ir centruotu simetrišku rizalitu. Spirito varykla taip pat stačiakampė su centriniu simetrišku rizalitu, tik jis dekoruotas plytų mūro trikampaiais dantukais ir profiliuotu karnizu. Skirtingos paskirties pastatams taikyti skirtingi dekoru elementai išskiriant jų paskirtį. Rūmams suteiktas neoklasicizmo elementų dekoras, spirito varyklai – neoromantizmo, bet abiem statiniams taikyti plytų stiliaus bruožai, atspindintys šių pastatų svarbumą ir reikšmingumą, suteikiant išskirtinumo savybes.

Pakruojo dvaro spirito varyklos (statyta XIX a. II p.) (a.6.2–b.6.2 pav.), Kretingos dvaro spirito varyklos (statyta 1770 m., rekonstruota XIX a. pabaigoje) (c.6.2 pav.) statybinė medžiaga – lauko rieduliai. Akmens mūras – neapdoroti, kai kada būdavo tašyti / skelti akmenys, kad lengviau atitiktų formą. Pakruojo spirito varyklos tūris kompaktinio, stačiakampio plano, galima priskirti prie

¹⁶² Indrė Kačinskaitė, „Lietuvos dvaro (kiemo) formavimasis ir architektūrinė raida“, *Mokslas - Lietuvos ateitis*, (Vilnius: VGTU, 2013), 306–307. doi: 10.3846/mla.2013.49.

tradicinių bravorų stilistikos, kai statyta iš vietinių medžiagų. Sienų langų ir vartų angos pusapskritiminės formos, angokraščiai raudonų keraminių plytų, vietomis tinkuotų balta spalva. Fasadų sienos iš sveikų ir skeltų riedulių, intarpams naudotas juodo bazalto akmuo. Pamatas akmens mūro.

XIX a. spirito varyklų kintanti architektūra turėjo išspręsti naujus darbo organizavimo poreikius, tokius kaip geras apšvietimas, vėdinimas, higiena, darbo aplinkos saugumas. Modernizacijoje buvo svarbu darbininko darbo veiksmų efektyvumas. Langų angų didinimas lėmė laikančiųjų išorės sienų pakitimus. Išlaikant stabilumą, ištisinę mūro sieną su langų tarpais pradėta rėminti tarp vertikalių stačiakampio formos piliastų, tarsi iš sienos išsikišusių kolonų. Piliastrai atliko sienos konstrukcijos stabilumo ir dekoratyvumo funkcijas. Jie buvo fasado vertikali puošmena. Šis dekoravimo tipas aiškiai matomas **Obelių spirito varyklos** (Rokiškio r. statyta 1908 m.) (d.6.2–f.6.2 pav.) fasaduose. Skeltų lauko akmenų sienos įrėmintos tarp raudonų plytų mūro piliastų. Pastatas stačiakampio formos, suskaidytas trimis išaukštintomis dalimis, iš kurių centrinė – dalis aukščiausia. Vyrauja raudonų plytų rėminti arkiniai langai per du aukštus mediniu rėmu ir skaidyti į kvadratėlius. Langas į palėpę apvalios formos. Visos durų ir langų angos arba arkinės, arba pusiau arkinės. Palei dvišlaičio stogo karnizą – dantyti dekoro elementai iš plytų. Visų išaukštintų segmentų fasadai užbaigiami stogo karnizu ir centriniu neaukštu stačiakampio formos bokštelio. Vyrauja istorizmo ir tradiciškumo samplaika.

Raudonų plytų istorizmo stilistika pasižymi **Užutrakio spirito varyklos** architektūroje (g.6.2–h.6.2 pav.). Raudonų plytų spirito varyklos pastatas liudija dvaro finansinį pajėgumą statybos metu. Pastatas stačiakampio plano, vieno aukšto, su išryškinta dviaukšte centrine dalimi, su pastogėmis ir rūsiu. Pamatas tašytų lauko akmenų, rūsio patalpų lubos kryžminiu ar cilindrinio skliautais. Po rūsiu yra technologinių įrenginių patalpa, atidengta 2018 m., bet netyrinėta. Rasta inžinerinė įranga – plytų mūro krosnies su požeminiu dūmų kanalu fragmentai (XX a. pr.), technologinė įranga (patalpa su įrenginiais suformuota XIX a. II p., gariniai vandens siurblinės įrenginiai gaminti Rygos R. G. MANTEL ketaus liejimo gamykloje, ant jų išlikusi firminė gamintojo lentelė¹⁶³). Fasadų raudonų keraminių plytų mūro prieangiai su trikampaiais frontonais. Frontonų plytų mūro karnizas su iš plytų suformuotais dantukais. Rytinė pastato dalis horizontaliai dalijama karnizu į du tarpsnius. Spirito varyklos šiaurinio fasado frontone yra mansardinio aukšto langai ir trikampių sukomponuoti rozetės tipo dekoro elementai. Fasadų apdaila ir puošyba – langų ir durų plytų mūro sandrikai. Pastato kampai dekoruoti raudonų keraminių plytų mūro rustais, langų angos – plytų mūro arkiniais apvadais. Virš pagrindinio įėjimo frontono centre įkomponuoti skaičiai 1896 (statybos metai). Stogo forma dvišlaitė.

¹⁶³ Kultūros vertybių registras, *Užutrakio dvaro sodybos spirito varykla*, žiūrėta 2022 sausio 25 d., <https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-detail/39e8fc18-700a-45b8-8595-eb907bbdb483>.

Tinkuoto plytų mūro neorenesanso ir neogotikos elementai reti pramonės pastatuose, pavyzdžiui, neogotikinio ir romantizmo stiliaus bruožų turinti Raguvėlės dvaro spirito varykla (i.5.2 pav.), statyta XIX a. viduryje. Visas pastatas U formos plano, pagrindinė aukščiausia dviejų aukštų pastato dalis, su kampiniais aštuonkampiais bokšteliais, užsibaigiančiais karūninėmis smailėmis. Fasada puošti raudonų keraminių plytų mūro rizalitu, keraminių plytų archivoltais, smailiaarkiais dviejų aukštų langų angų reljefiniais keraminių plytų apvadais; stogo karnizai puošti profiliuotu, keraminių plytų mūro, tinkuotu frizu. Visos šios grožybės buvo suteiktos gamybiniam pastatui. Vienas svarbesnių elementų gamybos pastatų raidoje – metalo konstrukcijų panaudojimas. Ieškant nedegios medžiagos, pastatų medinės dalis pradėta keisti metalinėmis ir mūrinėmis. Pavyzdžiui, perdangas tarp metalinių sijų sudarė lėkšti mūro skliautukai Obelių spirito varykloje (e.6.2 pav.).

Architektūrinių stilių elementai suteikia pastatui reikšmingumo įvaizdį. Investuota į gamybinius pastatus kaip į pasididžiavimo objektą, kuris neabejotinai teikė daug naudos savininkui.

3. NAUJANERIŲ DVARO SPIRITO VARYKLOS ATVEJO ANALIZĖ: (DVARAS IR JO ŠEIMININKAI, DVARO PRAMONINĖ VEIKLA)

3.1. Naujanerių dvaro žemėvaldos sklypo sprendiniai

2016 m. paveldosaugininkų Aušrelės Racevičienės ir Laimos Vileikienės Naujanerių (Viljanovos) istorinėje raidos apybraižoje pateikta daug istorinių faktų apie Naujanerių dvaro sodybos gyvavimo peripetijas. Darbe šiais tyrimais remiamasi, tačiau jie papildyti naujais duomenimis ir menotyrinėmis įžvalgomis, kurios aprėpia spirito varyklos architektūros ir technologinę-funkcinę analizę.

Pirmosios žinios apie Naujanerių dvarą siekia XVII a. pradžią. Ankstyvuosiuose dvaro istoriniuose šaltiniuose šioje vietovėje minimas Šukštulės (*Szuksztule*) palivarkas ir kaimas tuo pačiu pavadinimu¹⁶⁴ (a.7.3 pav.). Šis pavadinimas išliko iki XIX a. – jis figūruoja dar 1872 m. Vilniaus gubernijos žemėlapyje (c.7.3–d.7.3). Šiuo laikotarpiu, XVII–XIX a. vid., šias netoli Vilniaus buvusias žemes, kurių dalis dabar sudaro šiaurinę miesto dalį, valdė kelios vienuolijos. Šukštulės palivarką valdė Vilniaus Bonifratrų vienuolynas. 1635 m. Lietuvoje bonifratrus įkurdino Vilniaus vyskupas Abraomas Vaina (1569–1649) ir pavedė jiems Vilniaus Šv. Kryžiaus bažnyčią prie dab. Daukanto aikštės. Vienuolijoms paprastai buvo priskiriamos žemės valdos, iš kurių gaunamos pajamos leido joms pragyventi ir vystyti tam tikrą veiklą. Galima manyti, kad būtent tokiu būdu Šukštulės palivarkas atiteko ir bonifratrams. Šukštulės valda buvo išsidėsčiusi tarp Gulbinų Riešės, Vilniaus Vizitiečių seserų vienuolyno valdos ir Verkių dvaro, buvusios Vilniaus vyskupų rezidencijos (vėliau – Vilniaus vyskupo Ignato Masalskio valdos). Šukštulės palivarko ribos aprašytos XVIII a. dokumentuose, 1758 m. sudarytame Gulbinų Riešės ir Šukštulės palivarkų ribų¹⁶⁵ ir 1775 m. Šukštulės palivarko ribų aprašymuose¹⁶⁶.

1793 m. Vilniaus bonifratrų ordino inventoriuje minimas Šukštulės palivarko inventorius: pastatai, smuklė, ūkio padargai, galvijai, palivarko gyventojai. Tarp pastatų įvardijama alaus darykla, kurioje didelis varinis puodas su dangčiu ir penki dideli mediniai kubilai, dvi smuklės (viena nuomojama, joje gyvenantis žmogus kasmet sumoka 320 lenkiškų (florionų?)). Šiam dvarui priklausė devyni valstiečiai (vienas jų – Jonas Lachowicz'ius (*Joannes Lachowicz*)) (b.7.3 pav.)¹⁶⁷. Išsamus palivarko aprašymas taip pat pateiktas Vilniaus Bonifratrų vienuolyno Šv. Kryžiaus bažnyčios, vienuolyno jurisdikcijos, Užupio dvare ir Šukštulės, arba Kryžiokų, palivarko 1838 m.

¹⁶⁴ LVIA, f. SA 74, 2169, (byla mikrofilmuota).

¹⁶⁵ LVIA, f.20, ap.1, b.34, l.4201-4212 arba f. SA, b.4228, l. 4201-4212; in Aušrelė Racevičienė ir Laima Vileikienė, „Naujanerių (Viljanovos) buvusios dvaro sodybos istorinės raidos analizė“, (Vilnius: 2016).

¹⁶⁶ LVIA, f.20, ap.1, b.17, l.1347-1348 arba f. SA, b.4215, l. 1347-1348.

¹⁶⁷ LMAVB RS f.43-20907, 4-5.

inventoriuje¹⁶⁸. Palivarko teritorija, remiasi į Neries upę, apstatyta mediniais pastatais, susiformavusi sodyba apgyvendinta. Aprašyme minimi palivarko pastatai: rūsys, malūnas, šulinys, akmeninis namas¹⁶⁹.

1843 m. uždarius Vilniaus Bonifratrų vienuolyną, jo turtas buvo perduotas Valstybės turtų ministerijos žiniai ir valdymui. Didžiulė žemėvalda buvo padalyta į keletą dalių, kurios atiteko naujiems šeimininkams. Dažniausiai tai būdavo atkelti iš Rusijos nusipelnę valdininkai, kurie tapdavo naujaisiais žemvaldžiais. 1848 m. duomenimis, minimas Šukštulės (*Шукиштуль*) palivarkas, kurį sudarė tokiu pačiu pavadinimu kaimas, dvi laukymės ir viena nuomojama troba su daržu, prieš pasidalijimą su giminėmis priklausiusi žemės savininkui Aleksandriui Valžinskiui (*Александр Волжинский*)¹⁷⁰. Palivarko plotas tuomet siekė 430 dešimtinių (apie 393 hektarų), vietinius gyventojus sudarė septyniolika vyrų ir penkios moterys. Apraše neminimi jokie gamybiniai statiniai. Nesant geometrinių dvaro planų, kaip nurodyta 1848 m. dokumente, sudėtinga lokalizuoti dvaro sodybos, kurioje stovėjo ponų namas, du svirnai, tvartas, daržinė ir rūsys, vietą¹⁷¹. Ar buvo jau suformuoti tvenkiniai, nėra žinių.

XIX a. vid. iki Antrojo pasaulinio karo vietovė vadinosi Vilijanovo, Viljanovo¹⁷² dvaro sodyba, tai atspindi rastuose žemėlapiuose. 1891 m. žemėlapyje, sudaryto Raudonosios armijos generalinio štabo (*генеральный штаб РККА*), 1891 г. XII-18-И) (e.7.3–f.7.3 pav.). Padalijus Šukštulės žemėvaldą, atsirado nauja sodyba – Viljanova, kuri egzistavo beveik šimtą metų, iki 1940 m.

Daugiau žinių apie Viljanovo dvarą esama nuo XIX a. pabaigos, kuomet jis priklausė Falevičiams (*Александр Фалевич*). Valdant slaptojo patarėjo Aleksandro Falevičiaus (*Aleksander Falewicz*) našlei Kamilei Falevičienei (*Камила Константиновна Фалевич*), suteikusiai savo sūnui Jonui Falevičiui (*Иван Александрович Фалевич*) įgaliojimą, sudarytą 1892 m.¹⁷³ (g.7.3 pav.) ir pasirašytą notaro Erasto Krincovo (*Эраст Григорьевич Кринцов*), dvare buvo pastatytas vienas iš iki šiol tebestovinčių mūrinių pastatų – spirito varykla. Jonas Falevičius pateikė Vilniaus Gubernijos skyriui prašymą leisti pastatyti spirito varyklą su garo katilu pagal pateiktus projektus¹⁷⁴ (l.7.3 pav.), kuriuos patvirtino Vilniaus gubernijos statybos skyriaus vyriausiasis inžinierius. Projekte pateikti priekinis fasadas nuo tvenkinio pusės, išilginis pjūvis su pavaizduotais ir sužymėtais įrenginiais, pastato planas su pavaizduotais ir sužymėtais įrenginiais, du skersiniai pjūviai su pavaizduotais ir sužymėtais įrenginiais, įrenginių eksplikacija. Projektą pasirašė Vilniaus gubernatorius Ivanas

¹⁶⁸ LVIA, f.604, ap.1, b.7405, 5, (byla mikrofilmuota).

¹⁶⁹ LVIA, f.604, ap.1, b.7405, (byla mikrofilmuota).

¹⁷⁰ LVIA, f.394, ap.1, b.295.

¹⁷¹ LVIA, f.394, ap.1, b.295.

¹⁷² Vilijanovo, Viljanovo (*Wilianowo*) dvaro sodybos pavadinimas kilęs nuo buvusio Neries pavadinimo *Vilija* (*Wilia*) ir žodžio *naujas* (новый).

¹⁷³ LVIA, f.382, ap.1, b.143, 2–3.

¹⁷⁴ LVIA, f.382, ap.1, b.143, 13–14.

Kachanovas (pareigas ėjo 1884–1893 m.), Gubernijos inžinierius Nikolajus Makejevas (*Николай Makejevich*), Gubernijos architektas Aleksėjus Polozovas (*Алексей Полозов*, 1820–1903, pareigas ėjo 1885–1903 m.). Prašymui buvo pritarta ir po metų (1893 m.) buvo pateiktas prašymas tvirtinti spirito varyklos statybos pabaigą ir leisti ją eksploatuoti. Pastatas, kurio statybos darbus prižiūrėjo Vilniaus gubernijos vyriausiasis inžinierius N. Makejevas buvo baigtas 1893 m. pavasarį. Darbų priėmimo akte pažymėta, jog jis pastatytas pagal projektą, iš kokybiškų medžiagų, išbandytas ir patikrintas garo katilas veikia gerai, katilinės išdėstymas atitinka visus reikalavimus pagal vyriausybės įsakymą (1890 m. Nr. 87, 3 skyrius)¹⁷⁵. Ar spirito varyklos projektas buvo kartotinis, ar naujai projektuotas, nėra žinoma, tačiau vyriausiasis inžinierius N. Makejevas aktyviai projektavo ir pramonės pastatus (M. Solco alaus darykla, 1880 m., Deboros Rom tipografijos korpusas garo mašinoms, 1882 m., Golšteinių odų fabriko džiovykla ir dirbtuvių korpusas 1882 m.)¹⁷⁶.

Rusijai priklausiusiose teritorijose pastatų statybos buvo griežtai reglamentuotos. Projektus derindavo gubernijų statybos ir kelių komisijos. Komisijos vyriausiasis specialistas būdavo gubernijos architektas, statybos skyriuose – gubernijos inžinierius. Po sukilimo, 1863 m., specialistai turėjo būti rusų tautybės¹⁷⁷. Tuo metu Vilniaus gubernijai vadovavo vyriausiasis architektas A. Polozovas, kuris aktyviai projektavo ne tik visuomeninius ir privačius objektus, bet ir pramonės pastatus (I. Lipskio alaus darykla, 1896 m.)¹⁷⁸, o statybos skyriaus vyriausiasis inžinierius N. Makejevas). Vyriausiasis architektas ir vyriausiasis inžinierius kai kuriuose projektuose dalyvaudavo kartu, pavyzdžiui Golšteino fabriko pastatą (dab. Paupio g. 28) projektavo M. Prozorovas, kitus fabriko priklausinius – N. Makejevas. Pagal stilistinius bruožus Vilniaus gubernijos pramonės pastatų architektūroje vyravo ankstyvasis istorizmas, dideli ilgi korpusai su arkiniais langais, būdingais vokiškam arkadų stiliui, išlikę elementai iš vėlyvojo klasicizmo. Paplitę dekoruoti elementai – gelsvų netinkuotų plytų detalės arba fasadai, iškilūs langų apvadai, dantukų ornamentika¹⁷⁹.

Apie Naujanerių dvare iškilusius naujuosius pastatus žinių teikia XIX–XX a. sandūros šaltiniai. 1899 m. Kamilei Falevičienei pasirašius pasidalijimo aktą, dvaras atiteko jos ir slaptojo patarėjo Aleksandro Falevičiaus sūnui Jonui. Jam, matyt, sunkiai sekėsi ūkininkauti, nes XX a. pradžioje dėl susidariusių skolų jo nekilnojamąjį turtą Viljanovos dvare Konkurso valdyba ketino

¹⁷⁵ LVIA, f.382, ap.1, b.143, 13–14.

¹⁷⁶ LVIA, f. 938, ap.15, b.869; in Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė et al., *Lietuvos architektūros istorija: nuo XIX a. II-ojo dešimtmečio iki 1918 m.*, 3 t., (Vilnius: Savastis, 2000), 119–120.

¹⁷⁷ Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė et al., *Lietuvos architektūros istorija: nuo XIX a. II-ojo dešimtmečio iki 1918 m.*, 3 t., (Vilnius: Savastis, 2000), 95.

¹⁷⁸ Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė et al., *Lietuvos architektūros istorija: nuo XIX a. II-ojo dešimtmečio iki 1918 m.*, 3 t., (Vilnius: Savastis, 2000), 119.

¹⁷⁹ Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė et al., *Lietuvos architektūros istorija: nuo XIX a. II-ojo dešimtmečio iki 1918 m.*, 3 t., (Vilnius: Savastis, 2000), 120.

parduoti iš varžytinių¹⁸⁰. Tam tikslui 1903 m. buvo sudarytas dvaro planas. Identifikuoti šiame 1903 m. plane išlikusius statinius yra nelengva, nes jie nesurašyti ir nesužymėti, o pateikti schemiškai.

1909 m. sudarytame pirkimo akte tarp nemokaus įsiskolinusio dvarininko Jono Aleksandro Falevičiaus ir valstybės patarėjo Henriko Svencickio (*Генрих Инполитович Свеньицк*) minima, kad Viljanovos (dar vadinama ir Šukštulės pavadinimu) dvaro sodyba buvo parduota už 66 000 rublių. Pirkimo sutartį pasirašė H. Svencickio įgaliotinis teisininkas Jonas Vileišis (1872–1942). Nupirktą dvarą naujasis savininkas įkeitė šešiasdešimt šešerių metų laikotarpiui už paskolą Vilniaus žemės bankui¹⁸¹.

Banko byloje išvardyti esami statiniai, žemės naudmenos, 200 medžių sodas, miškai, vandenys ir visa ūkinė veikla bei gaunamos pajamos. Tuo metu gyvenamasis ponų namas buvo medinis dviejų aukštų, dengtas gontais statinys. Įdomu tai, kad tarp įvardytų pastatų yra ir dviejų aukštų mūrinis, dengtas gontais, svirnas, tačiau vėlesniuose dokumentuose žinių apie jį nerasta. Šiuolaikinės dvarvietės sodybos teritorijoje tokio pastato nėra. Turto sąraše išvardytas 21 pastatas. Mūriniai (akmeniniai) – svirnas, spirito darykla (su čerpiniu stogu), spirito sandėlis ir rūsys, dviaukštis tvartas visi kiti pastatai mediniai: dvarininko dviejų aukštų namas (pamatai akmeniniai, stogas gontų), oficina, tvartas, kuliamoji, sandėlis, arklidės, namai darbininkams, sandėlis 9 žemės sklypams ir namas darbininkams, namas valdytojui, kuliamoji, arklidės, sandėlis, kalvė. Spirito varykla perduota su visais jai priklausančiais įrenginiais ir vykdomos veiklos privilegijomis. Sklypo plane pastatus galime atpažinti pagal tūrio proporcijas. Lyginant vėlesnius, XX a. II pusės dokumentų duomenis su šiuo planu, galima teigti, kad jame galėtų būti užfiksuoti šie iki mūsų dienų išlikę statiniai ar jų liekanos: daržinė, kurios tik griuvėsiai šiuo metu yra (nors ji minima dar sovietinių laikų dokumentuose); buvusi dvaro karvidė, kuri vėliau sovietiniais laikais buvo padidinta ir pritaikyta kiaulidei (šiuo metu taip pat stovi tik jos griuvėsiai); mūrinė spirito varykla (bravoras) ir šalia mūrinis spirito sandėlis (dabar lauko virtuvė). Visi kiti plane parodyti mediniai dvaro statiniai sunkiai identifikuojami, galbūt jų pėdsakus galima būtų aptikti apžiūrint vietoje.

Planinė sklypo struktūra išskaidyta, nėra aiškaus centro ar simetrijos, galima įvardyti kaip linijinę juostinę. Dvaro žemė išsidėsčiusi tarp dviejų pagrindinių kelių, nuo kurių suformuoti įvažiavimai. Įvažiavimo kelias apjuosia visą sodybą ratu, kuriuo patogiai pasiekiami įvairios paskirties pastatai. Būtų galima išskirti tris kiemus: reprezentacinį, gamybinį ir ūkinį.

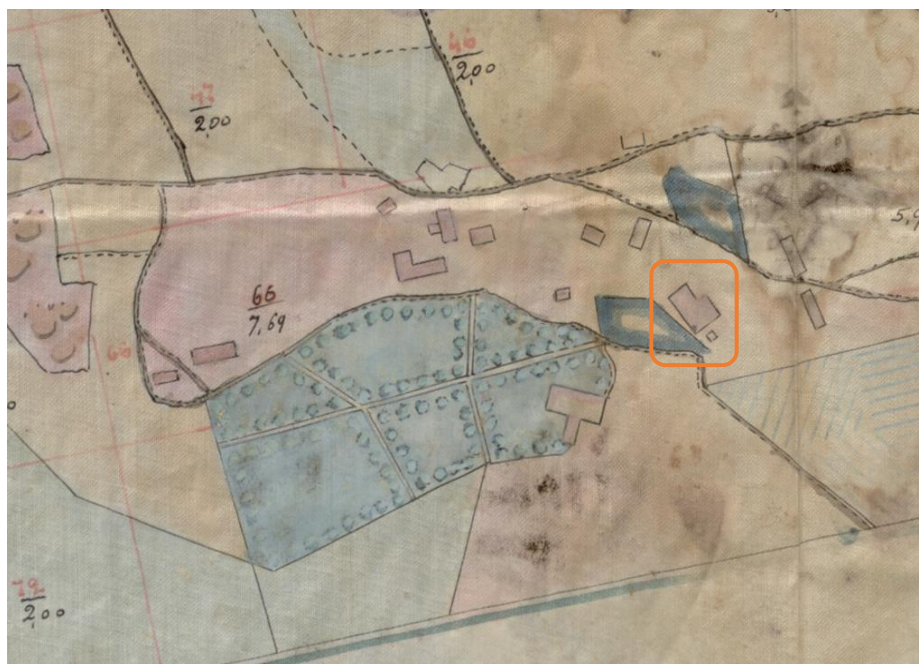
Pirmasis kiemas, reprezentacinis, kurį sudaro mediniai dvaro rūmai, prie jo išdėstyti keli statiniai, gyvenamasis kiemas suformuotas ant kalvos viršaus šalia miškingo parko. Nuo rūmų, kuris pagrindiniu išilginiu fasadu orientuotas į vakarus, tikėtina, turėjo atsiverti gražus vaizdas į apačioje

¹⁸⁰ LVIA. f.526, ap.1, b.3166; in Aušrelė Racevičienė ir Laima Vileikienė, „Naujanerių (Viljanovos) buvusios dvaro sodybos istorinės raidos analizė“, (Vilnius: 2016).

¹⁸¹ LVIA, f.544, ap.1, b.16486; in Aušrelė Racevičienė ir Laima Vileikienė, „Naujanerių (Viljanovos) buvusios dvaro sodybos istorinės raidos analizė“, (Vilnius: 2016).

nuo žemumos esantį parką, peraugantį į mišką, o rytinėje pusėje turėjo būti matoma įvažiavimo į reprezentacinį kiemą alėja.

Antrasis kiemas – gamybinis, nuo reprezentacinio gana nutolęs, tarp dviejų pratekančių tvenkinių gana aukštoje vietoje pastatytas spirito bravoras. Statinio kampai orientuoti į pasaulio šalis, pagrindinis fasadas atgręžtas į tvenkinio pusę. Pastatas yra stačiakampio formos, šalia – nedidelis spirito sandėlis. Pietinis išilginis fasadas pakreiptas lygiagrečiai tvenkinio, o šiaurinis fasadas žvelgia į kitą vandens telkinį, kuris yra gerokai aukščiau (vertinant pagal dabartinę altitudę) paties statinio. Netoli šio statinio, pietinėje pusėje, T raidės statinys, tikėtina, karvidė, nes pagal iki šiol analizuotus dvarų planus, galvijų tvartas turėjo būti netoliese formuodamas trečiąjį ūkinį kiemą.

Viljanovos (Wiljanowo) dvaro sodybos 1921 m. žemės sklypo plano fragmentas. Spirito varykla pažymėta. (j.7.3–k.7.3 pav.)

Reikia įvertinti tą aplinkybę, kad 1903 m. Viljanovos dvaro plano sudarymo tikslas buvo nustatyti žemėvaldos ribas, naudmenų, miškų plotus ir pan., todėl panašaus pobūdžio planuose pastatai būdavo žymimi gana schemiškai ir jų užstatymo tikslumas abejotinas.

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, kaip jau buvo užsiminta, spirito varykla buvo pelninga. Dėl spirito varyklos veiklos dvaro žemės ūkis turėjo daug trąšų, kurios garantavo gerą derlių. XIX a. pabaigoje spirito varykla iš gamybos savininkui teikė dideles pajamas – apie 15 000 rublių, iš jų grynojo pelno – 4777 rubliai¹⁸². Darbininkams buvo mokamas 40–45 rublių per metus atlyginimas. Pažymėta, kad skaičiai yra realūs ir neperdėti, atitinkantys apskaitos sąrašus.

¹⁸² LVIA, f.544, ap.1, b.16486, l.8; in Aušrelė Racevičienė ir Laima Vileikienė, „Naujanerių (Viljanovos) buvusios dvaro sodybos istorinės raidos analizė“, (Vilnius: 2016).

Spirito varyklos savininkui J. Falevičiui spirito verslo pradžioje gerai sekėsi, galėjo sau leisti atliekamus pinigų investuoti. Tai padarė 1901 m. Pohuliankos¹⁸³ priemiestyje, nuosavame sklype, Malaja Pohuliankos gatvėje, dar vadinamoje Gorystyj pereulok (dabar K. Kalinausko ir Rožių al. 2, sankirtoje, Vilniuje), nusprendęs pasistatyti miesto rezidenciją (n.7.3 pav.). Rezidencijos projektavimui ir statybai buvo pasamdytas vienas garsiausių ano meto Vilniaus architektų – vokiečių kilmės inžinierius Augustas Kleinas (1870–1913)¹⁸⁴. XX a. pr. nuo J. Falevičiaus sėkmė nusigrėžė. 1902 m. sausio mėn. A. Kleino statomą namą iš dvarininko perėmė garsaus Krokuvos pirklio dukra Matylda Julija Dembowskaja-Grosse (1860–1920). Šio namo palėpėje buvo įkurta dukros Sofijos Dembowskytės-Romerienės (1885–1972) dailės studija. Pasikeitus statytojui pasikeitė ir statybos priežiūrėtojas. Statybos priežiūrą iš A. Kleino perėmė kitas garsus Vilniaus architektas – inžinierius Antonas Filipovičius-Dubovikas (*Anton Filipowicz-Dubownik*, 1865–1930)¹⁸⁵.

Karo ir pokario metai dvare nebuvo ramūs – dvare vėl keitėsi šeimnininkai. 1916 m., Henrikui Svencickiui mirus, dvaras atiteko jo vaikams Boleslovui, Eugenijui ir Vytautui, kurie dvarą 1921 m. pardavė Marijai Magdalenai Lenskaitei-Helerienei. Ši kitais metais Viljanovo dvarą pardavė savo seseriai Adelaidai Lenskaitei (*Leska Adelaida*, 1892–1941)¹⁸⁶ (p.7.3 pav.). Jai teko įrodinėti, jog ji turinti ūkininkavimo patirties, nes aštuonerius metus buvo administratore Baltosios Vokės dvaro, kuris priklausė broliui Vladimirui Lenskiui, ir kad dvaras perkamas ne spekuliacinio tikslu¹⁸⁷. Baltosios Vokės dvaro rūmus po vedybų su Marija, kilusia iš kunigaikščių Druckių-Liubeckių giminės, pastatė Adelaidos tėvas Hilarijus Lenskis (1838–1920) (o.7.3 pav.), šį dvarą paveldėjęs iš savo tėvo Aleksandro Lenskio, Minsko ir Vilniaus gubernijų maršalkos. Pora susilaukė sūnaus Vladimiro ir trijų dukterų: Marijos, kuri ištekėjo už Henriko Krasinskio, Marijos Magdalenos, kuri ištekėjo už Mankovičių dvaro savininko Cezario Halerio (Haller) ir Adelaidos, kuri ištekėjo už grafo Bronislovo Lasockio. Hilarijus Lenskis buvo Vilniaus mokslo ir bičiulių draugijos rūmų įsteigėjas, paaugojęs 20 tūkst. rublių statybai (dab. Vytauto Kasiulio dailės muziejus), (o.7.3 pav.). Tai pačiai draugijai Hilarijus padovanojo 65 senovines graviūras.

Po Hilarijaus mirties Baltosios Vokės dvarą paveldėjo jo sūnus Vladimiras Lenskis (Vladimiras Marija Marijonas Lenskis, (*Włodzimierz Maria Marian Łęski* 1879–1941), pas kurį ir dirbo jo sesuo Adelaida¹⁸⁸. Adelaida Lenskaitė tapo paskutiniąja Viljanovos dvaro savininke, dvarą

¹⁸³ Tuometinis Vilniaus priemiestis Pohulianka (*Погулянка*), kuriame Bolšaja Pohulianka (Большая Погулянка) – dabartinė J. Basanavičiaus g. ir Malaja Pohulianka (*Малая Погулянка*), arba Gorystyj pereulok (*Гористый переулок*); nuo 1940 m. ši gatvė pavadinta K. Kalinausko vardu; in „Dembowskių vila“, tyrimas, Audrius Gelžinis, (Vilnius: UAB „Veikmė“, 2008).

¹⁸⁴ Vokiečių kilmės Lietuvos architektas inžinierius Augustas Kleinas 1891–1896 m. studijavo Sank Peterburgo civilinių inžinierių institute. Nuo 1898 m. dirbo Vilniuje. 1901 m. jis ir architektas V. Stipulkovskis įkūrė pirmąjį statybos biurą „Vilniaus statybos biuras“, <https://www.vle.lt/straipsnis/augustas-kleinas/>.

¹⁸⁵ Audrius Gelžinis „Dembowskių vila“, tyrimas, (Vilnius: UAB „Veikmė“, 2008).

¹⁸⁶ LCVA 55, ap.3, 40

¹⁸⁷ LCVA, f.147, ap.8, b.347, l.8.

¹⁸⁸ Jerzy Dubiel, *Biała Waka*, žiūrėta 2023 kovo 2 d. <https://zamkilubuskie.pl/biala-waka>.

valdę nuo 1922 m. iki 1940 m. Ji ištekdėjo už grafo Bronislovo Lasockio (*Bronislaw Lasoccy* (*Lasocky*), 1882–1941)¹⁸⁹ (r.7.3 pav.), kuris 1925 m. atvyko į Viljanovą iš Galicijos. Keičiantis savininkams, 1920 m. buvo sudarytas Viljanovos dvaro planas¹⁹⁰ (h.6.3 pav.), matininko Trockio perbraižytas 1921 m.¹⁹¹ (i.6.3 pav.). Dokumentuose minimas dvaro dydis – 430 dešimtinių, tačiau 1920 m. plane nurodytos 393,94 dešimtinės¹⁹². Tai buvo dideli žemės plotai, daugiau nei 400 ha. Plane jau matomi tvenkiniai, sodas ir keliai, kurie liudija sukurta dvarvietės centrą. Pagrindinis gyvenamasis pastatas dar stovėjo medinis, kaip ir daugelis kitų gyvenamųjų ir ūkinių statinių. Vietinių gyventojų teigimu, naujas mūrinis dvaro rūmas 1934 m. buvo pastatytas sudegus senajam mediniam dvaro gyvenamajam pastatui. Naujasis statinys iškilo ne vietoje senojo, o naujai parinktoje vietoje.

Dviaukštis mūrinis su cokoliniu rūsio aukštu statinys atspindi atėjusį iš Lenkijos būdingą to laikmečio architektūrinį stilių: pastatai su gana stačiais šlaitiniais stogais, iškilusiais frontonais, santūriu dekoru, planas artimas kvadratumui, tūris dinamiško plano. Tokio ar panašių formų statinius architektūros istorijos tyrinėtojai N. Lukšionytė-Tolvaišienė bei lenkų tyrinėtojas A. Miłobędzki (Miłobędzki) priskiria vėlyvajam modernui, kurio ištakos siejamos su Lenkijos dvarelių ir Zakopanės stilių dariniais¹⁹³.

Nei senųjų medinių (apie kuriuos nėra daug duomenų), nei naujų mūrinių rūmų architektūrinė stilistika nesutampa su spirito varyklos gaminio pastato architektūrine išraiška. Naujasis dvaro rūmas įkomponuotas šlaite, jo fasadinė dalis iškilusi virš aukšto tašytų akmenų cokolinio rūsio, kurio angos įrėmintos plytomis. Statinio asimetriško plano akcentas – platūs įėjimo laiptai kampinėje pastato dalyje. Pagrindiniame fasade išsikišęs nedidelis rizalitas, kurį pabrėžia balkonas ir po karnizu nišoje įmūryti metai – 1934, fasadą užbaigia trikampis status frontonas su arkiniu langeliu. Priešingame fasade po balkonu buvęs įėjimas atremtas ant mūrinių stulpų, šiuo metu po balkonu erdvė įrėmintą silikatinėmis plytomis. Virš fasado, stoge, įkomponuotas trikampis stilizuotas frontonas. Rūmų aukštą šlaitinį stogą dengė čerpės, kurių dalis šiuo metu pakeista šiferiu. 1939 m. dalis Viljanovos dvaro žemių buvo išparceliuota vykdant žemės reformą¹⁹⁴.

¹⁸⁹ Dar dokumentuose – A. Lasocka (Zatocka), B. Lasockis (Zatockis). Lenskaitės ir Bronislovo Lasoskių fotografijos iš LCVA, f.55, ap.3, b.40; a.3, b.928; in Aušrelė Racevičienė ir Laima Vileikienė, „Naujanerių (Viljanovos) buvusios dvaro sodybos istorinės raidos analizė“, (Vilnius: 2016).

¹⁹⁰ LCVA, f. 130, ap.1, 9159, 79 Viljanovos žemės sklypo planas 1820 m.

¹⁹¹ LCVA, f.130, ap.1, b.9159; in Aušrelė Racevičienė ir Laima Vileikienė, „Naujanerių (Viljanovos) buvusios dvaro sodybos istorinės raidos analizė“, (Vilnius: 2016).

¹⁹² senovinis rusiškas žemės ploto vienetas, lygus 2400 kvadratinėms sieksnėms (*квадратная сажень*), apie 1,0925 ha.

¹⁹³ Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė, *Statybos tvarka. Istorizmo laikotarpio architektai, Lietuvos architektūros istorija: nuo XIX a. II-ojo dešimtmečio iki 1918 m.*, 3 t., (Vilnius: Savastis, 2000), 449; in Aušrelė Racevičienė ir Laima Vileikienė, „Naujanerių (Viljanovos) buvusios dvaro sodybos istorinės raidos analizė“, (Vilnius: 2016).

¹⁹⁴ LCVA, f.130, ap.1, b.9159, l.113; in Aušrelė Racevičienė ir Laima Vileikienė, „Naujanerių (Viljanovos) buvusios dvaro sodybos istorinės raidos analizė“, (Vilnius: 2016).

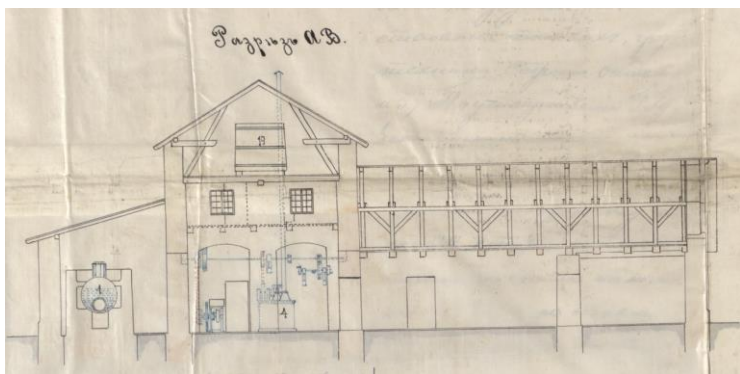
1940 m. grafienės A. Lasockienės Viljanovos dvaras buvo nacionalizuotas. Prieš tai sudarytame žinių lape išvardyti 1940 m. sodyboje stovintys pastatai¹⁹⁵, tarp jų ir spirito varykla.

Apie tragišką paskutinių Viljanovos dvaro savininkų Bronislovo, Adelaidos, jų sūnaus Danieliaus (1928–1941) likimą ir žūtį tremtyje 1941 m. liudija Adelaidos tėvo ir brolio Lenskių statytoje Vaidotų šv. Apaštalo Pauliaus Atsivertimo bažnyčioje (architektas Tadeušas Rostvorovskis¹⁹⁶) įrengta Lenskių šeimos kriptą su Hilarijaus, jo žmonos Marijos kapais ir ant bažnyčios fasado pritvirtinta memorialinė Lenskių šeimos lenta su užrašu „*Kościół Nawrócenia Św. Pawła Fundator Hilary Łęski In memoriam Włodzimierz Łęski †1941 Łubianka Moskwa, Bronisław Lasocki †1941 w łagrze na Uralu Adelaida Łęska-Lasocka †1941 Kazachstan, Daniel Lasocki †1941 Kazachstan R.I.P.*“ Nepatikrintais šaltiniais¹⁹⁷ yra žinoma, kad šią lentą už gautą valstybinę piniginę kompensaciją (piniginės kompensacijos už valstybės išperkamą turtą) įrengė Adelaidos išgyvenusi dukra Marija Teresė Lasocka (1928–?), išvykusi gyventi į Kanadą.

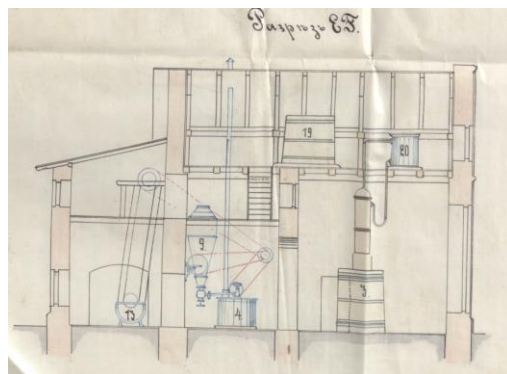
Po Antrojo pasaulinio karo Naujanerių dvaro sodybos žemės sklypas išskaidytas. Tarybiniais laikais įkurtas kolūkis „Gulbinų ūkis“, o dvaro pastatai paversti tvartais ir kitais ūkio priklausiniais. Spirito varykla – kiaulide, spirito sandėlis – pašarų gaminimo vieta. Dvaro rūmų kambariai virto daugiabučiu socialiai remtinų asmenų būstais.

3.2. Naujanerių dvaro spirito varyklos technologiniai veikimo principai

Apie Naujanerių dvaro spirito bravoro technologinius veikimo principus informacijos teikia spirito bravoro projektavimo brėžinys. Jame pateiktas patalpų išdėstymo planas su pažymėtais įrenginiais, technologinė gamybos veikimo schema su išilginiais ir skersiniais pastato pjūviais.

Naujanerių spirito varyklos išilginis technologinis pjūvis, brėžinio (l.7.3 pav.) fragmentas

Naujanerių spirito varyklos skersinis technologinis pjūvis, brėžinio (l.7.3 pav.) fragmentas

¹⁹⁵ LCVA, f.130, ap.1, b.9159, 113; in Aušrelė Racevičienė ir Laima Vileikienė, „Naujanerių (Viljanovos) buvusios dvaro sodybos istorinės raidos analizė“, (Vilnius: 2016).

¹⁹⁶ Architektas Tadeušas (Rostvorovskis Tadeusz Rostworowski, 1860–1928), Vaidotų šv. Apaštalo Pauliaus Atsivertimo bažnyčia pastatyta 1910 m. Baltosios Vokės valdose.

¹⁹⁷ Informacija surinkta vietinių gyventojų ir dokumentais nepatvirtinta.

Schemoje gana aiškus vertikalus gamybinių įrenginių išdėstymo ir veikimo principas. Gamybinė schema susideda iš 5 etapų.

Pirmame etape spirito produkto gamybos žaliavą – bulves – sukraudavo į bulvių rūšį, susidedantį iš dviejų patalpų. Šiose patalpose bulves plaudavo su vandeniu bulvių plovimo mašina, kuri veikimo jungtis turėjo per 2 aukštus. Bulvės būdavo ne tik išplaunamos, bet ir pašalinami jų smulkūs pažeidimai.

Antrame etape procesas nusikelia į aparatinės erdvę. Ją sudaro dvi patalpos, kurias skiria dvi plačios arkinės angos. Išplautos bulvės per vertikaliai pasvirusį lataką patekdavo į aparatinės mažesnėje patalpoje esančią kūgio formos bulvių virimo aparatą, kuriame bulvės suminkštėdavo. Karšti bulvių gabalai keliaudavo į čia pat esančią trintuvę, kurioje karštos bulvės būdavo sutrinamos į vienalytę skystą masę. Trintuvė apvalios formos su atskiru kaminėliu garams pasišalinti, joje vykdavo ir misos aušinimas vandeniu iki reikiamos temperatūros. Šalia trintuvės – salyklo smulkintuvas salyklo gavybai. Salyklui galėjo naudoti tas pačias bulves, kukurūzus, rugius, miežius arba mišinį iš šių dalių. Susmulkintas salyklas beriamas į misą. Karštame vandenyje salyklas išskiria cukrų, ištirpstantį vandenyje, reikalingą rūgimo procesui. Vandens kubilas, skirtas aušinti, yra virš dviejų aukštų esančios aparatinės – palėpėje. Vandeni patekdavo vandens siurbliu. Šiame etape žaliava kaitinama, smulkinama, vyksta visi pasiruošimo darbai – misos paruošimas fermentacijai.

Trečiame etape – fermentacija. Atvėsusi košė saldžios brogos siurbliu transportuojama į fermentacijos patalpą, kurioje šešiose fermentacijos statinėse papildomai vyksta raugimo procesas, trunkantis 1–3 paras. Raugimo procesui būdavo naudojamos mielės (ištirpusio cukraus ir mielių sąveika). Priešais fermentacijos patalpą buvo atskira patalpa mielėms gaminti. Joje šešios nedidelio tūrio mielių statinės, šalia – didelė statinė šiltam vandeniui bei talpa ledui. Fermentacijai pasibaigus, raugas tampa 7–15 % stiprumo, pakankamo distiliacijai atlikti.

Ketvirtas etapas – iš fermentacijos kubilų rūgščios brogos siurbliu į distiliavimo aparatą. Taigi procesas perkeliamas į kitą aparatinės patalpą, kurioje yra garo mašina, šaldytuvas, alkoholio imtuvas. Šiame etape broga distiliuojama, kol išgaunamas reikiamo stiprumo spiritas. Distiliatorius aukštas vertikalaus vieno tūrio su vamzdeliu, einančiu iš jo viršutinės dangčio dalies į viršų ir 90 laipsniu kampų, susijungiančiu su palėpėje esančiu kondensatoriumi; kitas lenktos formos vamzdelis išeina iš kondensatoriaus į apačią ir per apvaliai lenktą alkūnę susijungia su distiliavimo aparatu. Distiliavimas – uždaras, vertikalaus proceso.

Penktame etape distiliatą išpilstydavo. Į kokią talpą – butelius ar statines, nėra žinoma. Penktame etape turėtų būti rektifikacija – distiliato išvalymas nuo priemaišų ir nereikalingo skonio bei kvapo, bet įrenginių eksplikacijoje nėra nurodytas rektifikavimo aparatas. Regis, kaip ir Salantų spirito varykloje, rektifikavimo nevykdė. Salantų spiritą veždavo rektifikuoti privačiai, atsiveždavo atgal ir tada išpilstydavo. Ar panašus principas vyko ir Viljanovos spirito varykloje, žinių nėra.

Visų spirito varyklos aparatų ir mašinų veikimui palaikyti naudojama garo mašina, o garui generuoti naudojamas garo katilas. Kad būtų sumontuotas garo katilas, reikėjo gauti leidimą, pateikiant šio įrenginio išsamų brėžinį. Naujanerių garo katilo brėžinio nepavyko aptikti, todėl kaip pavyzdys pridedamas to paties laikotarpio, t. y. 1892–1896 metų, garo katilo brėžinys¹⁹⁸ (m.7.3 pav.), kuris buvo sumontuotas toje pačioje Vilniaus gubernijoje, Šurlių (*Шурлы*) dvaro sodybos spirito varykloje, priklausiusioje Kotvičiams (*Котвичу*). Brėžinį pasirašė gerai žinomas tas pats Vilniaus gubernijos vyriausiasis inžinierius N. Makejevas. Brėžinyje pateikta katilo forma labai panaši į Naujanerių spirito varyklos technologinio plano pjūviuose esančius vaizdus.

Naujanerių spirito varyklos garo katilas stovėjo atskiroje patalpoje su dviem langais ir dviem įėjimais. Į šią katilo patalpą galima patekti iš lauko ir iš aparatinės. Katilas buvo sumontuotas ir pritvirtintas (inkaruojant) įgilintose grindyse ant sutankinto ir kieto grunto. Garo katilas prijungtas prie šalia atskirai stovinčio kamino bokšto. Katilo konstrukcija susideda iš dviejų vienas virš kito sujungtų metalinių cilindrinų horizontalių vamzdžių. Įrengtas garo katilas buvo išbandomas ir patvirtinus jo sklandų veikimą, užfiksuojama aktu, ant katilo pakabinama patikros plomba ir suteikiamas galiojimas vykdyti veiklą tam tikrą laikotarpį.

Taigi įrenginiai ir jų valdymo procesas gana sudėtingas, reikalaujantis chemijos, fizikos ir technikos mokslų išmanymo. Ar Jonas Falevičius išmanė šiuos mokslus, nėra žinoma, taip pat nėra žinoma, ar buvo samdytas tą sritį pažinojęs darbininkas.

Vanduo į spirito varyklą atvestas iš šalia pat esančio dirbtinio vandens telkinio. Palankus reljefas leido suformuoti du pratekančius tvenkinius, o tarp jų spirito varyklą. Vienas tvenkinys yra aukščiau už pastatą ir tai, spėjama, pasitarnavo lengvesniam vandens atitekėjimui į pastatą savaiminiu nuolydžiu, o kitas tvenkinys žemiau už pastatą – vandens savaiminiam ištekejimui.

Pagrindiniai spirito gamybos proceso etapai visais jiems priklausančiais įrenginiais labai primena anksčiau minėtos Salantų spirito varyklos ir Dublanuose esančios spirito mokyklos technologines schemas, todėl, galima sakyti, kad įranga ir aparatai atitiko to laikmečio tendencijas.

Dublanuose esančios mokyklos, Salantų ir Šuklių spirito varyklų garo katilų konstrukcijos skirtingos, tačiau forma tokia pat – pailgo cilindro.

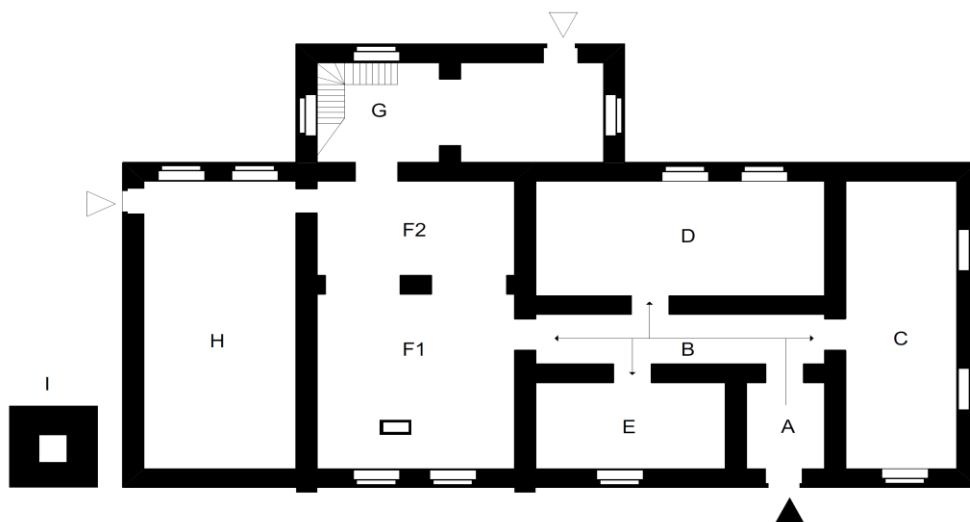
Bulvių virimo mašinos panašios – visos kūgio vertikalios formos sujungtos su apvaliomis košės trintuvėmis. Technologinis gamybos procesas visuose trijuose objektuose labai panašus.

3.3. Naujanerių dvaro spirito varyklos funkcinė planinė struktūra

Spirito varyklos funkcinę planinę struktūrą lemia jos paskirtis. Planinė struktūra sudėtinga, tačiau artima stačiakampiui planui. Pastato išorinių sienų ilgis apie 27 m, plotis apie 12 metrų. Mūro

¹⁹⁸ LVIA, f. 382, ap. 2, 750.

sienos tiek vidinės, tiek išorinės apie 1 m storio. Žemesnių fasado dalių aukštis (nuo vidutinio žemės paviršiaus iki stogo kraigo) – apie 7,5 m, o aukščiausios pastato dalies aukštis galėjo siekti ir 10 m. Atskirai prie pat pastato stovinčio kamino aukštis galėjo siekti apie 14 m.

Schema Nr. 2. Naujanerių spirito varykla: A) tambūras, B) koridorius, C) salyklinė (Солодовне), D) fermentacijos patalpa (Квасильное), E) mielių gaminimo patalpa (Дрожжевое), F1–F2) aparatinė (Апаратная), G) bulvių rūsys (Картофельный погребь), H) katilo patalpa (Кательный домь), I) mūrinis kaminas

Spirito varyklos planinė kompozicija užtikrina nuoseklų, nenutrūkstamą technologinį procesą, gana paprastą, kompaktišką ir patogią įrenginių priežiūrą su atskiru techniniu įėjimu vakarinėje pastato pusėje (garo katilo patalpa) ir ūkiniu – žaliavos pristatymo – įėjimu šiaurinėje pusėje. Pastato vienos dalies išaukštinimas dėl technologinių procesų užtikrinimo būdingas spirito varyklų pastatams. Ši dalis gali būti centruota, bet gali būti ir asimetriška, kaip šiuo atveju. Tūriai buvo priklausomi nuo technologijos jungčių, gamybos proceso patogaus aptarnavimo, tai įtakojo ir patalpų išdėstymą. Pavyzdžiui, jei lygintume su Salantų spirito varyklos planine patalpų erdvėmis, tai skirtumai akivaizdūs: čia išaukštinta aparatinės patalpa nėra centruojama, dėl mažesnių gamybos kiekių patalpos mažesnės, suformuota koridorinė sistema, o Salantuose visos patalpos pereinamos ir sujungiamos viena su kita. Naujanerių spirito varyklos katilinė garo katilui yra patalpoje pastato dalyje, Salantuose pristatyta kaip priestatas, nors čia kaip priestatas – žaliavos padavimo ir sandėliavimo patalpos. Panašumas, kad kaminai stovi atskirai pastatyti nuo pastato.

Gamybinio pastato plano forma turėjo užtikrinti ne tik patogų įrenginių išdėstymą, bet ir jų stebėjimą, tad ilgos vizualinės ašys ir atviros, vientisos erdvės. Naujo tipo gamybiniai procesai darė įtaką efektyvumui, funkcijų atskyrimui, sprendė naujus darbo organizavimo poreikius. Planinė struktūra – koridorinė, koridorius jungia įvairias patalpas, kurios grupuojasi ir jungiamos patogaus

darbo ryšių principais. Spirito varyklos projektas (l.7.3 pav.) leidžia tiksliai identifikuoti patalpų funkcijas ir jų skirtingas paskirtis.

Pagrindinis įėjimas pažymėtas (*Входъ*) pietinėje pastato dalyje nuo tvenkinio pusės. Tik įėjus, patenkama į tamburą (A), iš jo – į koridorių (B), kuriame išdėstytos penkios durų angos. Durys dešinėje veda į salyklinę (C) (*Солодовне*) su dviem langais. Ši patalpa stačiakampio formos, gana didelė, kampe įrengti du mirkymo kubilai. Šalia esančioje fermentacijos patalpoje (D) (*Квасильное*) su dviem langais išdėstytos šešios fermentacijos statinės, priešais ją yra patalpa (E) su šešiomis statinėmis mielėms gaminti, viena šilto vandens statinė ir viena talpa ledui ar šaltam vandeniui laikyti įvardijama kaip mielių patalpa (*Дрожжевое*) – mielių gamybos vieta. Šioje patalpoje vienas langas. Iš koridoriaus paskutinis įėjimas veda į aparatinę (F) (*Аппаратная*), kuri suskirstyta į du skyrius. Viena skyriuje (F1) per du aukštus vyksta žaliavos kaitinimo, smulkinimo ir distiliavimo veiksmai, stovi nedidelis kaminas, garo mašina, distiliavimo aparatas per du aukštus, sujungtas su kondensatoriumi palėpėje, šaldytuvas, alkoholio imtuvas. Kitame skyriuje (F2) sumontuoti salyklo smulkintuvas, per du aukštus veikianti vertikalia kryptimi misos trintuvė, sujungta su žaliavos (bulvių) virimo aparatu, o šalia jų trys siurbliai su vamzdžiais: brogos siurbliu, vandens siurbliu, sujungtu vertikalia jungtimi per du aukštus su palėpėje pastatytu vandens kubilu aušinti, saldžios brogos siurbliu. Abu skyriai gana erdvūs, perskirti dviem plačiomis ir dviaukštėmis pusapvalėmis arkomis, kurios užtikrina gamybos aparatų sklandžias jungtis ir patalpų gero apšviestumo rodiklius. Iš aparatinės galima patekti į bulvių rūšį (G) (*Картофельный погребъ*), susidedantį iš dviejų segmentų ir turintį tris langus ir ūkinį atskirą įėjimą bei laiptus į palėpę – įrangai prižiūrėti. Patalpoje išdėstyta bulvių plovimo mašina, kurios veikimo principas vertikalus, susietas su antrame aukšte esančiomis įrenginio dalimis. Laiptų erdvė buvo gana šviesi; ją apšvietė patalpos langai ir stačiakampiai dvivėriai langai, esantys vidinės pertvaros sienoje antrame aukšte ir turintys kvadratinius gana smulkius skirstymus. Iš aparatinės patenkama į katilo patalpą (H) (*Кательный домъ*), kurioje – gamybinio proceso širdis – garo katilas, kuriam įrengti reikia atskiro statybos leidimo. Garo katilas sujungtas su akmeniniu kaminu (I), stovinčiu atskirai lauke gana arti pastato, sulygiuotas su išilginiu fasadu. Modernizmas skatino ne tik racionalios gamybos ideologiją, bet siejosi ir su socialiniais pagerinimais gamybos erdvėse – darbo aplinkos saugumu, higiena, geru apšvietimu.

Pastato vidaus durys stačiakampio formos su langu, suskirstytu į šešias dalis. Tai reiškia, kad buvo atkreiptas dėmesys į šviesą: belangis koridorius iš dalies apšviestas, o tamsesnės patalpos gaudavo papildomos šviesos. Palėpę apšvietė trys arkiniai vienas šalia kito esantys langai. Stogo ir perdangų konstrukcija medinė.

Prie rytinės pastato dalies iki 10 m nutolęs spirito varyklos sandėlis, mūro konstrukcija analogiška spirito varyklos mūrai. Sandėlis vieno aukšto, vienos patalpos, be langų, turintis tik vieną

plačią angą, kuri buvo skirta ir įeiti, ir produkcijai transportuoti. Jo matmenys 8,5 m × 8,7 m, aukštis iki stogo kraigo apie 5 m.

3.4. Naujanerių dvaro spirito varyklos architektūrinis sprendimas

Šis gamybinis statinys pasižymi sudėtinga tūrio kompozicija, kuri susideda iš keleto korpusų. Tokį sprendimą lėmė gamybos technologija. Ryšys tarp grožio ir naudingumo nulemtas praktinių tikslų, sukonstruotas utilitarus pagrindas maskuojamas meniniu apvalkalu – bokšteliais, puošybos elementais (toks kompozicijų perkrovimas dekoru būdingas istorizmui (XIX a. 8 deš.)). Eksterjeras suformuotas iš apvalių ir skeltų lauko akmenų mūro, kurį įrėmina geltonų pilnavidurių plytų mūras. Lauko akmenų mūro tarpai dekoruoti smulkiais juodos ir raudonos spalvos akmenukais.

Naujanerių spirito varyklos fasadas, brėžinio (l.7.3 pav.) fragmentas

Įgilinti į žemę. pamatai – lauko skeltų akmenų riedulių, sutvirtintų kalkių skiediniu, tarpai užpildyti skalda. Nėra ryškaus perėjimo tarp pamatų ir sienų medžiagiškumo prasme, bet ryški mūro perkryčio juosta, kuri suteikia fasadui vertikalaus suskaidymo įspūdį. Ypač akcentuojami pamatai kampuose – iš stambaus stačiakampio forma skelto akmens mūro. Ant jų formuojami geltonų plytų vertikalūs piliastrai, kaip kokios išsikišusios kolonos, paliekant jas natūralios gelsvos spalvos.

Sienos taip pat skelto akmens (u.7.3 pav.), kai kur integruoti pagal formą tinkantys apvalūs rieduliai. Fasadas nesimetriškas. Pagrindinė – aukščiausia – fasado dalis – dviejų aukštų, išcentruota (s.7.3–t.7.3 pav.). Ją skaido du per abu aukštus einantys segmentinių sąramų langai (mediniai), išryškinti arkiniu užbaigimu. Geltonų plytų akmens mūro rėminimas, ištrauktas į priekį, suformuojant tariamuosius piliastrus (sienos pastorinimas, nesusijęs su vidaus erdve), kurie suteikia fasadui įvairovės ir išskirtinumo suskaidant jį dalimis. Išaukštinta fasado dalis labiausiai dekoruota, piliastrai esantys per du aukštus pabrėžia šio pastato dalies svarbą, juk šios dalies patalpose (aparatinė) vyko

pagrindiniai technologiniai gamybos procesai. Palėpinio aukšto netaisyklingas frontonas atskirtas dekoratyviniu karnizu, o po juo – apvalintų kampų frizu. Dar aukštesnis profiliuotas karnizas juosia šio pastato dalį palei stogą. Piliastrai ties stogu užsibaigia dekoratyviniais bokšteliais, dekoruotais dantytu ornamentu ir keturkampiais stogeliais. Aukščiausioje pastato stogo dalyje suformuotas trečias stačiakampio formos bokštas taip pat dekoruotas dantytu ornamentu ir karnizu.

Stogo konstrukcija medinė, stogas buvo dengtas čerpėmis.

Langai gana dideli ir jų gana daug – gerai apšviečiamos darbo zonos. Centrinės dalies aukštų langų stiklas suskaidytas dvivėriam varstymui. Langus sudaro trys segmentai: du stačiakapiai (varstymui) ir vienas arkinis uždaras. Tikėtina, kad langai atsidarydavo į išorę, nes langų rėmai vaizduojami gana ploni (varstymas į išorę ir buvo paplitęs). Visų pastato langų stiklas suskaidytas į dekoratyvius kvadrato formos elementus, varstomiems langams keturios vertikalios juostos, mažiems nevarstomiems dvi juostos. Palėpinės dalies apšvietimas gaunamas iš trijų arkinių nedidelių vienas šalia kito esančių langų – vidurinis proporciškai išdidintas ir paaukštintas suteikiant centrinei kompozicijai dar daugiau didingumo.

Pagrindinio įėjimo anga arkinė, dvivėrių durų viršutinė dalis įstiklinta, vientisas stiklas sudalytas į dvi horizontalias kvadratėlių juostas. Visos angos įrėmintos geltonų plytų arkomis.

Ant fasado yra įmūrytas akmuo su data – ”1892“ (u.7.3 pav.). Tai spirito varyklos statybos ir veikimo pradžios metai. Šiam spirito gamybos pastatui, kuris statytas iš vietinių žaliavų (skelto ir natūralių akmens riedulių), mūras artimas tradicinio bravoro statybai, tačiau taikyti konstrukciniai elementai kaip pamato lygio horizontalus skaidymas su fasadu, fasado dalių skaidymas vertikalėmis, geltonų plytų piliastrais. Visi puošimo elementai – geltonų plytų dekoruotos angų pusapvalės arkos, išaukštintos fasado dalies skaidymas karnizu ir piliastrais, stogelių plytų dantytas dekoras – suteikia pastatui išskirtinumo ir galima manyti, kad šis pastatas savininkui buvo svarbus ir reikšmingas, investuota nemažai finansinių resursų. Mūro medžiagiškumas susijęs ir su priešgaisrinėmis savybėmis, kadangi gamyboje naudojama daug kaitinimo ugnimi procesų.

Šio pastato technologiniai ypatumai – suformuoti du dirbtiniai vandens telkiniai, su juos jungiančiu pratekamu upeliu. Dar daugiau jaukumo ir grožio dvaro sodybai suteikia vandens tyvuliavimas ir bėgančio vandens garsas.

Naujanerių spirito varyklos fasado elementų analogai labai panašūs į spirito varyklą Myszoje (*Stara Mysz*) (v.7.3 pav.), dab. Baltarusijos teritorija), statytą XX a. pradžioje Iskrzyckių (*Iskrzyckich*) šeimos dvaro sodyboje. Panašūs dekoravimo motyvai bei išaukštintos dalies langų išdėstymas aptinkami ir 1908 m. Poržechės (*Porzecze*) dvare (netoli *Zięciola*, dab. Lenkija) Jano Stravinskio (*Jan Strawiński*) pastatyto neogotikinio stiliaus spirito varyklos fasade (z.7.3 pav.). Savo gyvavimo pradžioje spirito varykla per dieną pagamindavo 600 litrų spirito, pagal apimtį tai buvo didelė gamykla. Fasadų panašumas yra ir su dar viena dabartinės Baltarusijos teritorijos Viarchovičų (

Wierzchowice, Вярховічы) kaime esančia spirito varykla (ž.7.3 pav.), kurią 1908 m. pastatė Rothų (*Rothó*) šeima. Lietuvoje medžiagiškumo ir dekoru elementų didžiausi panašumai su Obelių spirito varyklos pastatu (e.6.2–f.6.2 pav.). Jis taip pat iš skelto akmens mūro, kalkių užpildu, dekoruoto juodų akmenukų skalda. Pamatas to paties skelto akmens ištrauktas į išorę apie penkis centimetrus, fasadą skaidant į horizontalę. Aparatinės patalpa taip pat išaukštinta per du aukštus. Fasado mūras įrėmintas tarp plytų piliastrų, tačiau jie ne geltonos, o raudonos spalvos, nes palikti netinkuoti, o natūralios plytų spalvos. Arkiniai langai per du aukštus, lango stiklo suskirstymas – kvadrateliais. Stogo karnizo puošimas dantytu ornamentu ir stogas užbaigiamas stačiais bokšteliais. Visi šie elementai praktiškai identišškai atsikartoja Naujanerių spirito varykloje. Ko gero, galima teigti, kad vyravo to laiko mados principai, kuriais ir vadovavosi tiek projektuotojai, tiek užsakovai.

Šiandien pastato planas pakitęs, gabaritai padidėję. Šoniniai galai pristatyti naujai. Žaliavos pristatymo patalpos neišliko. Pastato patalpų išdėstymas pasikeitęs, dalis pertvarų išgriauta, kai kurios angos užmūrytos. Dalis angų padarytos jau XX a. antroje pusėje, kai kurios sienos buvo įgriuvusios (pažeidimai gali būti padaryti Antrojo pasaulinio karo metu), atstatymui naudojo lauko akmenis, tačiau jau riedulius, o mūrijimas nėra kruopštus – tarpai užpildyti ne kalkiniu skiediniu, o betono, ir be skaldos akmenukų. Stogo konstrukcija pasikeitusi, dengta šiferiu. Išaukštintos dalies stogo apdailos elementų nėra išlikusių, o dviaukščių langų angos užmūrytos, paliekant tik atviras arkas, vietoj stiklo – metalinės grotos. Kaminas neišliko, tik jo pamatai. Iš autentiškų išlikusių detalių išorėje tėra pamatai, sienos, piliastrai, viduje autentiškų elementų nebėra (polichromijos ir kiti tyrimai kol kas neatlikti).

Šiuo darbu norėta atkreipti didesnę dėmesį į išlikusius spirito pramoninius pastatus dvarų sodybose, turinčius ilgą istoriją ne tik susijusią su vieta, bet ir su juos pastatančiomis šeimomis, juos projektavusiais architektais ir inžinieriais. Mūsų šalies dabartį sudaro ne tik iš šių dienų realijos ir aktualijos, bet ir praeities atmintis. Taigi šių pastatų ir juose dirbusių ar jiems vadovavusių žmonių svarus indėlis ne tik į pramonės, bet ir kultūros sritį. Iš šio verslo pajamų dvarininkai galėjo puoselėti savo, o dabar ir visai visuomenei priklausančius objektus, užsiimti mecenatyste, švietėjiška veikla ir diegti pasaulines naujoves.

Vienas reikšmingiausių iki šių dienų išlikusių Naujanerių (Viljanovos) dvaro sodybos dėmenų – spirito varyklos pastatas nėra valstybės saugomų objektų sąrašė, jo statusas – registrinis kultūros vertybių registre. Ar reikia saugoti buv. dvaro gamybinio pastato vertingąsias savybes įtraukiant į kultūros paveldo objektą ar jis svarbus tik kaip kultūros paveldo teritorijos statinys su nenustatytomis vertingomis savybėmis? Pradžioje svarbu įsisavinti pramonės paveldo vertę vietos bendruomenei. Tai galima ir reikalinga daryti per edukacijas, švietimo, kultūrinio turizmo priemones

bei parodas. Pasak Gregory Ashworth ir Peter Howard¹⁹⁹ – paveldas veikiau yra procesas, o ne produktas. Gali būti, kad paveldas egzistuoja visur, kur reikia tik palankių aplinkybių, kad būtų pradėtas paveldo kūrimo procesas. Pagrindinis pokyčius lemiantis dalykas yra savimonės formavimas. O savimonė lemia pripažinimą – niekas netampa paveldu tol, kol nėra kaip paveldas pripažintas. Suvokus buvusių spirito varyklų (bravorų), alaus daryklų ar kitų pramonės pastatų, jų technologinių procesų ar įrenginių ypatumus, atsiskleistų jų svarba miesto ir jo apylinkių tapatybės formavimui, pagarba ir supratimas praeičiai, savaime formuosius pramonės paveldo išsaugojimui.

¹⁹⁹ Gregory Ashworth ir Peter Howard , *Europos paveldas. Planavimas ir valdymas*, (Vilnius: Versus aureus, 2008), 31.

IŠVADOS

- XIX a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atitekusi Rusijos imperijai, pramonės modernizacijos ir industrinės revoliucijos pažanga, plito iš vakarų Europos, stipriai veikė pramonės formavimosi principus ir sritis. Iki tol dvarų sodybose degtindarystė bravoruose neturėjo pramoninio pobūdžio, buvo naminė, skirta savoms reikmėms ir produktui realizuoti nuosavoje karčemoje. Tuose pačiuose pastatuose gamino ir kitus alkoholinius gėrimus (alų, midų). Gamyba buvo mišri, o įranga nesudėtingos konstrukcijos dažniausiai gaminta dvaruose. Bravorai veikė bemaž kiekvienoje dvaro sodyboje. XVIII a. modernėjimas skatino naujos ir kur kas efektyvesnės įrangos, technologijų atsiradimą, industrinė revoliucija atvėrė platesnes spirito gamybos galimybes ir mastus, atidariusi pardavimo kelius. Šios aplinkybės skatino dvarų sodybose formuotis spirito pramonei kaip vienai prioritetinių ir pelningiausių verslo krypčių – išsivystė pramoninė degtindarystė (spirito). Rusijos alkoholinių gėrimų monopolizacijos politika, mokesčių sistema išskyrė žaliavinę (spirito) gamybą, kuri liko arčiau žaliavų, nuo galutinio produkto – degtinės gamybos, kuri kūrėsi miestuose. Pradėtas pramoniniu būdu gaminti vienas produktas (spiritas), gamybos kiekiai augo, o moderni įranga reikalavo didesnių ir aukštesnių patalpų, atitinkančių gamybos proceso funkciją, nulėmė ir paties gamybinio pastato architektūros transformaciją. Bravoras virto spirito varykla arba spirito bravoru.
- XIX a. tradiciniai bravorai, ypač mediniai, nyko dėl modernėjančios pramonės, kuri galėjo pasiūlyti patvaresnių ir prieinamesnių mūro medžiagų. Tradiciniams bravorams vandens poreikį gamybiniam procesui galėjo tenkinti ir šulinys, esantis pastato viduje ar prie jo. Bravorams virstant pramoniniais ir išaugus vandens poreikiui gamybos procese, prie atnaujinamų senųjų bravorų ėmė rasti dirbtiniai vandens telkiniai arba nauji gamybiniai bravorai pradėti statyti prie esamų natūralių vandens telkinių (upelių, ežerų) gamybinėje-ūkinėje dvaro sodybos dalyje.
- Spirito varyklos (bravorai) kūrėsi atokiau nuo reprezentacinės dvaro sodybos dalies, bet ne per toli, šalia visada pravažiuojamo kelio iš vienos pusės, iš kitos – ramaus vandens telkinio: tvenkinio, ežero, užtvenkto upelio. Plėtėsi gamybinis kiemas, šalia kurio šliejosi ūkinis kiemas. Prie spirito varyklų atsirado aptarnaujantys ir pagalbinių gamybos procese naudotų žaliavų ir atliekų sandėliavimo bei suvartojimo statiniai: bravorininko namas, spirito sandėlis, rūsys, kiaulidės, karvidės, tvartai.
- Pramonės ir technologijų raida stipriai veikė ir gamybos ypatumus, ir paties gamybos pastato – bravoro architektūrinę-erdvinę kompoziciją bei funkcijos apspręstą sąrangą. Nustatyta, kad modernėjanti spirito varyklų įranga ir jos vertikalus veikimo principas darė įtaką pastato architektūrai, visų pirmą – dydžiui ir tūriui.

- Pramoninei gamybai pritaikyto žaliavinio spirito bravoro pastato planinė struktūra sudėtingėję, patalpų ir jų funkcijų skaičius išaugo. Iškeliamas pastato dalies tūris per du aukštus, kad būtų užtikrinamas technologinis procesas. Ši dalis gali būti centruota ar asimetriška, priklauso nuo to, kaip išdėstytos patalpos. Išskirtinis spirito varyklos požymis – aukštas mūrinis (plytų mūro) kaminas, reikalingas garo katilui, statomas atskirai prie varyklos, netoli garo katilo patalpos dėl patogios jungties. Architektūros formose akivaizdžios istorizmo apraiškos – neoklasicizmas, neoromantizmas, neogotika, romantinės eklektikos bruožai – tik dekoru elementuose, išreiškiant savininko priklausymą bajorų luomui ir siekiant atspindėti tuometines stilingas madas.
- Naujanerių (Viljanovos) dvaro kiemo planinė struktūra gana tipiška XIX a. Lietuvos dvarų sodyboms: reprezentacinis kiemas, kuriame stovėjo rūmai, oficina, kiek atokiau gamybinis kiemas su spirito bravoru, spirito sandėliu, netoli gamybinio kiemo – ūkinis kiemas su karvide ir arklide. Visi pastatai (21 vnt.) mediniai, išskyrus – spirito bravorą, spirito sandėlį, svirną ir rūšį, kurie buvo mūriniai. Spirito bravoras įkomponuotas tarp dviejų dirbtinių vandens telkinių siekiant užtikrinti sklandų gamybos procesą, netoli jo, patogioje lokacinėje vietoje suprojektuoti antrinių žaliavų panaudojimo pastatai karvidė ir arklidė.
- Naujanerių spirito varyklą 1892 m. galimai projektavo Vilniaus gubernijos vyriausiasis statybos inžinierius Nikolajus Makejevas. Pastato architektūra atspindi tuo metu būdingą siekį sujungti pramonės pastato inžinerinį patvarumą, funkcionalumą ir architektūrinį estetiškumą. Kampuose suformuoti piliastrai, o pastato išaukštinta tūrio dalis apjuosta neryškiu karnizu. Šios architektūrinės priemonės nepretendavo į aukštus reprezentacinės architektūros standartus, tačiau 1) siekė komunikuoti dvarininko sėkmę ir finansinį pajėgumą, 2) tai buvo užsakovo asmeninė saviraiška – sekimas aktualiomis europinėmis architektūros stilių madomis. Spirito bravoro architektūra mišri: akmens mūras (lauko rieduliai ir skelti akmenys) įrėmintas plytų piliastrais. Iškelto tūrio pastato dalis ryški romantizmo dvasioje interpretuoti istoriniai elementai. Panašūs motyvai aptinkami spirito pramonės pastatuose Lietuvos, Baltarusijos ir Lenkijos valstybėse esančiuose buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dvaruose. Šios architektūrinės priemonės nepretendavo į aukštąją architektūrą, tačiau siekė atskleisti dvarininko sėkmę ir finansinį pajėgumą arba tai buvo individo asmeninė išraiška, sekimas mada.
- XIX a. pab. pramonės ir industrijos raidoje, atskleidžiama vieno dvaro sodybos elemento – gamybos pastato – spirito varyklos (bravoro) architektūriniai ypatumai. Darbe tiriami spirito gamybos pramonėjimo veiksniai, spirito varyklos (bravoro) paplitimo, įrangos technologiniai ypatumai, patalpų planavimo, architektūrinės formos bei dekoru raida. Tyrimo rezultatų išvados atskleidžia, kad Lietuvos dvarų spirito pramonė nuosekliai sekė spirito pramonės bendrus

Europos technikos pasiekimus, modernėjanti technologija atspindėjo vidaus įrangoje, o architektūrinės ir estetiškos spirito vavyklų savybėms darė įtaka pramonės revoliucija prisidėjo ir spaudos gausa – kataloginis spirito vavyklų projektavimas.

Šaltiniai

1. Alaus varyklos projektas ir planas, darytas architekto Tomas Tyszeckis (*Tomasc Tyszecki*, 1824–1861), grafui Marijonui Čapskiui-Hutenui (*Marijan Czapski-Huten* 1816–1875), Kėdainių dv.(?), 1849, VUB RS, f.78, 408.
2. Aštriosios Kirsnos dvaro sodybos teritorijos planas KPC PBDf, MC22817, MC22822.
3. Bravoro planas (daugiau informacijos nėra), LMAVB RS, f. 229, 93.
4. Bravoro planas Dorgunėje (dab. Baltarusija), LMAVB RS, f. 229, 298.
5. Bravoro planas Dorgunėje (dab. Baltarusija), LMAVB RS, f. 229, 306.
6. Bravoro planas, (neatributuotas), LMAVB RS, f. 229, 213.
7. Dereczyn, *Browar z gorzelnią – projekt* (Alaus darykla su spirito varyklos projektas, Sapiegų gim. Derečino dv. (dab. Baltarusija)), XVIII a. IV ket., BUW, Inw.zb.d, 759.
8. Dunin Adam, *Wykład teoretyczno-praktyczny sztuki wyrabiania i pędzenia spirytusu, robienia wódek i likierów*, Warszawa: Królewska typografia uniwersytecka, 1820.
9. Dvaro sodybos Slucko pavieta planas, kuriame yra bravoras. Dvaro sodyba tarp kelio iš Stolpcų (*Stolpcow*) ir kelio vedančio link Sakubovičių (*Sakubowicze*) iki Cimkovičius (*Cimkowicz*). Dvarininkai nėra žinomi, 1849, LMAVB RS, f. 229, 1839.
10. Енгельман Григорий Иванович, *Opisanie korzystnego sposobu pędzenia wódki, za pomocą ognia i pary wodney: ze XXI tablicami planów, przecięć i wystaw / dzieło*, Wilna, 1828, LMAVB KS, L-19/2-44.
11. Garo katilo brėžinys Vilniaus gubernijoje Šurlių (*Шурлы*) dvaro sodybos spirito varykloje, priklausiusioje Kotvičiams (*Котвичу*). LVIA, f. 382, ap.2, 750.
12. Garo katilų brėžinys (daugiau informacijos nėra), LMAVB RS, f. 229, 819.
13. Gracjan Korwin, *Izys Polska czyli Dziennik Umiejętności, Wynalazków, Kunsztów i Rękodziel, Poświęcony Kraiowemu Przemysłowi, tudzież Potrzebie Wieyskiego i Mieyskiego Gospodarstwa*, Warszawa: Druk. N. Glücksber, 1820.
14. Kasperowki Adam, *O gorzelniach parowych drewnianych*, Lwów: Piotr Piller, 1828, LMAVB KS, š. 42869.
15. Kuryer Litewski (Vilnius (Wilno)), 1829-03-04, pirmadienis, Nr. 27, LMAVB RS, P-4148.
16. Łąka. Gorzelnia Potockich – projekt, (Spirito varyklos projektas, Potockių gim. Lakos dv. (dab. Lenkija)), pirmo aukšto brėžinys, XIX a. II p., BUW, Inw.zb.d., 1818.
17. Moszczany. Browar z gorzelnią – projekt, (Alaus daryklos ir spirito varyklos Moržanuose projektas), 1762, BUW, Inw.zb.d., 1810.

18. Pakruojo dvaro sodybos teritorijos planas KPC PBDF, MC364, MC23304.
19. Polocko bernardinų vienuolyno, (dab. Baltarusija) Švč. Mergelės Marijos bažnyčios ir vienuolynui priklausančio sklypo bei jame esančių pastatų planas: *MAPPA Placu Xięzy Bernerdynow Połockich Zrysowana przez Xiędza Samuela Lawrynowicza Zakonika*, 1802, VUB RS, f.23-108/2.
20. Salantų dvaro spirito varyklos vidaus įrengimų ir administracinių, ūkio pastatų brėžiniai. Spirito varyklos brėžinys, spirito varyklos garo katilo brėžinys, spirito sandėlio brėžinys, 1895, LNMMB RKRS, f. 100, 45.
21. *Sokółka. Folwark zarządu dóbr stołowych królewskich – projekt* (Dvaro sodybos Sokolkuose planas), 1780, BUW, Inw.zb.d., 9164.
22. Šukštulės (*Szukkztule*) palivarko ribos, 1775, LVIA, f. 20, ap. 1, 17 arba SA b.4216, 3109–110.
23. Šukštulės ir Riešės palivarkų ribos, 1758, LVIA, f. 20, ap. 1, 34 arba SA b. 4228, 4201–4212.
24. Šukštulės palivarkas minimas kaip priklausinys Vilniaus Romos katalikų vyskupijos dvasinei konsistorijai, 1838, LVIA, f. 604, ap.1, 7405 (byla mikrofilmuota).
25. Šukštulės palivarko aprašymas, 1622, LVIA, f. SA 74, 2169 (byla mikrofilmuota).
26. Šukštulės palivarko pastatų aprašymas, bravoras, smuklė, galvijai, palivarko gyventojai, *Inventorium conventus Vilensis ordinis sancti Joannis...*–[Vilniaus bonifratrų vienuolyno inventorius, lotynų k., 1793, LMAVB RS, f. 43, b. 20907, l. 4–5.
27. Troškūnų (Smėlynės) dvaro geometrinis planas, 1801, VUB RS F23-49, ID VUB01_000665407.
28. Užutrakio dvaro sodybos teritorijos planas KPC PBDF, MC24581, MC24584.
29. Verkių dvaro sodyba, 1844, plano fragmentas, iš: *Mapa maiętności Werek*, 1844, in: AGAD, Zbiory kartograficzne, t. 4 teka 447, Nr. 5.
30. Verkių dvaro sodybos planas 1839 m., *План местоположения в окрестности имения Берки*, AGAD, Zbiory kartograficzne, t. 4 teka 447, Nr. 5.
31. Viljanovo (*Вильяново*) dv. Vilniaus apsk. dvaro turto valdymo teisių tvirtinimo byla mirusio Karlo Savicko (*Карла Савицкого*) žmonos / trys skolos Viljanovo dv. Vilniaus apsk., 1883–1887, LVIA, f. 525, ap.1, 3620, l. 1–5.
32. Viljanovo dv. žemės sklypo matavimų patikrinimo pas dvarininką Falevičių (*Фалевича*) byla, 1904–1905, LVIA, f. 526, ap.1, 3166.
33. Viljanovos dv. inventorius, pajamų knyga, Svencinskio prašymu, ant bylos viršelio yra du pavadinimai Šukštulės ir Viljanovos), 1909–1918, LVIA, f. 544, ap.1_t3, (2), 16 486.
34. Viljanovos dv. spirito varyklos steigimo leidimas pagal N. A. Falevičiaus (*Фалевича*) prašymą, (spirito varyklos brėžinys), 1893, LVIA, f. 382, ap. 1, 1433.1–21.

Nepublikuoti tyrimai

1. Bimbirytė-Mackevičienė Aistė, „Vakarų Europos dailė Lietuvos kolekcijose XIX amžiuje ir grafas Vladislovas Tiškevičius“, daktaro disertacija, Vilniaus dailės akademija, 2019.
2. Drėmaitė Marija, „Pramonės architektūra Lietuvoje 1920–1940 metais: istorinė raida, stilistiniai ypatumai, kultūrinė reikšmė“, daktaro disertacija, Vilniaus dailės akademija, 2006.
3. Kučauskaitė Giedrė, „Girtuoklystės problema XIX amžiaus pabaigos Žemaitės kūryboje“, magistro darbas, Vilniaus pedagoginis universitetas, 2010.
4. Kupčinskienė Laura, „Vilkaviškio rajono dvarų sodybų paveldas: kultūrinė vertė ir panaudos galimybės“, magistro darbas, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2013.
5. Puodžiukienė Dalė, R. Šimkus, Algė Jankevičienė, „Etninės (medinės) architektūros dvarų gamybiniai pastatai – bravorai, pirtys, salyklinės“, ataskaita, Kaunas: KTU, 2004.
6. Purvinas Martynas, „Šereitlaukio dvaro istoriniai tyrimai“, Kaunas: Rambynų regioninio parko direkcija, 2019.
7. Racevičienė Aušrelė ir Laima Vileikienė, „Naujanerių (Viljanovos) buvusios dvaro sodybos istorinės raidos analizė“, Vilnius, 2016, restauratorisajunga.org.
8. Tautavičiūtė Eglė, „Industrinio paveldo konversijos į kultūrinės paskirties objektus vizualiosios formos“, magistro darbas, Vilniaus dailės akademija, 2013.
9. Vilčinskas Romas, „Prienų alaus bravoras 1868–1944 m.“, magistro darbas, Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, 2014.
10. Vojevodskaitė Aleksandra Arimeta, „Kėdainių raj. Taučiūnų apyl. Aristavelės km. buv. Aristavos dvaro sodybos istoriniai tyrimai“, 1987, žiūrėta 2023 sausio 15 d. https://projektai.llbm.lt/doc/aristaveles_istoriniai.pdf 1987.
11. Vojevodskaitė Aleksandra Arimeta, „Vietinės reikšmės architektūros paminklo – buv. Biliūnų dvaro ansamblio (ATV 586) Raseinių raj. Girkalnio apyl. Biliūnų km. istorijos tyrimo ataskaita“, Vilnius: 1987.

Literatūra

1. Ashworth Gregory ir Howard Peter, *Europos paveldas. Planavimas ir valdymas*, Vilnius: Versus aureus, 2008.
2. Astrauskas Antanas, *Per barzdą varvėjo. Svaigiųjų gėrimų istorija Lietuvoje*, Vilnius: Baltos lankos, 2008.
3. Bairašauskaitė Tamara, „Bajorų žemėvaldos slinktytės XIX a. antrojoje pusėje: dvarų sekvestravimas ir konfiskavimas, rusų dvarininkų grupės susidarymas (Kauno ir Vilniaus gubernijos, 1863–1873 m.)“, *Lituanistica*, (2012), t. 58. Nr. 2(88), 103–122, Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, 2012.

4. Bairašauskaitė Tamara, Zita Medišauskienė, Rimantas Miknys, *Lietuvos istorija, XIX a.: visuomenė ir valdžia* 8 t. 1 dalis, Vilnius: Baltos lankos, 2011.
5. Baršauskas Juozas, K. Čerbulėnas, R. Jaloveckas, A. Jankevičienė, V. Levandauskas, I. Lukšaitė, A. Miškinis, A. Pilypaitis, M. Poželaitė, *Lietuvos architektūros istorija*. 2 t., *Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio*, Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.
6. Butvilaitė Rasa, Kazys Misius, Dalė Puodžiukienė, *Lietuvos dvarų sodybų atlasas, Šilalės rajono savivaldybė*, t. 1, sud. Rasa Butvilaitė, Vilnius: VDA leidykla, 2012.
7. Česnulis Vytautas, *Poringė apie Mergežerio sodžių*, Vilnius: Ciklonas, 2011.
8. Dambrauskaitė Neringa, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų namai XVI a. – XVII a. pirmoje pusėje*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2019.
9. Daraškevičius Marius, *Magišiausias kambarys, arba dvaro vaistinė*, Vilnius: Lapas, 2021.
10. Firkovičius Romualdas „Gubernijos“ alaus darykla“, Vilnius: *Mokslas ir gyvenimas*, Nr. 12, (1967), 56.
11. Frampton Kenneth, *Moderniosios architektūros kilmė ir pagrindai / Modern architektūra: kritinė istorija*, vertėja Skaistė Kozulaitė, Vilnius: VGTU leidykla Technika, 2018.
12. Haraburda Antonio, *Naywyższy dzisz wydatek spirytusu ze zboża i ziemniaków*, (Wilna, 1842),
13. Hoel Kari, *Beauty and Utility*, Oslo: Ad Notam, 1991.
14. Jablonskis Konstantinas, Mečislovas Jučas, *Lietuvos inventoriai XVII a. Dokumentų rinkinys*, (Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962).
15. Janonienė Rūta, „Verkių dvaras XVIII a. pirmoje pusėje“, *Acta Academiae Artium Vilnensis, t. 97: Dvarų kultūra: erdvės, istorija, kultūros paveldas*, sud. Dalia Klajumienė, Vilnius: VDA leidykla, 2020, 229–253.
16. Jurginis Juozas, „Dvarų pramonė“, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/straipsnis/dvaru-pramone>.
17. Kačinskaitė Indrė, „Lietuvos dvaro (kiemo) formavimasis ir architektūrinė raida“, *Mokslas - Lietuvos ateitis*, Vilnius: VGTU, 2013. doi: 10.3846/mla.2013.49.
18. Kačinskaitė Indrė, „Tyzenhauzų Rokiškio dvaro sodyba: istorinio vaizdo retrospekcija“, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2017, 86–87.
19. Kačinskaitė Indrė, „Tyzenhauzų Rokiškio dvaro sodyba: istorinio vaizdo retrospekcija“, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, sud. dr. Rasa Butvilaitė, Edita Povilaitytė-Leliugienė, Vilnius: VDA leidykla, 2017, 86-87.
20. Keinys Stasys, *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, 1954, 7-asis leid., Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012.

21. Kenneth Frampton, *Moderniosios architektūros kilmė ir pagrindai*, vertėja Skaistė Kozulaitė, Vilnius: VGTU, 2018.
22. Kruopas Jonas ir kiti sud. A. Lyberis, J. Paulauskas, J. Senkus, B. Tolutienė, *Lietuvių kalbos žodynas*, 1941, 2-asis leid., 1 t., Vilnius: Mintis, 1968.
23. Kulikauskas Gediminas, *Lietuvio kodas. Įpročiai ir būdas senovės lietuvio prieš 100 metų*, Vilnius: Tyto alba, 2018.
24. Кириченко Евгений Иванович, *Архитектурные теории XIX 19 века в России*, Москва, Искусство, 1986.
25. Labeckis Dainius, „Verkių dvaro parko erdvės XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje“, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius, 2018, t. 88–89: *Sodai: tradicijos, įvaizdžiai, simboliai Lietuvos kultūroje*, sud. Rūta Janonienė, p. 107–124.
26. Laštovičková Věra, *Style and Identity: The Theoretical Foundations of Historicism in 19th-Century Architecture*, in: Jan Galeta, Zuzana Ragulová, *Admired as well as Overlooked Beauty*, Brno: Masaryk University Press, 2015, 226.
27. Laužikas Rimvydas, „Gėrimų vartojimas kaip bendrystės reprezentacija XVII–XVIII a. bajoriškojoje kultūroje“, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2016.
28. Laužikas Rimvydas, *Gėrimų vartojimas kaip bendrystės reprezentacija XVII–XVIII a. bajoriškojoje kultūroje*, Vilniaus: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016.
29. Lukšionytė-Tolvaišienė Nijolė, Algė Jankevičienė, Vytautas Levandauskas, Dalė Puodžiukienė, Marija Rupeikienė, *Lietuvos architektūros istorija*, 3 t., Nuo XIX a. II-ojo dešimtmečio iki 1918 m., Vilnius: Savastis, 2000.
30. Lukšionytė-Tolvaišienė Nijolė, „Architektūrinio racionalizmo pamokos“, *Darbai ir dienos*, t. 28, Kaunas, 2001, 21.
31. Lukšionytė-Tolvaišienė Nijolė, „Astravo dvaro sodybos ypatybės“, *Žiemgala*, 2006, Nr. 1.
32. Meilus Elmantas, „Salantų dvaro ir valdos gyvenimas XVIII a. antrojoje pusėje“, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 47–48: *Lietuvos dvarai: kultūros ir šaltinių tyrinėjimai*, sud. dr. Algė Andriulytė, dr. Rasa Butvilaitė, 2009, 59–97.
33. Меркис Витаутас, *Развитие промышленности и формирование пролетариата Литвы в XIX в.*, Вильнюс: Минтис, 1969.
34. Puodžiukienė Dalė, R. Bertašiūtė, I. Burinskaitė, A. Jankevičienė, V. Karvelytė-Balbierienė, L. Laužikaitė-Tagmann, E. Morkūnas et al., *Lietuvos architektūros istorija*, 4 t., Lietuvos etninė architektūra nuo seniausių laikų iki 1918 m., Vilnius: Savastis, 2014.
35. Purlys Edvaldas, „Šateikių dvaro rūmų architektūros raidos ir kaitos paieškos“, *Kultūros paminklai*, 2018.

36. Purvinas Martynas, Marija Purvinienė, Indrė Kačinskaitė, Kazys Misius, *Lietuvos dvarų sodybų atlasas*, t. 2, Pagėgių savivaldybė, sud. Rasa Butvilaitė, Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2014.
37. Širkaitė Jolanta, *Janina ir Vladislovas Umiastovskiai*, Vilnius: Vilniaus klubas, 2022.
38. Tann Jennifer, *Development of the Factory*, London: Cornmarket Press, 1970.
39. Zemlevičiūtė Palmira, „Lietuviški Vinco Kudirkos medicinos terminai“, Lietuvių kalbos institutas, 2008.
40. Zmitra Arnas, *Raseinių krašto dvarai*, Vilnius: Petro ofsetas, 2020.

Internetinės publikacijos

1. Banionienė Jurga, „Palėvenės dvaras – prikeltas ir saugomas ateinančioms kartoms“, *Kupiškinėnų mintys*. <https://kmintys.lt/2018/04/19/palevenes-dvaras-prikeltas-ir-saugomas-ateinančioms-kartoms>.
2. Czajka, Łukasz, Krajowa Szkoła Gorzelnicza w Dublanach, (liepos 17 d. 2014). <http://blog.czajkus.com/2014/07/17/krajowa-szkola-gorzelnicza-dublanach>.
3. Gasperaitis Antanas, „Leliūnų dvaro Butleriai (lapkričio 11 d. 2015), *Udiena.lt*, <https://udiena.lt/projektai/leliunu-dvaro-butleriai/>.
4. Ibianska Vanda, „Žemaitis Didysis – Motiejus Valančius“, *Artuma.lt*, (vasario 2 d. 2011), <https://artuma.lt/archyvas/rinkiniai/show/zemaitis-didysis-motiejus-valancius>.
5. Jonušytė Aušra, „Žemutinės Palėvenės Komarai“ et al., *Lietuvos muziejų rinkiniai, XIX mokslinė konferencija, Dvarų kultūra Lietuvos muziejuose*, (2016), Nr. 15.
6. MELC „Motiejus Valančius“, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, www.vle.lt/straipsnis/motiejus-valancius/.
7. Petraitienė Irena, „Vyskupo Motiejaus Valančiaus tarnystė (V): Galingu balsu gynęs skriaudžiamuosius“, (balandžio 29 d. 2021) *Bernardinai.lt*, <https://www.bernardinai.lt/vyskupo-motiejaus-valanciaus-tarnyste-v-galingu-balsu-gynes-skriaudžiamuosius/>.
8. Ragauskas Aivaras, „LDK istorija: kas pirmieji išvarė degtinę?“, *15 min*, (rugsėjis 2013).

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS

1. Distiliacijos atradimai.
 - a.1.1 pav. „Alchemiko studija“, „Studiolo“ kambaryje, Palazzo Vecchio rūmuose, Florencija, Italija, žiūrėtas 2023 m. lapkričio 25 d. <https://www.cabinet.ox.ac.uk/jan-van-der-strael-chemists-laboratory-1570>, p. 14.
 - b.1.1 pav. „Studiolo“ kambaryje“, Palazzo Vecchio rūmuose, Florencija, Italija, žiūrėtas 2023 m. lapkričio 25 d. <https://www.finestresullarte.info/en/news/march-6-to-8-2020-free-admission-in-all-florentine-civic-museums>, p. 14.
- 1.2 pav. Senos degtinės (*stary wódki*) vartojimas prieš iškilmingus kviestinius pietus, A. Bartelso piešinių serija „Obiadek sąsiedzki“ (Pietūs pas kaimyną) , XIX a. I pusė, in: VUB, RS F78-37, l. 6, p. 14.
2. Tradiciniai bravorai.
 - a.2.1–b.2.1 pav. Avižienių dvaro spirito bravoras, Utenos r. Leliūnų sen., Avižienių k. Registrinis, dėl duomenų patikslinimo; 2015-12-15; Nr: KPD-RM-2283, p. 19.
 - c.2–d.2 pav. Siesikų dvaro spirito bravoras, Ukmergės r. Siesikų sen., Daugalių k., 25763; Kodas registre iki 2005-04-19: G257K3, nuotrauka Mariaus Skernišio, 2014.
3. Spauda apie spirito varyklas, jų technologiją, veikimo principus.
 - a.3.1 pav. Teorinis ir praktinis veikalas apie spirito gaminimą, gamybos įrenginius, degtinės ir likerių gavybą, Adam Dunin, *Wykład teoretyczno praktyczny sztuki wyrabiania i pedzenia spirytusu robienia wodek i likierow*, Warszawa: Królewska typografia uniwersytecka, 1820 m., p. 22.
 - b.3.1–c.3.1 pav. Žurnalas skirtas vidaus pramonei ir kaimo bei miesto ūkio amatų poreikiams, kuriame aptariami amatų išradimai bei jau plėtojami įgūdžiai, *Izys Polska czyli Dziennik Umiejętności, Wynalazków, Kunsztów i Rękodzieł, Poświęcony Kraiowemu Przemysłowi, tudzież Potrzebie Wieyskiego i Mieyskiego Gospodarstwa*, Warszawa, 1820, p. 23.
 - d.3.1 pav. Adam Kasperowki, *O gorzelniach parowych drewnianych*, Lwiv: Piotr Piller, 1828, LMAVB KS f. 42869, 23.
 - e.3.1 pav. Adam Kasperowki, *O gorzelniach parowych drewnianych*, Lwiv: Piotr Piller, 1828, LMAVB KS f. 42869, rekomenduojamas spirito varyklų įrangos išdėstymo planas, 23.
 - f.3.1 pav. Adam Kasperowki, *O gorzelniach parowych drewnianych*, Lwiv: Piotr Piller, 1828, LMAVB KS f. 42869, rekomenduojamas spirito varyklų įrangos išdėstymo pjūvis, 23.
 - g.1.1 pav. Adam Kasperowki, *O gorzelniach parowych drewnianych*, Lwiv: Piotr Piller, 1828, LMAVB KS f. 42869, rekomenduojamas spirito varyklų įrangos technologinis vaizdas, 23.
 - h.3.1 pav. *Kuryer Litewski* Vilnius (Wilno) 1829-03-04, pirmadienis, Nr. 27, LMAVB RS, P-4148. Straipsnyje „Nauji reikalai“ aprašoma Григорий Иванович Энгельман knyga, kurią

- šis autorius išleido 1828 m., pavadinimu „*Opisanie korzystnego sposobu pędzenia wódki, za pomocą ognia i pary wodney: ze XXI tablicami planów, przecięć i wystaw / dzieło*“, vertė Norbertas Alfonsas Kumelskis, LMAVB RS, P-4148, p. 23.
- i.3.1 pav. *Przegląd Techniczny*, 1 t. Warszawa, 1866 m., jame reklaminiai skelbimai, nuo lakų ir dažų (W. Karpinski & W. Leppert.), įrangos (Bormann, Szwedder ir Templer), garo katilų gamintojų specializuotiems gamybos procesams spirito varykloms, BUW, f. (?), p. 24.
- j.3.1 pav. *Inżynierja i Budownictwo, cywilne, przemysłowe i rolnicze*, 1879, 11 skyrius, BUW, f(?), Skelbimas: Garo mašinų fabrikas „Orthwein, Markowski ir Karasinki“ siūlo garo katilus ir bravorams ir spirito varykloms, p. 24.
- k.3.1 pav. *Inżynierja i Budownictwo, cywilne, przemysłowe i rolnicze*, 1881, 11 mėn. 69 skyrius BUW, f.(?), straipsnis apie Eisenmanno įrangą bei jos veikimo ypatumai. Alkoholio rektifikavimas (daugkartinis distiliavimas viename aparate, p. 24.
- l.3.1 pav. *Inżynierja i Budownictwo, cywilne, przemysłowe i rolnicze*, 20 skyrius, BUW, f.(?), Julian Wolheim sudaryta Lenkijos pramonės suvestinės lentelė: gamyklų bei fabrikų kiekiai, darbuotojų skaičiai bei gamybos našumas. 24 Nr. pažymėta spirito varyklos, p. 24.
- m.3.1 pav. *Inżynierja i Budownictwo, cywilne, przemysłowe i rolnicze*, 1884, liepos 11 mėn. 20 skyrius, BUW, f.(?), pagal Julian Wolheim sudarytą Lenkijos pramonės suvestinės lentelę sudarytas žemėlapis: Lenkijos pramonės žemėlapis, kuriame yra ir dabartinė Lietuvos teritorija – Suvalkų gubernija, žemėlapyje pažymėta spirito pramonė 24 Nr. kvadrato (vertikalūs brūkšniukai) žyma, išskirtas žemėlapio fragmentas – Suvalkų gubernija, p. 24.
4. Spirito varyklų, bravorų vieta dvaro sodybos plane.
- a.4 pav. *Sokolka, Folwark zarządu dóbr stołowych królewskich – projekt* (Dvaro sodybos Sokolkuose planas). Plane pažymėtas gamybinis kiemas, bravoro planas ir fasadas, 1780, BUW, Inw.zb.d., 9164.
- b.4.1 pav. Polocko bernardinų vienuolyno (dab. Baltarusija) Švč. Mergelės Marijos bažnyčios ir vienuolynui priklausančio sklypo bei jame esančių pastatų planas: *MAPPA Placu Xięzy Bernerdynow Połockich Zrysowana przez Xiędza Samuela Lawrynowicza Zakonika*, nupieštas tėvo Samuelio Lawrynowicziaus Zakoniko, 1 lap.: žemėlapis; 44,9 × 63,7, violetinio tušo Vilniaus universiteto bibliotekos antspaudas; vandenženklis: Liūtas su užrašu JHonig&Zoonen, VU RS f.23-108_2, ID VUB01-000665407, p. 20.
- c.4.1 pav. Polocko bernardinų vienuolyno brėžinio fragmentas. Bravoras (alaus) (browar) pažymėtas (plane 3) L formos, ūkinio / gamybinio kiemo virdyje stovi šulinys. Prie bravoro priglausta kepykla (10), prie jos kiaulidė (11), p. 20.
- d.4.2 pav. Troškūnų (Smėlynės) dvaro geometrinis planas, parašas: *Joannes Jodziewicz*; violetinio tušo Vilniaus universiteto bibliotekos antspaudas; vandenženklis: Liūtas. Seni

- inventoriniai numeriai: 23-49 Inv. N. 49, 537. Restauruotas 1967.02.09. Rankr., spalvotas, 1 lap. : žemėlapis ; 43,1 × 61,2, VUB RS F23-49, ID VUB01_000665407, p. 33.
- e.4.2 pav. Troškūnų (Smėlynės) dvaro geometrinis plano fragmentas. Spirito bravoras (*browar*) pažymėtas (plane L) stovi prie tvenkinio stačiakampio formos (plane M), šalia jo priglausti du pastatai: galvijų tvartas (d) (*wolownia*) ir kiaulidė (e) (*chlew*), nuo užtvindytos Juostos upelio atvestas vandens kanalas, p. 33.
- f.4 pav. Dvaro sodybos Slucko pavietai planas, kuriame yra bravoras. Dvaro sodyba tarp kelio iš Stolpcų (*Stolpcow*) ir kelio vedančio link Sakubovičių (*Sakubowicze*) iki Cimkovičiaus (*Cimkowicz*). Dvarininkai nėra žinomi, 1 lapas 98 × 62 cm. Rankraštinis planas paklijuotas ant drobės, sudėtas iš 6 dalių, du viršutiniai šeštadaliai atplėšti, vienos šeštos dalies (su pavadinimu) visai nėra. Viršuje po užrašo „*Wykonalem w Petersburgu dnia 15 gv. Lutego. Pan Niskowicz Podpilknik od Inżynierow*“ šampas su raidėmis „k.z.“. Kitoje pusėje 3 Vilniaus Mokslo draugijos stampai, 1849 m. vasario 15 d., LMAVB RS, f. 229, 1839.
- g.4 pav. Dvaro sodybos Slucko pavietai planas, plano fragmentas. Pažymėtas bravoras nedidelis, ko gero, gamino alų, šalia dirbtinis vandens telkinys ir pasodintas serbentų darželis. Šalia driekiasi kareivinių pastatas (*Wotownik*). Ūkinis kiemas (*Gumnisko*) su tvartais suformuotas atskiras ir gana toli. Netoli vartai, pavadinimu Bobowienska, per kuriuos įvažiuojama į didįjį kiemą (*Dziedzinice Folwarczny*), LMAVB RS, f. 229, 1839.
- h.4.2 pav. Verkių dvaro sodybos planas 1839 m., *План местоположения в окрестности имения Верки*, AGAD, *Zbiory kartograficzne*, t. 4 teka 447, Nr. 2, PL 1 402 447-2 0001in: Dainius Labeckis, Verkių dvaro parko erdvės XVIII a. pabaigoje–XIX a. pradžioje, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, (Vilnius: VDA, 2018), 107–109, p. 36.
- i.4.2 pav. Verkių dvaro sodybos plano fragmentas, S raide pažymėtas spirito bravoras (*винокурня*), stovintis šalia užtvinktos Verkės upelio, prie stambaus kelio, vedančio į dvaro sodybą. Gamybos kiemo statiniai: spirito bravoras, gana didelis kulyklos pastatas (t) šalia jo sandėlis šiaudams (u), 1839 m, p. 36.
- j.4.2 pav. Verkių dvaro sodyba, 1844, plano fragmentas, iš: *Mapa maiętności Werek*, 1844, in: AGAD, *Zbiory kartograficzne*, t. 4 teka 447, Nr. 5, spirito varyklos pastato pažymėjimas plane (5–7), prie tvenkinio (181), p. 36.
- k.4.2 pav. Aštriosios Kirsnos dvaro sodybos teritorijos planas. Reprezentacinė zona; 1. rūmai, 2, 3 ofisinės, 4 ledainė, 16 arklidė, 17 kluonas, 20 pirtis skalbykla: Gamybinė ir ūkinė zona 5. spirito varykla XIX a. II pusė pastatyta arčiausiai tvenkinio šalia 6,7,8. tvartai, vakarinėje pusėje 9. kalvė, 10. spirito sandėlis, 11 malūnas, 12 bokštas, 13, 14 kumetynai, 15 grūdų sandėlis, kita gamybinė zona: 18 lentpjūvė, KPC archyvas, p. 34.

l.4.2 pav. Pakruojo dvaro sodybos teritorijos planas: 1 rūmai, 2 sandėlis, 3 žirgynas, 4 tvartas, 5 kiaulidė, 6 oficina, 7 svirnas, 8 spirito varykla, 9 daržinė, 10 sargo namelis, 11 vandens malūnas, 12 tiltas užtvanka, 13 malūnininko namas, 14 karčema, 15 vėjo malūnas, KPC archyvas, p. 35.

m.4.2 pav. Užutrakio dvaro sodybos teritorijos planas. Dvaro periodo pastatai: 1 centriniai rūmai, 14 ledainė, 3 arklidė, 5 karvidė, 6 namas, 7 spirito varykla, 8 rūsys, 9 sarginė, 10 spirito varyklos sandėlis, 11 svirnas, 12 namas, 13 keltininko namas, 14 ledainė, KPC archyvas, p. 36.

5. Spirito varyklų (bravorų) planai ir įranga.

a.5 pav. Moszczany. Browar z gorzelnią – projekt, (Alaus daryklos ir spirito varyklos Moržanuose projektas), 1762, BUW, Inw.zb.d., 1810.

b.5.1 pav. Alaus daryklos su spirito varyklos projektas, (*Dereczyn. Browar z gorzelnią*) rašiklis, teptukas, tušas, akvarelė, 446 × 715 mm, Sapiegų giminės dvaro sodyba – Derečinas (Slomino pavietas, dab. Baltarusija), XVIII a. IV ket., priekinis fasadas, pirmo aukšto, rūsio planai, BUW, Inw.zb.d, 759, 2023, p. 20.

c.5 pav. Łąka. Gorzelnia Potockich – projekt, (Spirito varyklos projektas, Potockių gim. Lakos dv. (dab. Lenkija), pirmo aukšto brėžinys, XIX a. II p., BUW, Inw.zb.d, 1818.

d.5 pav. Bravoro planas, LMAVB RS f. 229-93.

e.5 pav. Spirito varyklos planas, LMAVB RS f. 229-449.

f.5 pav. Bravoro planas Dorgunėje, LMAVB RS f. 229-306.

g.5 pav. Bravoro įleisto į žemę planas, LMAVB RS f. 229-213.

h.5.2 pav. Григорий Иванович Энгельман, *Opisanie korzystnego sposobu pędzenia wódki, za pomocą ognia i pary wodney: ze XXI tablicami planów, przecięć i wystaw /dzieło“*, Wilna, 1828, LMAVB KS, L-19/2-44. Knygos gale pateikta vienuolika brėžinių: du variantai spirito varyklų, viena iš jų fasaduose su kolonomis suteikiant pastatui kilmingesnę išvaizdą, p. 40.

i.5.2 pav. Spirito varyklos mokykla Dublanuose (nuo 1881 m.), 1890 m. aprašas, netoli Lvivo (dab. Ukraina, buvusi Lenkijos teritorija) ūkio akademija, p. 39, p. 40.

y.5.2 pav. Spirito varyklos mokykla Dublanuose, (nuo 1881 m.), 1890 m. aprašas, netoli Lvivo (dab. Ukraina, buvusi Lenkijos teritorija) akademijos planinė schema, *Łukasz Czapka*, „Nacionalinė spirito varyklos mokykla Dublany“ (*Krajowa Szkoła Gorzelnicza w Dublanach*), p. 40.

j.5.2 pav. Spirito varyklos mokykla Dublanuose (nuo 1881 m.), 1890 m. aprašas, netoli Lvivo (dab. Ukraina, buvusi Lenkijos teritorija) ūkio akademijos perspektyvinis patalpos (Aparatinė) interjero rakursas pagal fotografinį vaizdą, p. 40.

k.5.2 pav. Spirito varyklos mokykla Dublanuose, (nuo 1881 m.), 1890 m. aprašas, netoli Lvivo (dab. Ukraina, buvusi Lenkijos teritorija) Spirito bravoro gamybos įrengimai, p. 40.

l.5.2 pav. Salantų dvaro sodybos spirito varyklos projekto fragmentas, 1895 m., Salantų spirito varyklos 1 a., katilinės ir rūšio technologinis planas ir pjūviai. Salantų dvaro spirito varyklos vidaus įrengimų ir administracinių, ūkio pastatų brėžiniai. Sud. 1895, LNMMB RKRS F.100 + 145, p. 42.

m.5.2 pav. Salantų dvaro sodybos spirito varyklos projektas suderintas 1895, Salantų spirito varyklos 1 a., katilinės ir rūšio technologinis planas ir pjūviai. Salantų dvaro spirito varyklos vidaus įrengimų ir administracinių, ūkio pastatų brėžiniai. Sud. 1895, LNMMB RKRS F.100 + 145, p. 42.

n.5.2 pav. Salantų spirito varyklos garinio katilo detalus brėžinys ir pjūviai. Salantų dvaro spirito varyklos vidaus įrengimų ir administracinių, ūkio pastatų brėžiniai. Sud. 1895, LNMMB RKRS F.100 + 145, p. 43.

o.5.2 pav. Salantų spirito varyklos sandėlio fasadas, 1a. ir 2 a. brėžiniai ir pjūvis. Salantų dvaro spirito varyklos vidaus įrengimų ir administracinių, ūkio pastatų brėžiniai. Sud. 1895, LNMMB RKRS F.100 + 145, p. 43.

p.5.2 pav. Spirito varyklos projektas: fasadas, planas, ir pjūviai, iš architekto *Sebastian Sierakowski* (1743–1824) katalogo leisto (1800–1824). Piešiniai: tušu ir akvarele ant popieriaus; 34,1 × 51,7 cm. ID105671925, p. 43.

r.5.2 pav. Architektas *Tyszecki Tomasz*, Alaus varyklos projektas ir planas 1849, pop. 297 × 206, tušas akvarelė, VUB, f.78-408. Šoninis fasadas, galo fasadas ir planas. Plane pažymėta patalpų paskirtis. Viršuje projekto užrašas pieštuku „[Tyszecki Tomasz?]“. Dešiniajame kampe žemai užrašas: „1849 m. dla Hr. Czapskiej“. Manoma, kad projektas skirtas Marijonui Hutėn-Čapskiui, kuris 1844 m. Kėdainių dvare statė mūrinius dvaro rūmus ir sūrių ir alaus daryklą, nuotraukos Vidos Miškūnaitės-Jarošienės, 2022, p. 43.

6. Išlikusių spirito varyklų planai ir fotofiksacijos.

a.6.2 pav. Pakruojo dvaro sodybos, Pakruojo r., Pakruojo sen., Pakruojo k., Žemdirbių g. 11, spirito varyklos, statytos XIX a. vid., 1 ir 2 a. planai, 1969 m., 23304; Kodas registre iki 2005.04.19: G104K19P KPC archyvas, MC23304, p. 47.

b.6.2 pav. Pakruojo dvaro sodybos, Pakruojo r., Pakruojo sen., Pakruojo k., Žemdirbių g. 11, spirito varyklos, statytos XIX a. vid., 23304; Kodas registre iki 2005.04.19: G104K19P KPC archyvas, MC23304, nuotraukos A. Jarukaitienės, 1999, p. 47.

c.6.2 pav. Kretingos dvaro sodybos spirito varykla, Kretinga Padvarių k., Salantų g. 3., 22507; Kodas registre iki 2005.04.19: G48K12, nuotraukos Vidos Miškūnaitės-Jarošienės, p. 47.

- d.6.2 pav. Obelių dvaro sodybos spirito varykla, Rokiškio r., Obelių sen., Obelių m., Stoties g., statyta, 1907 m., 22833; Kodas registre iki 2005.04.19: G53K1, Rokiškio muziejus, RKM-43121, p. 48.
- e.6.2 pav. Obelių dvaro sodybos spirito varykla, Rokiškio r., Obelių sen., Obelių m., Stoties g., statyta, 1907 m., 22833; Kodas registre iki 2005.04.19: G53K1, korpuso fasadas, metalo sijų konstrukcija su lėkštu skliautiniu mūro (plytos) perdenginys, išaukštintos dalies fasadas, nuotraukos Vidos Miškūnaitės-Jarošienės, p. 48, p. 64.
- f.6.2 pav. Obelių dvaro sodybos spirito varykla, Rokiškio r., Obelių sen., Obelių m., Stoties g., statyta, 1907 m., 22833; Kodas registre iki 2005.04.19: G53K1, KPC archyvas, brėžiniai 1990 m.: skersiniai ir išilginiai pjūviai, fasado brėžinys 1914 m. tvarkomųjų statybos darbų projekto. p. 48, p. 64.
- g.6.2 pav. Užutrakio dvaro sodybos spirito varykla, Trakų r. Trakų sen., Trakų m., Užutrakio g. 8, statyta 1895–97 m., 24581; Kodas registre iki 2005.04.19: G208K5P, KPC archyvas, brėžiniai 1971 m.: pietvakarių fasadas, aukšto planas, išilginis pjūvis, šiaurės rytų fasadas, p. 48.
- h.6.2 pav. Užutrakio dvaro sodybos spirito varykla, Trakų r. Trakų sen., Trakų m., Užutrakio g. 8, statyta 1895–97 m., 24581; Kodas registre iki 2005.04.19: G208K5P, KPC archyvai MC24584, p. ir r. fasadai, š ir v. fasadai, nuotraukos R. Smilgevičiūtės, 1996, p. 48.
- i.6.2 pav. Raguvėlės dvaro sodybos spirito varykla, statyta XIX a. vid., atstatyta XX a. 2-3 deš., restauruota 2002 m., projekto autorė architektė A. Linauskaitė, nuotraukos Žilvino Milaknio, 2017, p. 49.
- y.6 pav. Aštriosios Kirsnos dvaro sodybos Lazdijų r., Būdviečio sen., Aštriosios Kirsnos k., Žvejų g., spirito varyklos projektas 19(?)m. KPC archyvas, MC22817.
- j.6 pav. Aštriosios Kirsnos dvaro sodybos spirito varykla 1947 m.
- k.6 pav. Aštriosios Kirsnos dvaro sodybos spirito varykla 1982 m.
- l.6 pav. Pienionių dvaro sodybos, Anykščių r., Kavarsko sen., Pienionių k., Dvaro g. 32, spirito varyklos planai, 1947 m., KPC archyvas, nuotraukos Vidos Miškūnaitės-Jarošienės.
- m.6 pav. Paežerių dvaro sodybos spirito varykla, Vilkaviškio r., Šeimenos sen., Paežerių k., nuotraukos Vidos Miškūnaitės-Jarošienės.

7. Naujanerių (Viljanovos) dvaro atvejis.

- a.7.3 pav. 1622 m. inventorius Lietuvos kunigaikštystės pilių, dvarų ir palivarkų. Jame minimas Šukštulės (Szukstule) kaimas kaip palivarkas su jame esančiais žmonėmis ir naminiu ūkiu. LVIA, f. SA 74, 2169, (byla mikrofilmuota), p. 50.

- b.7.3 pav. *Inventorium conventus Vilensis ordinis sancti Joannis...*–[Vilniaus bonifratrų vienuokyno inventorius. 1793 m. lotynų kalba. LMAVB RS f.43-20907, 4-5. Minimas Šiukštulės (*Szuksztule*) palivarkas, p. 50.
- c.7.3 pav. VTK_Ryad_XIII_List_4_1872 m. Vilniaus gubernijos žemėlapis, kuriame minimas Šukštulės pavadinimas. Pavadinimai rusų kalba. Minimi du pavadinimai *Сукиштулы* ir dvarvietė *Вилия – нова*, (Vilijanosa), p. 50.
- d.7.3 pav. 1872 m. Vilniaus gubernijos žemėlapio fragmentas. Minimi du pavadinimai *Сукиштулы* ir dvarvietė *Вилия – нова*, (Vilijanosa), p. 50.
- e.7.3 pav. 1891 m. žemėlapyje (*генеральный штаб РККА*, 1891г. XII-18-И). Vilniaus gubernijos apskritis, p. 51.
- f.7.3 pav. Žemėlapio fragmentas, 1891 m. (*генеральный штаб РККА*, 1891г. XII-18-И, žemėlapyje pažymėta dvaro sodyba Vilijanosa (*Вилия-нова*), p. 51.
- g.7.3 pav. Slapto patarėjo Aleksandro Felevičiaus našlės Kamilės Konstantinovič Falevičienės 1892 m. surašytas įgaliojimas savo sūnui Jonui Falevičiui tvarkyti visus reikalus, susijusius su Viljanovos dvaro spirito varyklos statybomis, LVIA, f.382, ap.1, b.143, 2-3, p. 51.
- h.6.3 pav. Viljanovos žemės sklypo planas 1820 m., LCVA 130, ap.1, 9159,79, p. 56.
- i.6.3 pav. Viljanovos žemės sklypo planas 1821 m., LCVA 147, ap.8, 347,25, p. 56.
- j.7.3 pav. Viljanovos (*Wiljanowo*) dvaro sodybos 1921 m. žemės sklypo planas, f. 147 Vilniaus apygardos žemės valdyba (*Okręgowy Urząd Ziemiański w Wilnie*), LVCA f.147, ap.8, 347, p. 54.
- k.7.3 pav. Viljanovos (*Wiljanowo*) dvaro sodybos 1921 m. žemės sklypo plano fragmentas, f. 147 Vilniaus apygardos žemės valdyba (*Okręgowy Urząd Ziemiański w Wilnie*), LVCA f.147, ap.8, 347, p. 54.
- l.7.3 pav. Naujanerių (Viljanovos) spirito varyklos projektas, 1892 m., projekte pateikti: Priekinis fasadas nuo tvenkinio pusės, išilginis pjūvis su pavaizduotais ir sužymėtais įrenginiais, pastato planas su pavaizduotais ir sužymėtais įrenginiais, du skersiniai pjūviai su pavaizduotais ir sužymėtais įrenginiais, įrenginių eksplikacija, LVIA, f.382, ap.1, b.143, l. 13–14, p. 51,57,61,62
- m.7.3 pav. Garo katilo brėžinys Vilniaus gubernijoje Šurlių (*Шурлы*) dvaro sodybos spirito varykloje, priklausiusioje Kotvičiams (*Котвичи*). LVIA, f. 382, ap.2, 750, p. 59.
- n.7.3 pav. Lietuvos architekto ir inžinieriaus Augusto Kleino suprojektuotas namas – Dembowskių vila, 1901 m., Audrius Gelžinis „Dembowskių vila“, tyrimas, (Vilnius: UAB „Veikmė“, 2008), p. 55.

o.7.3 pav. Hiliarijaus Lenskio portretas, Feliks Cichocki, Adelaidos Lenskaitės tėtis. Kitoje nuotraukoje Vilniaus mokslo bičiulių draugijos valdyba 1912., iš kairės stovi Hilarijus Lenskis, p. 55.

p.7.3 pav. Naujanerių (Viljanovos) dvaro savininkė nuo 1922 iki 1940 m. Adelaidai Lenskaitei, paso nuotrauka daryta 1922 m., LCVA 55, ap. 3ap., 40, p. 55.

r.7.3 pav. Naujanerių (Viljanovos) dvaro savininkai Bronislaw ir Adelaidai Lasoccy paso nuotrauka daryta 1926 m., pasas atimtas 1940 m., LCVA 55, ap.3, 938, 55. Kitoje nuotraukoje Adelaida su vyru Bronislovu, svečiuojasi pas brolių Vlodimirą Lenską (ant suoliuko su skrybėle) Baltosios Vokės dvaro sodybos parke, p. 56.

s.7.3 pav. Naujanerių dvaro Vilniaus m. Naujanerių sodų 1-oji, g. 10, spirito varyklos pietinis fasadas, 41708; Registrinis, nuotrauka Vidos Miškūnaitės-Jarošienės, 2022 m., p. 62.

t.7.3 pav. Naujanerių dvaro Vilniaus m. Naujanerių sodų 1-oji, g. 10, spirito varyklos šiaurinis ir vakarinis fasadai, 41708; Registrinis, nuotrauka Vidos Miškūnaitės-Jarošienės, 2022 m., p. 63.

u.7.3 pav. Naujanerių dvaro Vilniaus m. Naujanerių sodų 1-oji, g. 10, spirito varyklos detalių fiksavimas, 41708; Registrinis, Registrinis, nuotrauka Vidos Miškūnaitės-Jarošienės, 2023 m., p. 62–63.

v.2.3 pav. Spirito varykla (XX a. per.) Myszoje (*Stara Mysz*), dab. Baltarusijos teritorija. Dvaro sodyba išsidėsčiusi netoli buvusios Chodkevičių (XVI–XVII) pilies liekanų, priklausiusi Iskrzyckių (*Iskrzyckich*) šeimai, p. 63.

z.7.3 pav. Buvusi Jano Strawińskiego spirito varykla Porzečėje (*Porzecze*), dab. Baltarusijos teritorija, priklausiusi Minko gubernijai, p. 63.

ž.7.3 pav. Spirito varykla Wierchowice (*Вярховічы*) kaime, dab. Baltarusijos teritorija, priklausiusi Rothų (*Rothów*) šeimai. Spirito varykla pastatyta buvusios alaus daryklos vietoje 1908 m., p. 64.

8. Spirito varykla ir jos dvarininkai.

a.8 pav. Rokiškio dvaro grafo Aleksandro Pšezdzieckio (1911-1944) žmona Katerina Komaraitė Pšezdzieckienė (1909-1983) ant *Obelių* spirito varyklos stogo, RKM 2831-86 Obeliai, 1923-05-12.

b.8 pav. Rokiškio dvaro grafiene Katerina Komaraitė Pšezdzieckienė (1909-1983) ant Obelių spirito varyklos stogo, RKM 2831-87 Obeliai, 1923-05-12.

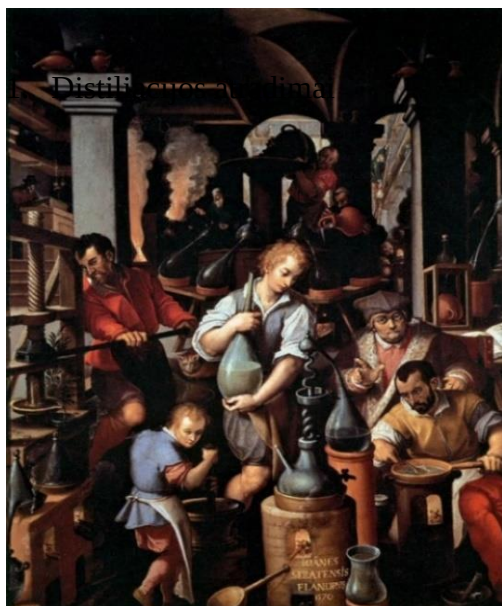
c.8 pav. Rokiškio dvarininkai ant Obelių spirito varyklos stogo, RKM 2831-85 Obeliai, 1923-05-12.

d.8 pav. Rokiškio dvaro grafiėnė Katerina Komaraitė Pšezdzieckienė (1909-1983) Obelių spirito varykloje uždarinėja butelius, RKM 2831-87 Obeliai, 1923-05-12.

f.8 pav. Ant Obelių spirito varyklos kamino, RKM 2831-84 Obeliai, 1923-05-12.

f.8 pav. Obelių spirito darbininkai, 1936, RKM-25335.

ILIUSTRACIJOS

a.1.1 pav. „Alchemiko studija“, b.1.1 pav „Studiolo“ kambaryje“,
„Studiolo“ kambaryje, Palazzo Palazzo Vecchio rūmuose, Florencija,
Vecchio rūmuose, Florencija, Italija, p. Italija, p.14
14

Flamandų tapytojas Stradanus (Giovanni Stradano 1523–1605 Florencija), *Alchemiko studija*, apie 1600 m.; tapyba, lapas: 10 5/8 × 7 7/8 colių (27 × 20 cm)), saugomas Italijoje Florencijos mieste, Palazzo Vecchio rūmuose, Toskanos didžiojo kunigaikščio Francesco I de' Mediči (1541–1587) užsakymu, pagal Giorgio Vasari (1511–1574) projektą, įrengtame asmeniniame tik valdovui skirtame „Studiolo“ kambaryje (2.1 pav.), kuriame buvo saugomi ir kiti paveikslai su pramonės epizodais („Juvelyrinių dirbinių fabrikas“, „Ambros rinkimas“, „Vilnos gamybos fabrikas“ (Florencija vilnos gaminiais labai garsi), „Bronzos liejykla“). Flamandų tapytojas Stradanus (Giovanni Stradano, 1523–1605, Florencija) pirmasis pavaizdavo distiliavimo procesą kaip išradimą. Vaizduojama distiliavimo gamyklos darbuotojų iliustracija. Pirmame plane dešinėje du vyrai skaito knygą. Centre keturi vyrai atlieka distiliavimo veiksmą. Dešinėje jaunas berniukas ir dar du vyrai už jo taip pat padeda distiliavimo procesui. Atkreiptinas dėmesys į antrame plane esantį distiliavimo įrenginį, kuris yra centruojamas šiame paveiksle. Savo forma primena įrenginius, kokie buvo naudojami ir XIX a. spirito varyklose.

2. Tradiciniai bravorai

a.2.1 Avižienių dvaro spirito bravoras. Utenos r. Leliūnų sen., Avižienių k., KPD registrinis, p. 19

b.2.1 Avižienių dvaro spirito bravoras. Utenos r. Leliūnų sen., Avižienių k., KPD registrinis, p.19

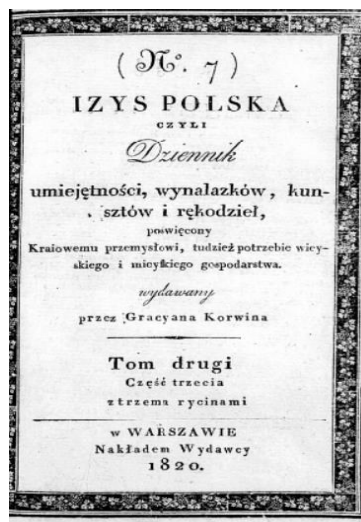
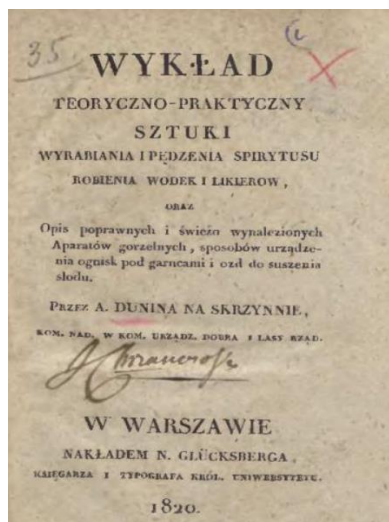

c.2.1 Siesikų dvaro spirito bravoras. Ukmergės r. Siesikų sen., Daugalių k., 25763; kodas registre iki 2005.04.19: G257K3, nuotrauka Mariaus Skernišio, 2014

d.2.1 Siesikų dvaro spirito bravoras. Ukmergės r. Siesikų sen., Daugalių k., 25763; kodas registre iki 2005.04.19: G257K3, nuotrauka Mariaus Skernišio, 2014

3. Spauda apie spirito varyklas, jų technologiją, veikimo principus

536

wiadomości wszelkimi używa sposobów do trwonienia materiału palnego, którego dochowanie się, tyle czasu, a często i zabiegów kosztuje.

Jeszcze u nas niepomysłano o prawdziwej oszczędności drewna, ani w budownictwie, ani w opaleniu; lecz ponajbardziej jako dłuższego potrzebujące rozbioru, rzuciły tylko okiem na piece nasze do ogrzewania izb, na kuchnie, piekarnie, niewspominając gorzelni, browarów i t. d.

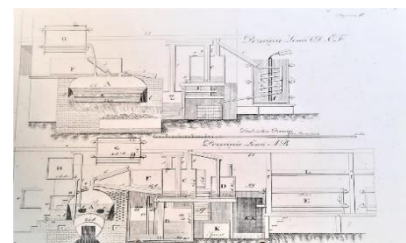
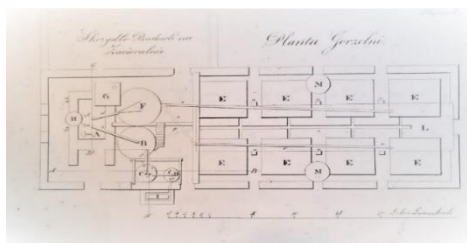
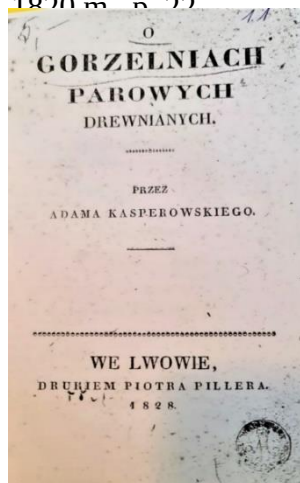
Nawet i w okolicach ubogich w lasy jak np. część Województwa Sandomirskiego, Krakowskiego, na Podolu i t. p. coż w ogóle zdziałano dla oszczędzenia materiału palnego. Niema drzew, pałą słoma, trzcina, chrustem, a chociażby torfem i węglem ziemnym, lecz zawsze w sposobie takim, który rządnej nieodpowiada ekonomii. Tu owdzie zaprowadzona oszczędność na wóde zagranicą tak jest rzadką, iż ginie w ogóle.

Ważny kuchnie nasze, na tych ani kucharz, ani kucharka niepotrafią nic zrobić, jeżeli huczny od rana do wieczora niepalą się ognia, i zaleca się do przywileju sztuki kucharskiej należność: sztuka wielkiego marnowania drewna.

Piecy wielekile ileż to dla zły swój konfliktu niepożerają drewna! są to cząłkość prawdziwe otyłanie, w których się drzewo bez pożytku niszczy; w wielu stronach dotąd leżące w zimowy jest powinnością stróżów państwa po całych dniach i nocach w piecach, które pomimo

a.3.1 pav. Teorinis ir praktinis veikimas apie spirito gaminimą, gamybos įrenginius, degtinės ir likerių gavybą, Adam Dunin, Wykład teoretyczno praktyczny sztuki wyrabiania i pedzenia spirytusu robienia wodek i likierow, Warszawa: Królewska typografia uniwersytecka, 1820 m., p. 22

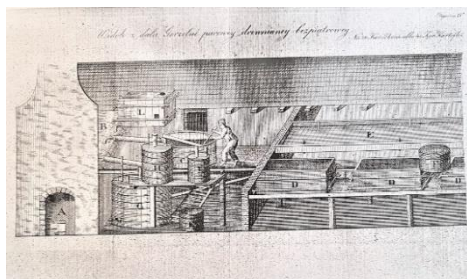
b.3.1–c.3.1 pav. Žurnalas skirtas vidaus pramonei ir kaimo bei miesto ūkio amatų poreikiams, kuriame aptariami amatų išradimai bei jau plėtojami įgūdžiai, Izys Polska czyli Dziennik Umiejętności, Wynalazków, Kunsztów i Rękodziel, Poświęcony Kraiowemu Przemysłowi, tudzież Potrzebie Wiejskiego i Mieyskiego Gospodarstwa), Warszawa, 1820 m., p. 23

e.3.1 pav. Adam Kasperowki, O gorzelniach parowych drewnianych, Lwiv: Piotr Piller, 1828, LMAVB KS f. 42869, rekomenduojamas spirito varyklų įrangos išdėstymo planas, p. 23

f.3.1 pav. Adam Kasperowki, O gorzelniach parowych drewnianych, Lwiv: Piotr Piller, 1828, LMAVB KS f. 42869, rekomenduojamas spirito varyklų įrangos išdėstymo pjūvis, p. 23

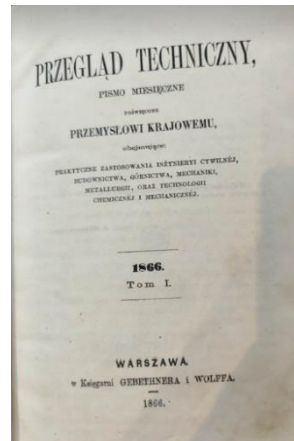
d.3.1 pav. Adam Kasperowki, O gorzelniach parowych drewnianych, Lwiv: Piotr Piller, 1828, LMAVB KS f. 42869, p. 23

g.3.1 pav. Adam Kasperowki, O gorzelniach parowych drewnianych, Lwiv: Piotr Piller, 1828, LMAVB KS f. 42869, rekomenduojamas spirito varyklų įrangos technologinis vaizdas, p. 23

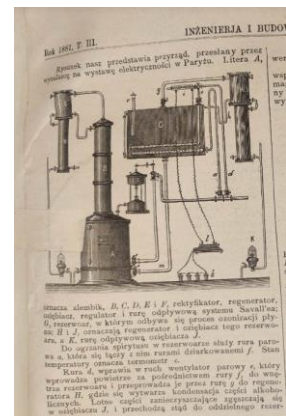
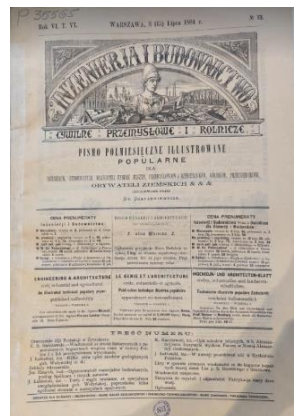

efekt. Cena r. 10. 5. (Dziś to nasycenie...)
 PP. Prezesem zarządu...
 W Wilnie dnia 10 Stycznia 1829 roku. Główny Redaktor...
 W Wilnie dnia 10 Stycznia 1829 roku. Główny Redaktor...

h.3.1 pav. *Kurier Litewski* Vilnius (Wilno) 1829-03-04, pirmadienis, Nr. 27, LMAVB RS, P-4148. Straipsnyje „Nauji reikalai“ aprašoma Григорий Иванович Энгельман knyga, kurią šis autorius išleido 1828 m., pavadinimu „Opisanie korzystnego sposobu pędzenia wódki, za pomocą ognia i pary wodney: ze XXI tablicami planów, przecięć i wystaw / dzieło“, vertė Norbertas Alfonsas Kumelskis, LMAVB RS, P-4148, p.23

i.3.1 pav. *Przegląd Techniczny*, 1 t. Warszawa, 1866 m., jame reklaminiai skelbimai, nuo lakų ir dažų (W. Karpinski & W. Leppert.), įrangos (Bormann, Szweder ir Templer), garo katilų gamintojų specializuotiems gamybos procesams spirito varykloms, BUW, f (?), p. 24

j.3.1 pav. *Inżynieria i Budownictwo*, cywilne, przemysłowe i rolnicze, Warszawa: 11 skyrius, 1879, BUW. Skelbimas: Garo mašinų fabrikas „Orthwein, Markowski ir Karasinski“ siūlo garo katilus ir bravorams ir spirito varykloms, p. 24

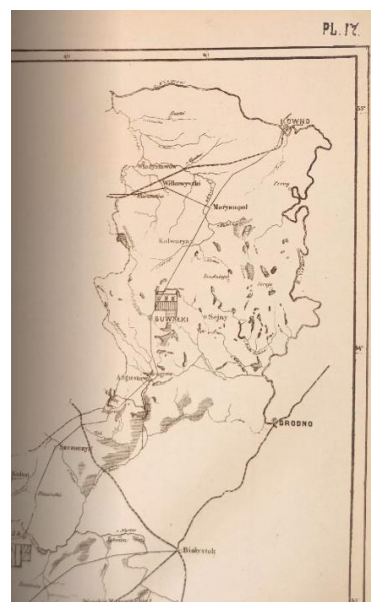
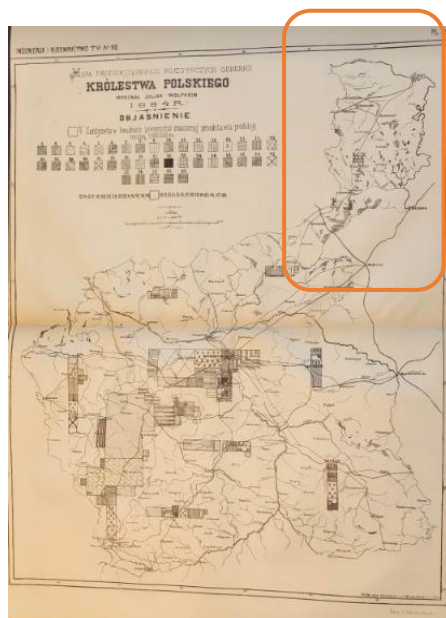
k.3.1 pav. *Inżynieria i Budownictwo*, cywilne, przemysłowe i rolnicze, 1881, 11 mėn. 69 skyrius BUW, straipsnis apie Eisenmanno įrangą bei jos veikimo ypatumai. Alkoholio rektifikavimas (daugkartinis distiliavimas viename aparate, p. 24

1934
 1935
 1936
 1937
 1938
 1939
 1940
 1941
 1942
 1943
 1944
 1945
 1946
 1947
 1948
 1949
 1950
 1951
 1952
 1953
 1954
 1955
 1956
 1957
 1958
 1959
 1960
 1961
 1962
 1963
 1964
 1965
 1966
 1967
 1968
 1969
 1970
 1971
 1972
 1973
 1974
 1975
 1976
 1977
 1978
 1979
 1980
 1981
 1982
 1983
 1984
 1985
 1986
 1987
 1988
 1989
 1990
 1991
 1992
 1993
 1994
 1995
 1996
 1997
 1998
 1999
 2000
 2001
 2002
 2003
 2004
 2005
 2006
 2007
 2008
 2009
 2010
 2011
 2012
 2013
 2014
 2015
 2016
 2017
 2018
 2019
 2020
 2021
 2022
 2023
 2024
 2025
 2026
 2027
 2028
 2029
 2030
 2031
 2032
 2033
 2034
 2035
 2036
 2037
 2038
 2039
 2040
 2041
 2042
 2043
 2044
 2045
 2046
 2047
 2048
 2049
 2050
 2051
 2052
 2053
 2054
 2055
 2056
 2057
 2058
 2059
 2060
 2061
 2062
 2063
 2064
 2065
 2066
 2067
 2068
 2069
 2070
 2071
 2072
 2073
 2074
 2075
 2076
 2077
 2078
 2079
 2080
 2081
 2082
 2083
 2084
 2085
 2086
 2087
 2088
 2089
 2090
 2091
 2092
 2093
 2094
 2095
 2096
 2097
 2098
 2099
 2100
 2101
 2102
 2103
 2104
 2105
 2106
 2107
 2108
 2109
 2110
 2111
 2112
 2113
 2114
 2115
 2116
 2117
 2118
 2119
 2120
 2121
 2122
 2123
 2124
 2125
 2126
 2127
 2128
 2129
 2130
 2131
 2132
 2133
 2134
 2135
 2136
 2137
 2138
 2139
 2140
 2141
 2142
 2143
 2144
 2145
 2146
 2147
 2148
 2149
 2150
 2151
 2152
 2153
 2154
 2155
 2156
 2157
 2158
 2159
 2160
 2161
 2162
 2163
 2164
 2165
 2166
 2167
 2168
 2169
 2170
 2171
 2172
 2173
 2174
 2175
 2176
 2177
 2178
 2179
 2180
 2181
 2182
 2183
 2184
 2185
 2186
 2187
 2188
 2189
 2190
 2191
 2192
 2193
 2194
 2195
 2196
 2197
 2198
 2199
 2200
 2201
 2202
 2203
 2204
 2205
 2206
 2207
 2208
 2209
 2210
 2211
 2212
 2213
 2214
 2215
 2216
 2217
 2218
 2219
 2220
 2221
 2222
 2223
 2224
 2225
 2226
 2227
 2228
 2229
 2230
 2231
 2232
 2233
 2234
 2235
 2236
 2237
 2238
 2239
 2240
 2241
 2242
 2243
 2244
 2245
 2246
 2247
 2248
 2249
 2250
 2251
 2252
 2253
 2254
 2255
 2256
 2257
 2258
 2259
 2260
 2261
 2262
 2263
 2264
 2265
 2266
 2267
 2268
 2269
 2270
 2271
 2272
 2273
 2274
 2275
 2276
 2277
 2278
 2279
 2280
 2281
 2282
 2283
 2284
 2285
 2286
 2287
 2288
 2289
 2290
 2291
 2292
 2293
 2294
 2295
 2296
 2297
 2298
 2299
 2300
 2301
 2302
 2303
 2304
 2305
 2306
 2307
 2308
 2309
 2310
 2311
 2312
 2313
 2314
 2315
 2316
 2317
 2318
 2319
 2320
 2321
 2322
 2323
 2324
 2325
 2326
 2327
 2328
 2329
 2330
 2331
 2332
 2333
 2334
 2335
 2336
 2337
 2338
 2339
 2340
 2341
 2342
 2343
 2344
 2345
 2346
 2347
 2348
 2349
 2350
 2351
 2352
 2353
 2354
 2355
 2356
 2357
 2358
 2359
 2360
 2361
 2362
 2363
 2364
 2365
 2366
 2367
 2368
 2369
 2370
 2371
 2372
 2373
 2374
 2375
 2376
 2377
 2378
 2379
 2380
 2381
 2382
 2383
 2384
 2385

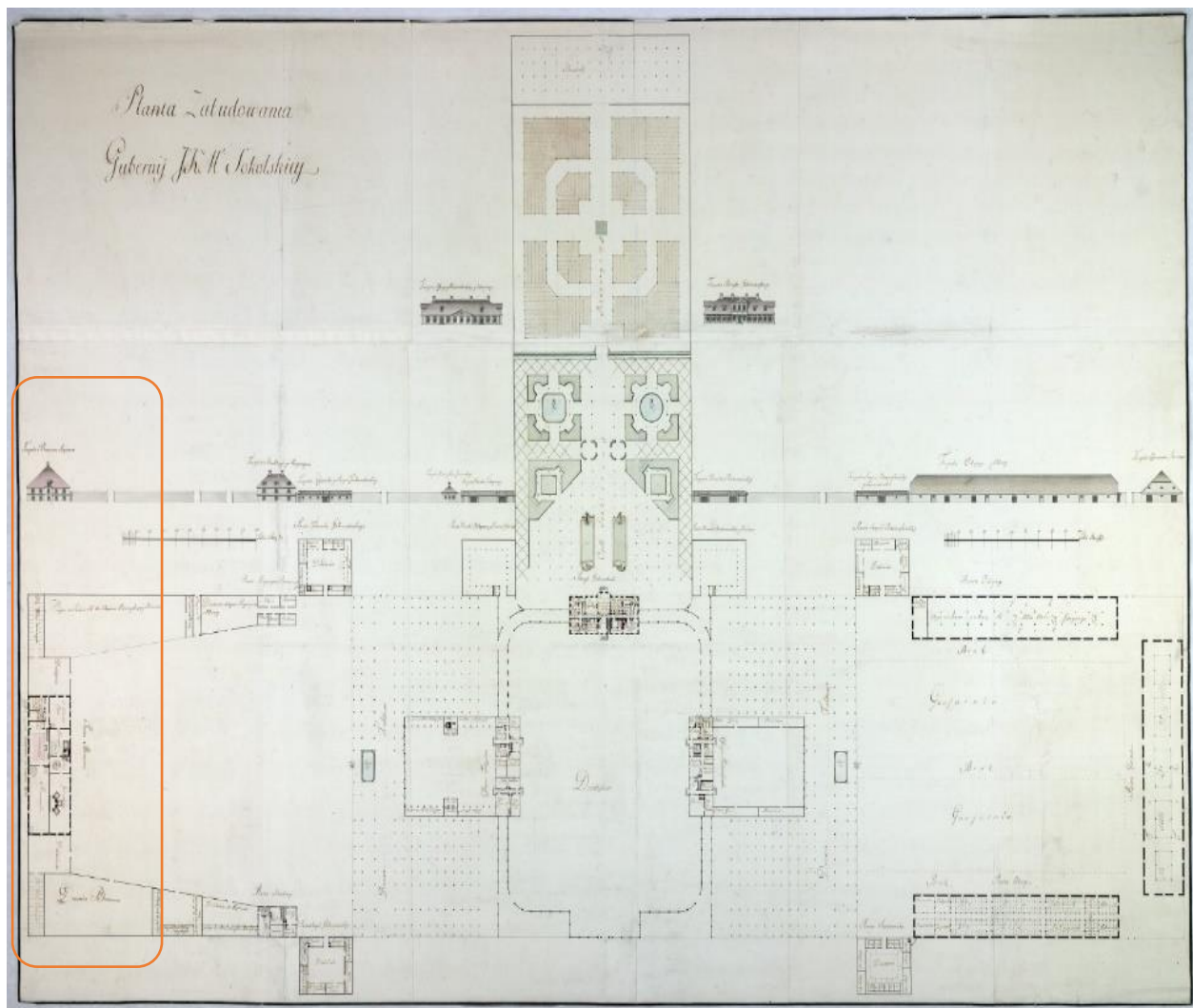
Nazwa przedsiębiorstwa	Górnica Parkowa			Górnica Parkowa		
	Liczba osób	Produkcja roczna	Wartość roczna	Liczba osób	Produkcja roczna	Wartość roczna
1. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	4,000,000	7,000	100	1,000,000	1,000
2. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	1,400	1,400	100	1,400	1,400
3. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	120,000	120	100	120,000	120
4. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	2,500,000	4,400	100	2,500,000	4,400
5. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	4,000,000	7,000	100	4,000,000	7,000
6. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	1,400	1,400	100	1,400	1,400
7. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	120,000	120	100	120,000	120
8. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	2,500,000	4,400	100	2,500,000	4,400
9. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	4,000,000	7,000	100	4,000,000	7,000
10. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	1,400	1,400	100	1,400	1,400
11. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	120,000	120	100	120,000	120
12. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	2,500,000	4,400	100	2,500,000	4,400
13. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	4,000,000	7,000	100	4,000,000	7,000
14. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	1,400	1,400	100	1,400	1,400
15. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	120,000	120	100	120,000	120
16. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	2,500,000	4,400	100	2,500,000	4,400
17. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	4,000,000	7,000	100	4,000,000	7,000
18. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	1,400	1,400	100	1,400	1,400
19. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	120,000	120	100	120,000	120
20. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	2,500,000	4,400	100	2,500,000	4,400
21. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	4,000,000	7,000	100	4,000,000	7,000
22. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	1,400	1,400	100	1,400	1,400
23. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	120,000	120	100	120,000	120
24. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	2,500,000	4,400	100	2,500,000	4,400
25. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	4,000,000	7,000	100	4,000,000	7,000
26. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	1,400	1,400	100	1,400	1,400
27. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	120,000	120	100	120,000	120
28. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	2,500,000	4,400	100	2,500,000	4,400
29. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	4,000,000	7,000	100	4,000,000	7,000
30. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	1,400	1,400	100	1,400	1,400
31. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	120,000	120	100	120,000	120
32. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	2,500,000	4,400	100	2,500,000	4,400
33. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	4,000,000	7,000	100	4,000,000	7,000
34. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	1,400	1,400	100	1,400	1,400
35. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	120,000	120	100	120,000	120
36. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	2,500,000	4,400	100	2,500,000	4,400
37. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	4,000,000	7,000	100	4,000,000	7,000
38. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	1,400	1,400	100	1,400	1,400
39. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	120,000	120	100	120,000	120
40. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	2,500,000	4,400	100	2,500,000	4,400
41. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	4,000,000	7,000	100	4,000,000	7,000
42. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	1,400	1,400	100	1,400	1,400
43. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	120,000	120	100	120,000	120
44. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	2,500,000	4,400	100	2,500,000	4,400
45. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	4,000,000	7,000	100	4,000,000	7,000
46. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	1,400	1,400	100	1,400	1,400
47. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	120,000	120	100	120,000	120
48. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	2,500,000	4,400	100	2,500,000	4,400
49. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	4,000,000	7,000	100	4,000,000	7,000
50. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	1,400	1,400	100	1,400	1,400
51. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	120,000	120	100	120,000	120
52. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	2,500,000	4,400	100	2,500,000	4,400
53. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	4,000,000	7,000	100	4,000,000	7,000
54. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	1,400	1,400	100	1,400	1,400
55. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	120,000	120	100	120,000	120
56. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	2,500,000	4,400	100	2,500,000	4,400
57. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	4,000,000	7,000	100	4,000,000	7,000
58. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	1,400	1,400	100	1,400	1,400
59. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	120,000	120	100	120,000	120
60. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	2,500,000	4,400	100	2,500,000	4,400
61. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	4,000,000	7,000	100	4,000,000	7,000
62. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	1,400	1,400	100	1,400	1,400
63. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	120,000	120	100	120,000	120
64. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	2,500,000	4,400	100	2,500,000	4,400
65. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	4,000,000	7,000	100	4,000,000	7,000
66. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	1,400	1,400	100	1,400	1,400
67. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	120,000	120	100	120,000	120
68. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	2,500,000	4,400	100	2,500,000	4,400
69. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	4,000,000	7,000	100	4,000,000	7,000
70. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	1,400	1,400	100	1,400	1,400
71. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	120,000	120	100	120,000	120
72. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	2,500,000	4,400	100	2,500,000	4,400
73. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	4,000,000	7,000	100	4,000,000	7,000
74. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	1,400	1,400	100	1,400	1,400
75. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	120,000	120	100	120,000	120
76. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	2,500,000	4,400	100	2,500,000	4,400
77. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	4,000,000	7,000	100	4,000,000	7,000
78. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	1,400	1,400	100	1,400	1,400
79. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	120,000	120	100	120,000	120
80. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	2,500,000	4,400	100	2,500,000	4,400
81. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	4,000,000	7,000	100	4,000,000	7,000
82. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	1,400	1,400	100	1,400	1,400
83. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	120,000	120	100	120,000	120
84. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	2,500,000	4,400	100	2,500,000	4,400
85. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	4,000,000	7,000	100	4,000,000	7,000
86. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	1,400	1,400	100	1,400	1,400
87. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	120,000	120	100	120,000	120
88. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	2,500,000	4,400	100	2,500,000	4,400
89. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	4,000,000	7,000	100	4,000,000	7,000
90. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	1,400	1,400	100	1,400	1,400
91. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	120,000	120	100	120,000	120
92. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	2,500,000	4,400	100	2,500,000	4,400
93. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	4,000,000	7,000	100	4,000,000	7,000
94. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	1,400	1,400	100	1,400	1,400
95. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	120,000	120	100	120,000	120
96. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	2,500,000	4,400	100	2,500,000	4,400
97. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	4,000,000	7,000	100	4,000,000	7,000
98. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	1,400	1,400	100	1,400	1,400
99. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	120,000	120	100	120,000	120
100. Fabryka przędzalniczo-kardiacza	1	2,500,000	4,400	100	2,500,000	4,400

1.3.1 pav. *Inžinerija i Budownictwo, cywilne, przemysłowe i rolnicze*, 1884, liepos 11 mėn. 20 skyrius, BUW, Juljan Wolheim sudaryta Lenkijos pramonės suvestinės lentelė: gamyklų bei fabrikų kiekiai, darbuotojų skaičiai, bei gamybos našumas. 24 Nr. pažymėta spirito varyklos, p. 24

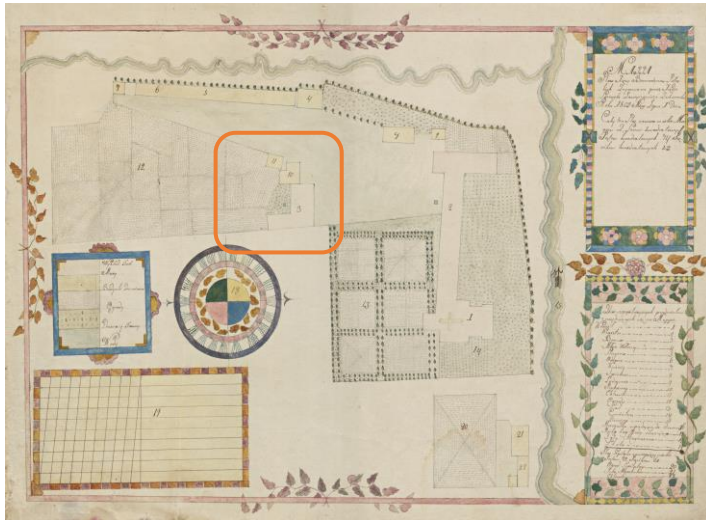

m.3.1 pav. *Inżynierja i Budownictwo, cywilne, przemysłowe i rolnicze*, 1884, liepos 11 mėn. 20 skyrius, BUW, pagal Juljan Wolheim sudarytą Lenkijos pramonės suvestinės lentelę sudarytas žemėlapis: Lenkijos pramonės žemėlapis, kuriame yra ir dabartinė Lietuvos teritorija – Suvalkų gubernija, žemėlapyje pažymėta spirito pramonė 24 Nr. kvadratėlio (vertikalūs brūkšniukai) žyma, išskirtas žemėlapio fragmentas – Suvalkų gubernija, p.24

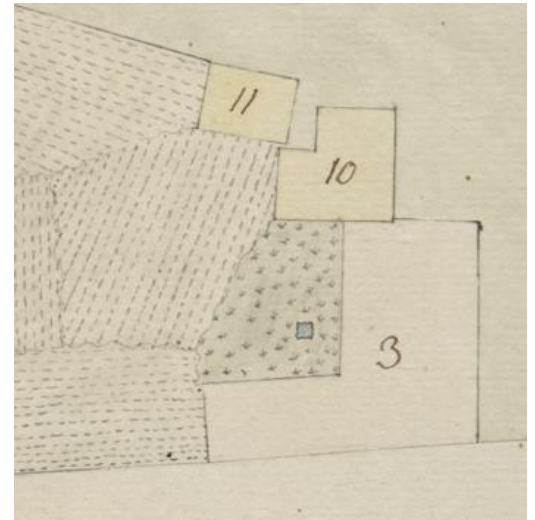
4. Spirito varyklų, bravorų vieta dvaro sodybos plane

a.4 pav. Sokółka, Folwark zarządu dóbr stołowych królewskich – projekt (Dvaro sodybos Sokolkuose planas). Plane pažymėtas gamybinis kiemas, bravoro planas ir fasadas, 1780, BUW, Inw.zb.d., 9164

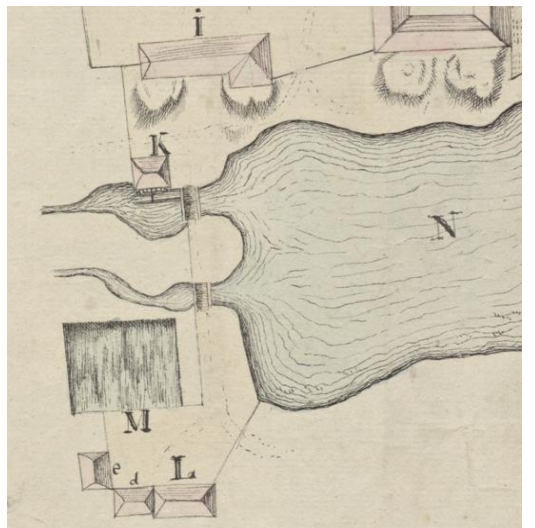
b.4.1 pav. Polocko bernardinų vienuolyno (dab. Baltarusija) Švč. Mergelės Marijos bažnyčios ir vienuolynui priklausančio sklypo bei jame esančių pastatų planas: *MAPPA Placu Xięzy Bernerdynow Połockich Zrysowana przez Xiędza Samuela Lawrynowicza Zakonika*, nupieštas tėvo Samuelio Lawrynowicziaus Zakoniko, 1 lap.: žemėlapis; 44,9 × 63,7, violetinio tušo Vilniaus universiteto bibliotekos antspaudas; vandenženklis: Liūtas su užrašu JHonig&Zoonen, VU RS f.23-108_2, ID VUB01-000665407, p. 20

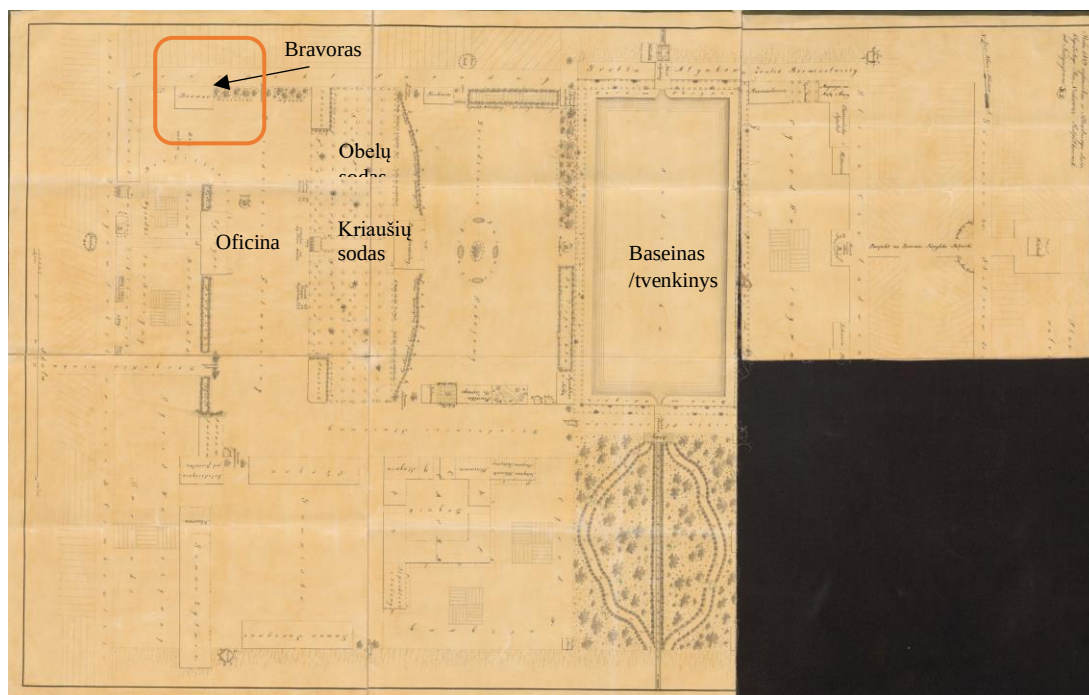
c.4.1 pav. Polocko bernardinų vienuolyno brėžinio fragmentas. Bravoras (alaus) (*browar*) pažymėtas (plane 3) L formos, ūkinio/gamybinio kiemo virdyje stovi šulinys. Prie bravoro priglauta kepykla (10) prie jos kiaulidė (11), p. 20

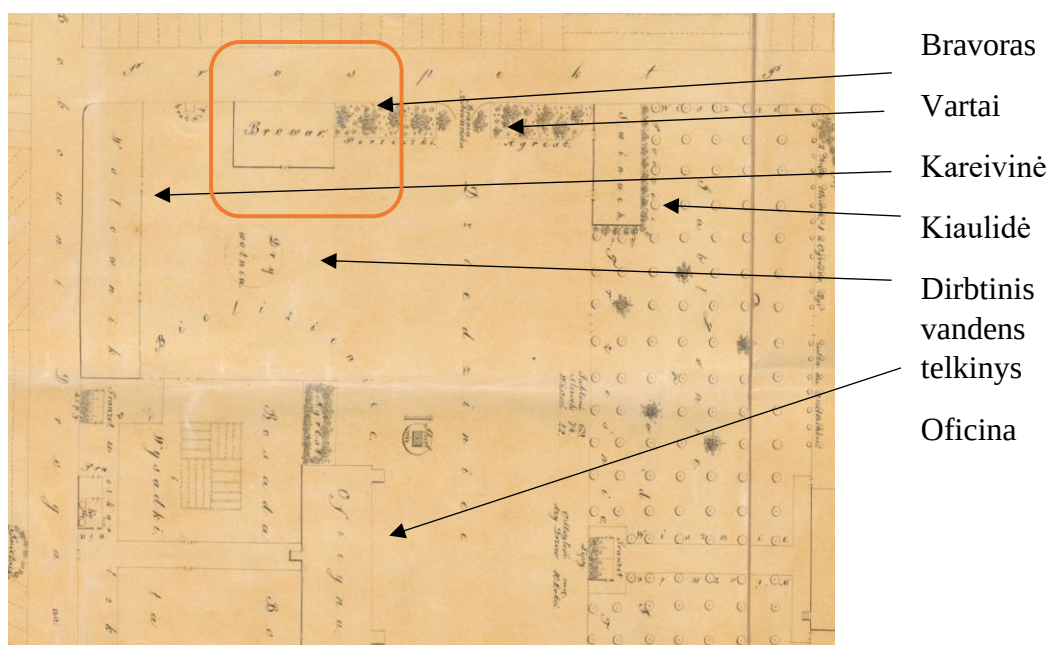
d.4.2 pav. Troškūnų (Smėlynės) dvaro geometrinis planas 1802 m. liepos 1 d., parašas: *Joannes Jodzewicz*; violetinio tušo Vilniaus universiteto bibliotekos antspaudas; vandenženklis: Liūtas. Seni inventoriniai numeriai: 23-49 Inv. N. 49, 537. Restauruotas 1967.02.09. Rankr., spalvotas, 1 lap.: žemėlapis; 43,1 × 61,2, VUB RS F23-49, ID VUB01_000665407, p. 33

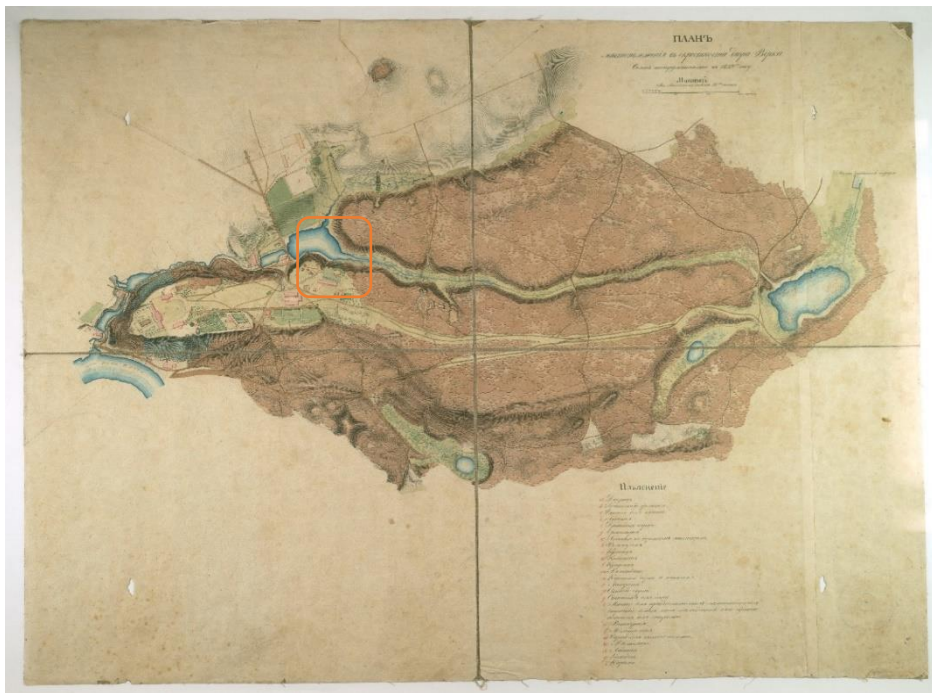
e.4.2 pav. Troškūnų (Smėlynės) dvaro geometrinis plano fragmentas. Spirito bravoras (*browar*), pažymėtas (plane L), stovi prie tvenkinio stačiakampio formos (plane M), šalia jo priglauti du pastatai: galvijų tvartas (d) (*wolownia*) ir kiaulidė (e) (*chlew*), nuo užtvindytos Juostos upelio atvestas vandens kanalas, p.33

f.4. pav. Dvaro sodybos Slucko paviete planas, kuriame yra bravoras. Dvaro sodyba tarp kelio iš Stolpcų (Stolpcow) ir kelio vedančio link Sakubovičių (Sakubowicze) iki Cimkovičius (Cimkowicz). Dvarininkai nėra žinomi, 1 lapas 98 × 62 cm. Rankraštinis planas paklijuotas ant drobės, sudėtas iš 6 dalių, du viršutiniai šeštadaliai atplėšti, vieno šešta dalis (su pavadinimu) visai nėra. Viršuje po užrašo „Wykonalem w Petersburgu dnia 15 gv. Lutego. Pan Niskowicz Podpilkwnik od Inżynijerow“ šampas su raidėmis „k.z.“. Kitoje pusėje 3 Vilniaus Mokslo draugijos šampai, 1849 m. vasario 15 d., LMAVB RS, f. 229, 1839

g.4 pav. Dvaro sodybos Slucko paviete planas, plano fragmentas. Pažymėtas bravoras nedidelis, ko gero, gamino alų, šalia dirbtinis vandens telkinys ir pasodintas serbentų darželis. Šalia driekiasi kareivinių pastatas (Wotownik). Ūkinis kiemas (Gumnisko) su tvartais suformuotas atskiras ir gana toli. Netoli vartai, pavadinimu Bobowienska, per kuriuos įvažiuojama į didįjį kiemą (Dziedzinice Folwarczny), LMAVB RS, f. 229, 1839

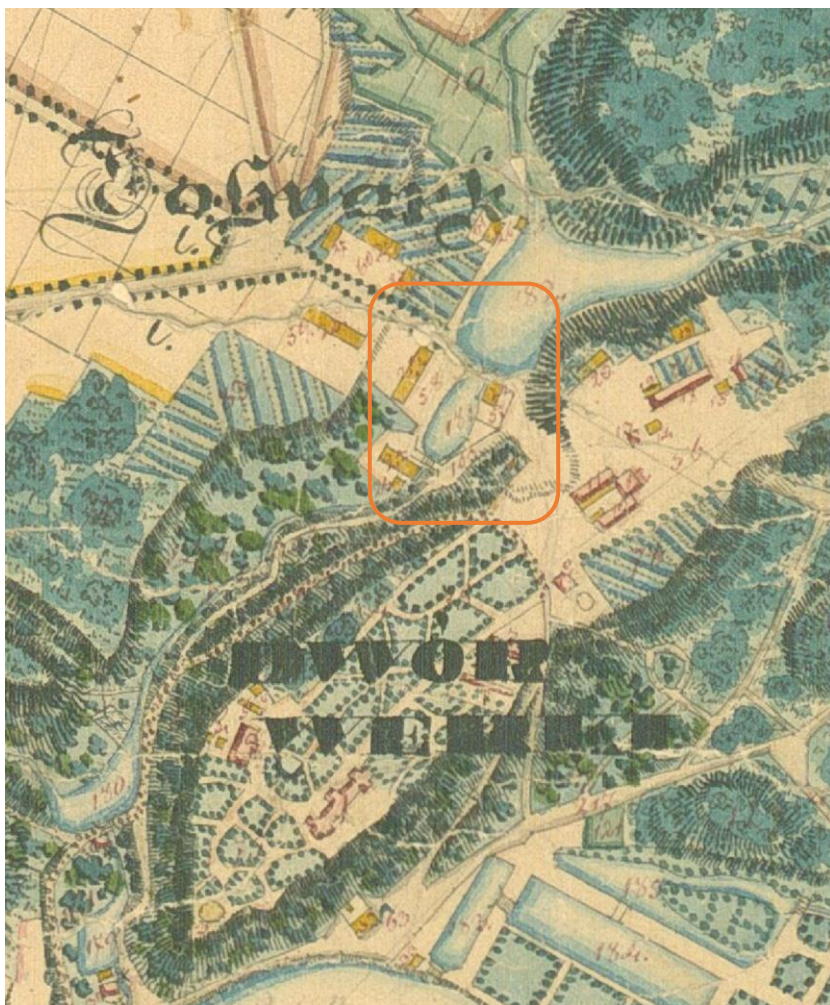

h.4.2 pav. Verkių dvaro sodybos planas 1839 m., *План местоположения в окрестности имения Верки*, AGAD, Zbiory kartograficzne, t. 4 teka 447, Nr. 2, PL 1 402 447-2 0001in: Dainius Labeckis, Verkių dvaro parko erdvės XVIII a. pabaigoje–XIX a. pradžioje, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, (Vilnius: VDA, 2018), 107-109, p. 36

i.4.2 pav. Verkių dvaro sodybos plano fragmentas, S raide pažymėtas spirito bravoras (винокурня) stovintis šalia užtvėnkto Verkės upelio, prie stambaus kelio, vedančio į dvaro sodybą. Atskirą gamybos kiemo statiniai, netoli spirito bravoro, gana didelis kulyklos pastatas (t) šalia jo sandėlis šiaudams (u), 1839 m, p. 36

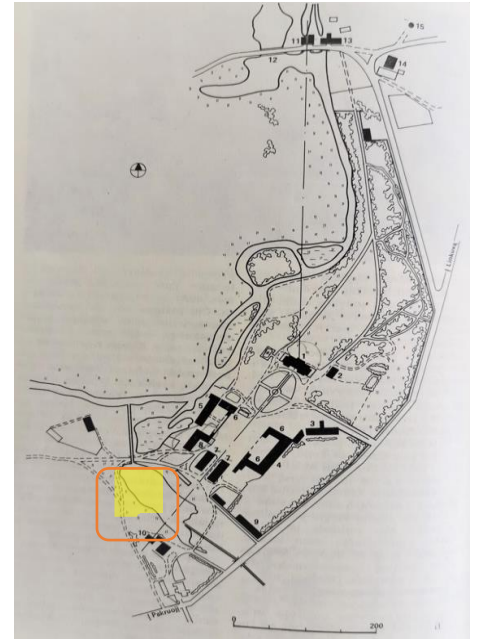
Verkių dvaro sodyba, 1844, plano eksplikacijoje: 24 pozicijos svarbiausių rezidencinio komplekso pastatų: a. Rūmai, b. Ponų oficina, c. Virtuvės oficina, d. Ledainė, e. Malkinė, f. Oranžerija, g. Ledainė su viršutinėmis gyvenamomis patalpomis, h. Palivarkas, i. Kalvė, k. Paukštynas, l. Vežėjinė, m. sandėliai, n. Vežiminė ir arklidės, o. Ligoninė, p. Daržinė, q. Linų džiovykla, (s). **bravoras**, t. Kūlykla, u. Sandėlis, w. Malūnai, x. Ledainė, y. Šulinys, z. Karčiama.

j.4.2 pav. Verkių dvaro sodyba, 1844, plano fragmentas, iš: *Mappa maiętności Werek*, 1844, in: AGAD, Zbiory kartograficzne, t. 4 teka 447, Nr. 5, spirito varyklos pastato pažymėjimas plane (5-7), prie tvenkinio (181), p. 36

k.4.2 pav. Aštriosios Kirsnos dvaro sodybos teritorijos planas. Reprerzentacinė zona; 1. rūmai, 2, 3 Oficinos, 4 ledainė, 16 arklidė, 17 kluonas, 20 pirtis skalbykla.: Gamybinė ir ūkinė zona **5. spirito varykla XIX a. II pusė pastatyta arčiausiai tvenkinio** šalia 6,7,8. tvartai, vakarinėje pusėje 9. kalvė, 10. spirito sandėlis, 11 malūnas, 12 bokštas, 13, 14 kumetynai, 15 grūdų sandėlis, kita gamybinė zona: 18 lentpjūvė, KPC archyvas, p. 34

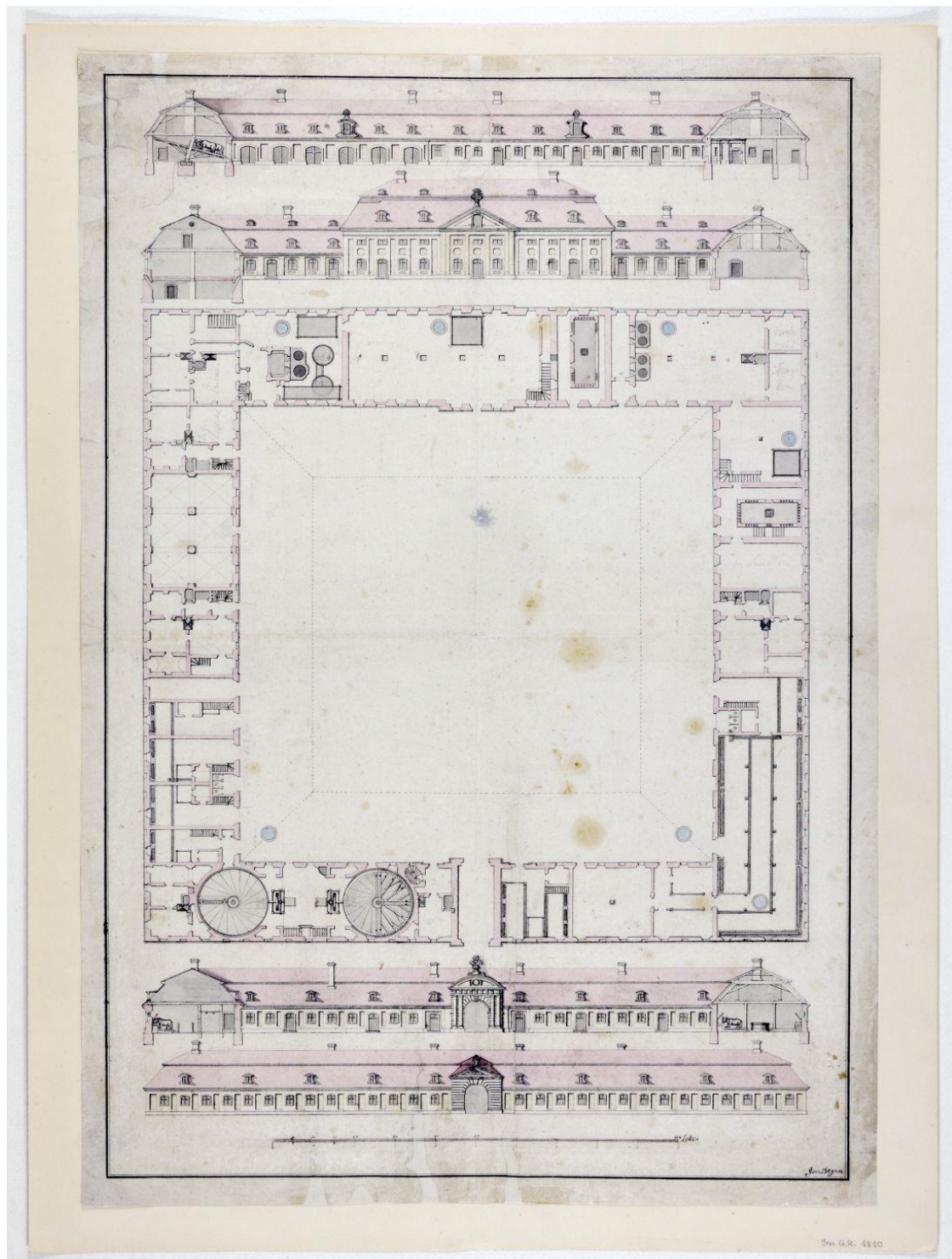

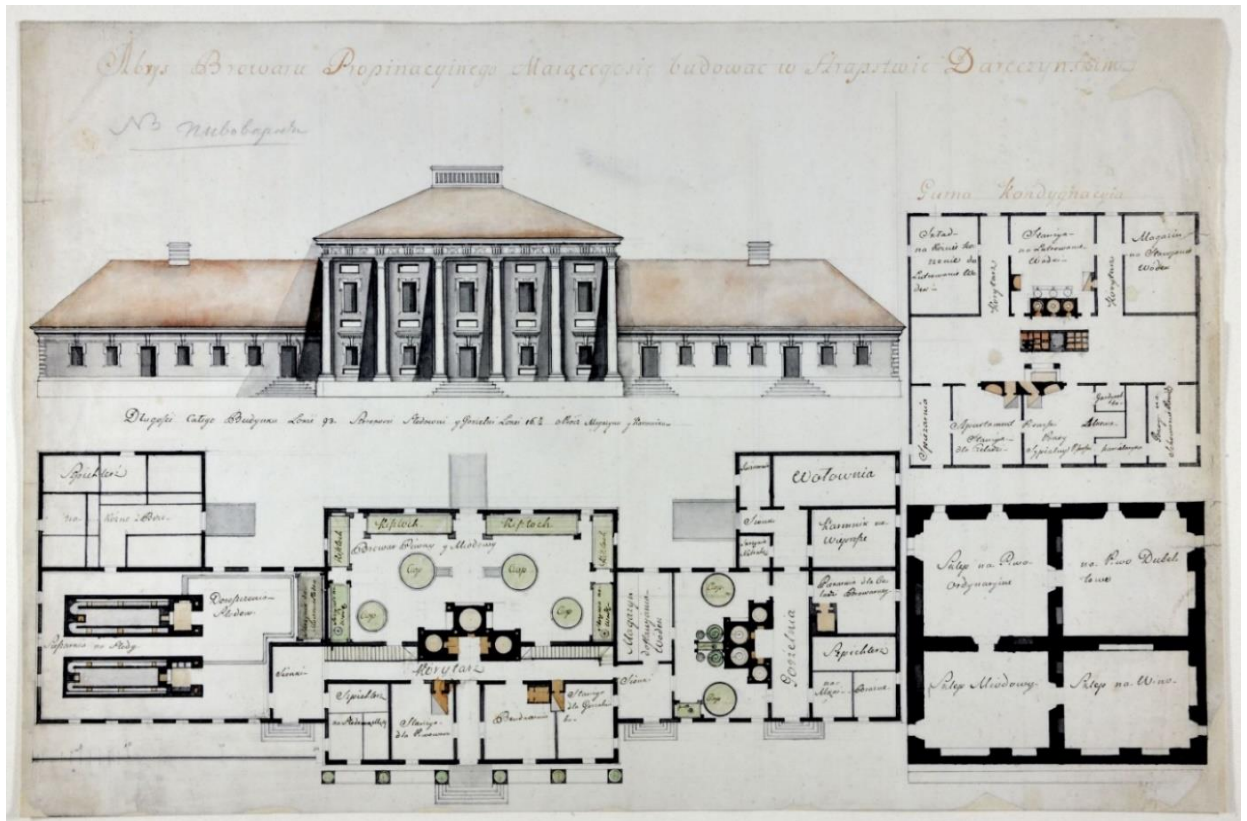
l.4.2 pav. Pakruojis dvaro sodybos teritorijos planas: 1 rūmai, 2 sandėlis, 3 žirgynas, 4 tvartas, 5 kiaulidė, 6 oficina, 7 svirnas, **8 spirito varykla**, 9 daržinė, 10 sargo namelis, 11 vandens malūnas, 12 tiltas užtvanka, 13 malūnininko namas, 14 karčema, 15 vėjo malūnas, KPC archyvas, p. 35

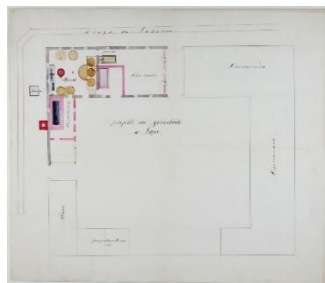
m.4.2 pav. Užutrakis dvaro sodybos teritorijos planas. KPC archyvas. Dvaro periodo pastatai: 1 centriniai rūmai, 14 ledainė, 3 arklidė, 5 karvidė, 6 namas, **7 spirito varykla**, 8 rūsys, 9 sarginė, 10 spirito varyklos sandėlis, 11 svirnas, 12 namas, 13 keltininko namas, 14 ledainė, KPC archyvas, p. 36

5. Spirito varyklų (bravorų) planai ir įranga

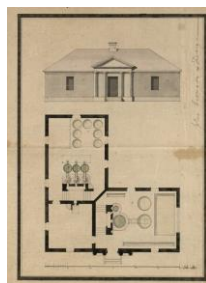

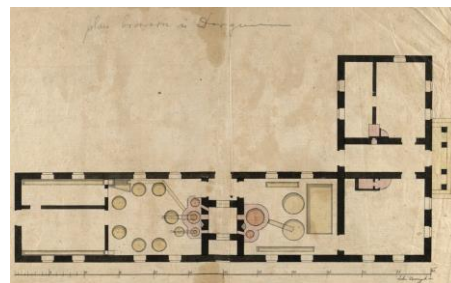
b.5.1 pav. Alaus daryklos su spirito varykla projektas, (*Dereczyn. Browar z gorzelnią*), rašiklis, teptukas, tušas, akvarelė, 446 × 715 mm, Sapiegų giminės dvaro sodyba – Derečinas (Slomino pavietas, dabartinė Baltarusija), XVIIIa. IV ketv., Priekinis fasadas, pirmo aukšto, rūšio planai, BUW, Inw.zb.d 759.<http://egr.buw.uw.edu.pl/node/35600>, 2023, p.20

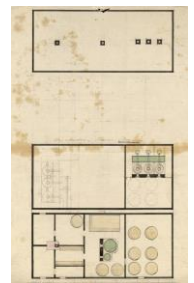
c.5 pav. Łąka. Gorzelnia Potockich – projekt, (Spirito varyklos projektas, Potockių gim. Lakos dv. (dabart. Lenkija)), pirmo aukšto brėžinys, XIX a. II p., BUW, Inw.zb.d., 1818

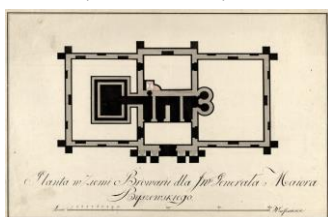
d.5 pav. Bravoro planas, LMAVB RS f. 229-93

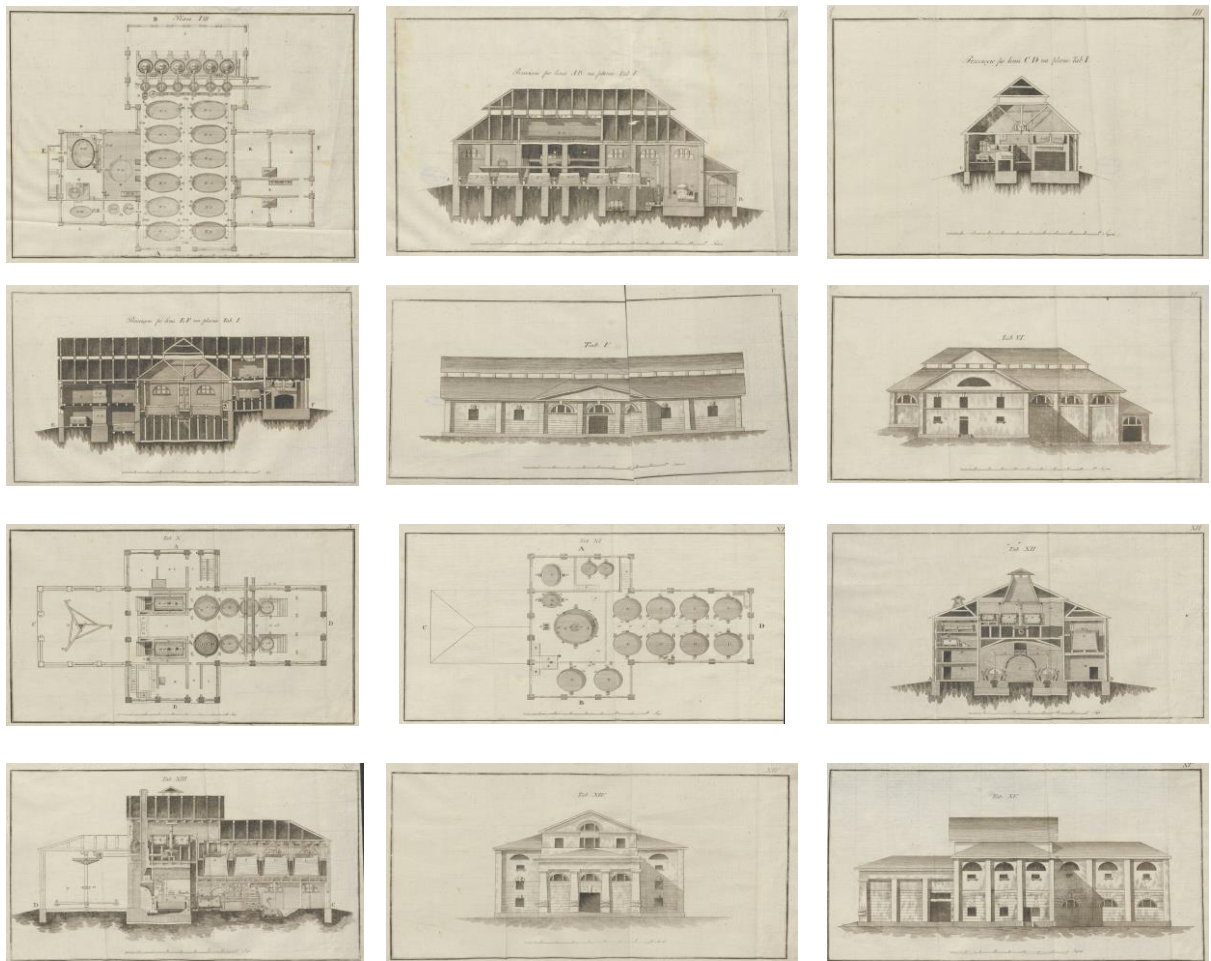
e.5 pav. Spirito varyklos planas, LMAVB RS f. 229-449

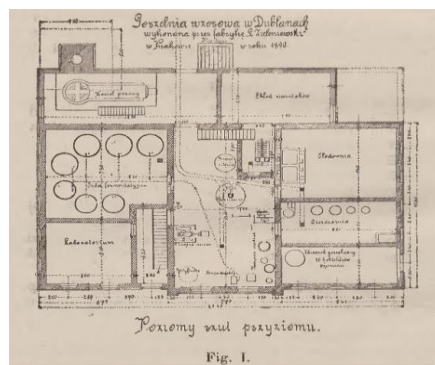
f.5 pav. Bravoro planas Dorgunėje, LMAVB RS f. 229-306

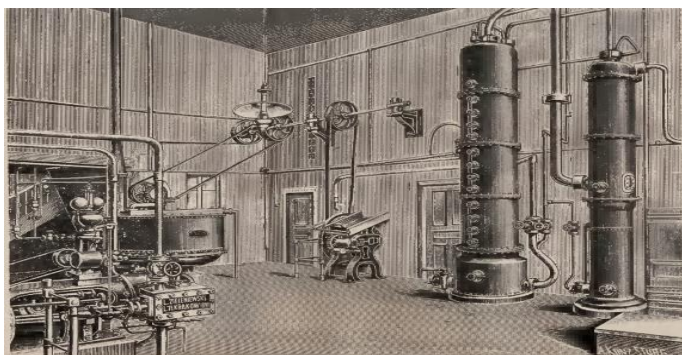
g.5 pav. Bravoro, įleisto į žemę, planas, LMAVB RS f. 229-213

h.5.2 pav. Григорий Иванович Энгельман, *Opisanie korzystnego sposobu pędzenia wódki, za pomocą ognia i pary wodney: ze XXI tablicami planów, przecięć i wystaw /dzieło*“, Wilna, 1828, LMAVB KS, L-19/2-44. Knygos gale pateikta vienuolika brėžinių: du variantai spirito varyklų, viena iš jų fasaduose su kolonomis suteikiant pastatui kilmingesnę išvaizdą, p. 40

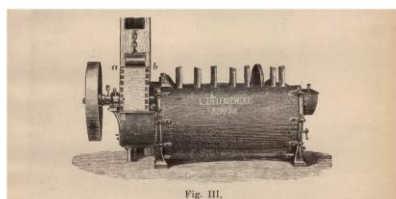

i.5.2 pav. Spirito varyklos mokykla Dublanuose (nuo 1881 m.), 1890 m. aprašas, netoli Lvivo (dabartinė Ukraina, buvusi Lenkijos teritorija) ūkio akademija, p. 40

y.5.2 pav. Spirito varyklos mokykla Dublanuose, (nuo 1881 m.), 1890 m. aprašas, netoli Lvivo (dabartinė Ukraina, buvusi Lenkijos teritorija) akademijos planinė scema, Łukasz Czajka, „Nacionalinė spirito varyklos mokykla Dublany“ (Krajowa Szkoła Gorzelnicza w Dublanach), p. 40

j.5.2 pav. Spirito varyklos mokykla Dublanuose (nuo 1881 m.), 1890 m. aprašas, netoli Lvivo (dabartinė Ukraina, buvusi Lenkijos teritorija) ūkio akademijos perspektyvinis patalpos (aparatinė) interjero rakursas pagal fotografinį vaizdą, p. 40

L. Zieleniewski Krakow įmonės bulvių plovimo mašina III

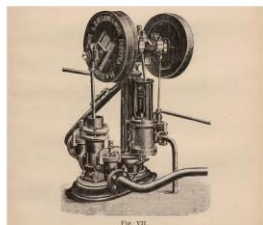
Henze aparatas bulvių virimo mašina IV

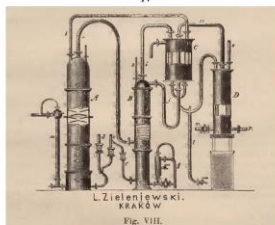
Diskinė trintuvė V

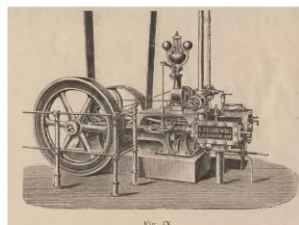
Sturblys VI

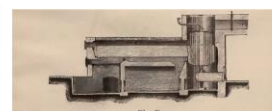
Sturblio atskiras garo variklis VII

Nepertraukiamo darbo distiliavimo aparatų VIII

Garo variklis IX

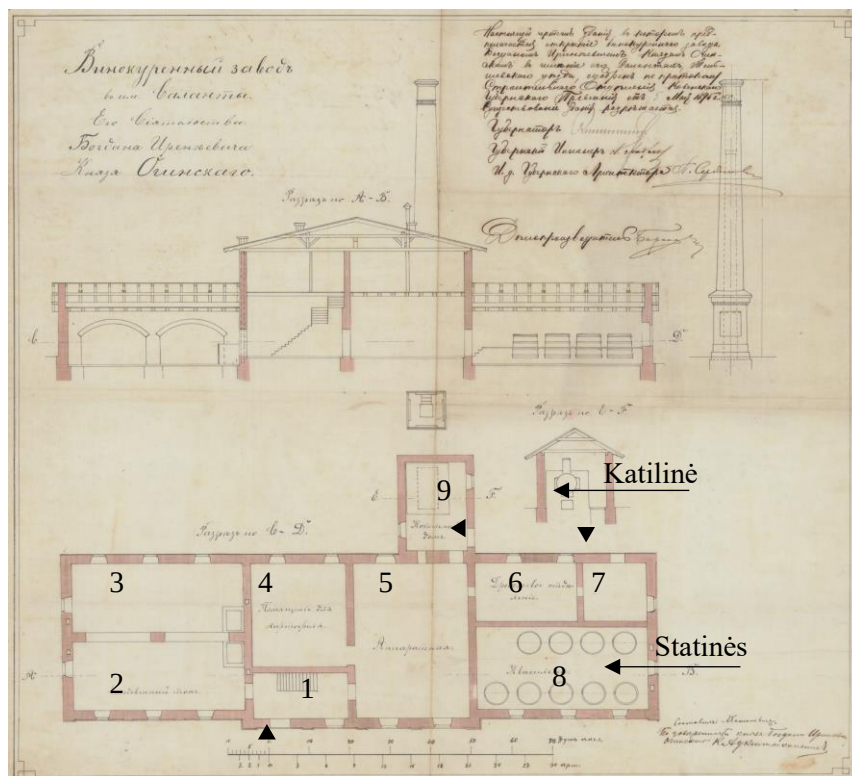

Garo katilas X

Diskinis malūnas XI

k.5.2 pav. Spirito varyklos mokykla Dublanuose (nuo 1881 m.), 1890 m. aprašas, netoli Lvivo (dabartinė Ukraina, buvusi Lenkijos teritorija), spirito bravoro gamybos įrengimai, p. 40

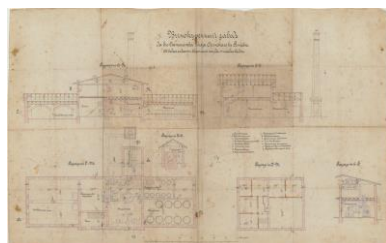

Salantų dvaro sodybos spirito varyklos patalpų eksplikacija.

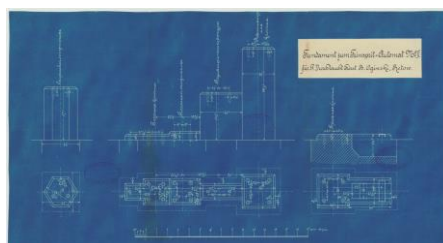
I a. patalpų planas:

1. pagrindinis įėjimas į laiptinę;
2. salyklo patalpa;
3. papildoma patalpa;
4. bulvių sandėliavimo patalpa;
5. techninė patalpa įrenginiams;
6. šildymo patalpa;
7. pagalbinė patalpa;
8. raugykla;
9. katilinė

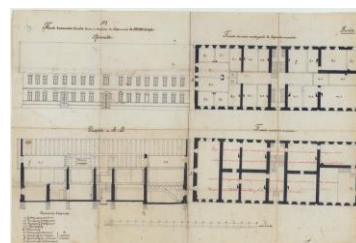
l.5.2 pav. Salantų dvaro sodybos spirito varyklos projekto fragmentas, 1895 m., Salantų spirito varyklos 1 a., katilinės ir rūšio technologinis planas ir pjūviai. Salantų dvaro spirito varyklos vidaus įrengimų ir administracinių, ūkio pastatų brėžiniai. Sud. 1895, LNMMB RKRS F.100 + 145, p. 42

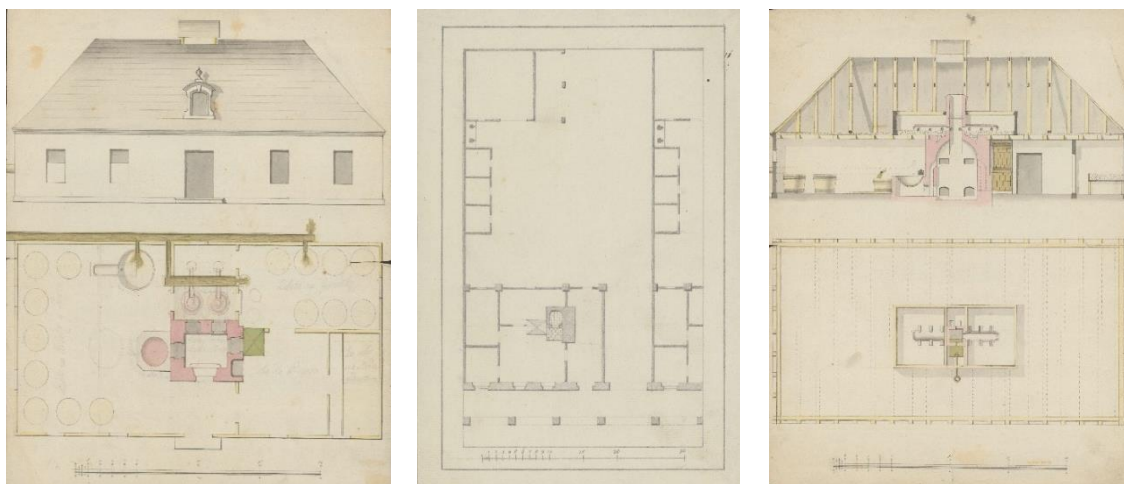
m.5.2 pav. Salantų dvaro sodybos spirito varyklos projektas suderintas 1895 m., Salantų spirito varyklos sandėlio fasadas, 1 a. ir 2 a. brėžiniai ir pjūvis. Salantų dvaro spirito varyklos vidaus įrengimų ir administracinių, ūkio pastatų brėžiniai. Sud. 1895, LNMMB RKRS F.100 + 145, p. 42

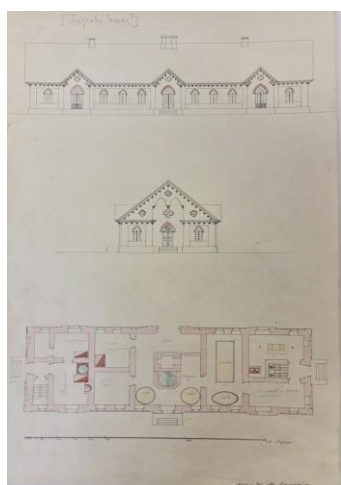
n.5.2 pav. Salantų dvaro sodybos spirito varyklos projektas suderintas 1895 m., Salantų spirito varyklos garinio katilo detalus brėžinys ir pjūviai. Salantų dvaro spirito varyklos vidaus įrengimų ir administracinių, ūkio pastatų brėžiniai. Sud. 1895, LNMMB RKRS F.100 + 145, p. 43

o.5.2 pav. Salantų dvaro sodybos spirito sandėlio projektas suderintas 1895 m., Salantų spirito sandėlio 1 a., 2 a. planai ir pjūviai. Salantų dvaro spirito varyklos vidaus įrengimų ir administracinių, ūkio pastatų brėžiniai. Sud. 1895, LNMMB RKRS F.100 + 145, p. 43

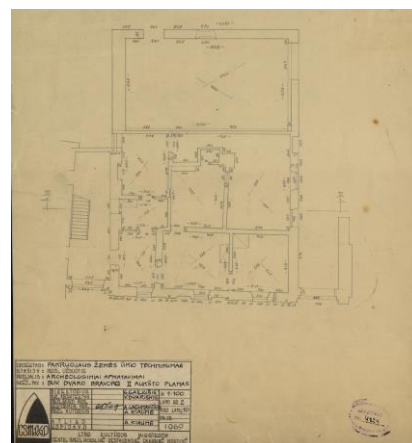
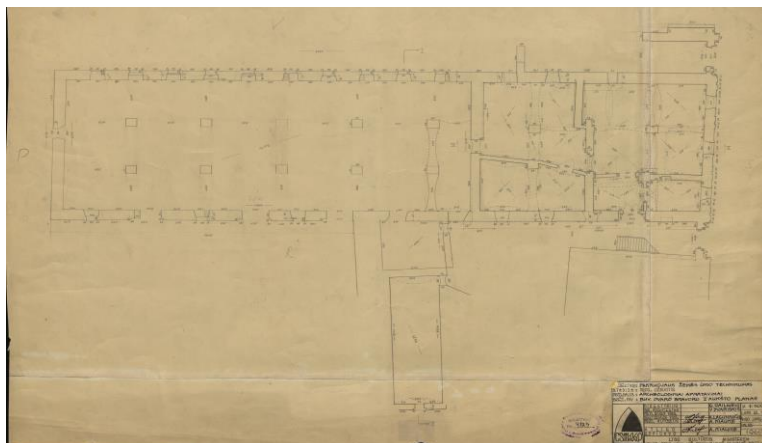

p.5.2 pav. Spirito varyklos projektas: fasadas, planas ir pjūviai, iš architekto *Sebastian Sierakowski* (1743–1824) katalogo, leisto (1800–1824). Piešiniai: tušu ir akvarele ant popieriaus; 34,1 × 51,7 cm., ID105671925, p. 43

r.5.2 pav. Architektas Tyszecki Tomasz, Alaus varyklos projektas ir planas 1849, pop. 297 × 206, tušas akvarelė, VUB, f.78-408. Šoninis fasadas, galo fasadas ir planas. Plane pažymėta patalpų paskirtis. Viršuje projekto užrašas pieštuku „[Tyszecki Tomasz?]“. Dešiniajame kampe žemai užrašas: „1849 m. dla Hr. Czapskiej“. Manoma, kad projektas skirtas Marijonui Hutten-Čapskiui, kuris 1844 m. Kėdainių dvare statė mūrinius dvaro rūmus ir sūrių ir alaus daryklą, p. 43

6. Išlikusių spirito varyklų planai ir fotofiksacijos

a.6.2 pav. Pakruojo dvaro sodybos, Pakruojo r., Pakruojo sen., Pakruojo k., Žemdirbių g. 11, spirito varyklos, statytos XIX a. vid., 1 ir 2 a. planai, 1969 m., 23304; kodas registre iki 2005.04.19: G104K19P KPC archyvas, MC23304, p.47

b.6.2 pav. Pakruojo dvaro sodybos, Pakruojo r., Pakruojo sen., Pakruojo k., Žemdirbių g. 11, spirito varyklos, statytos XIX a. vid., 23304; kodas registre iki 2005.04.19: G104K19P KPC archyvas, MC23304, nuotraukos A. Jarukaitienės 1999, p. 47

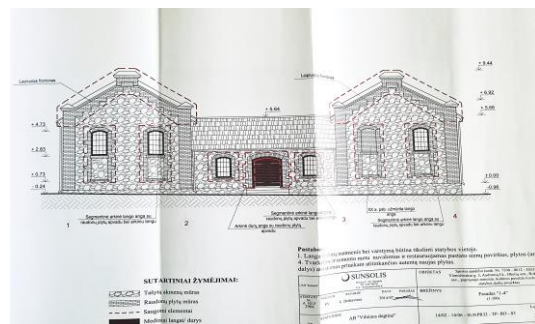
c.6.2 pav. Kretingos dvaro sodybos spirito varykla, Kretinga Padvarių k., Salantų g. 3., 22507; Kodas registre iki 2005.04.19: G48K12, nuotraukos Vidos Miškūnaitės-Jarošienės, p. 47

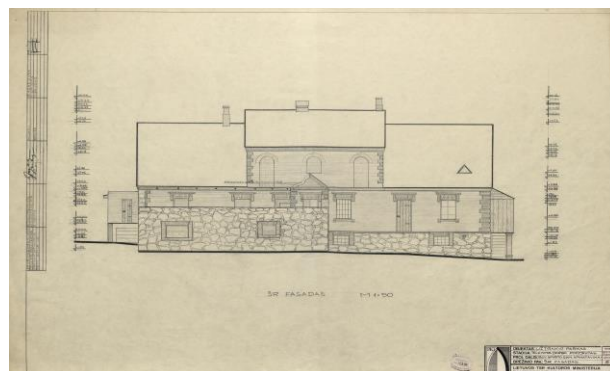
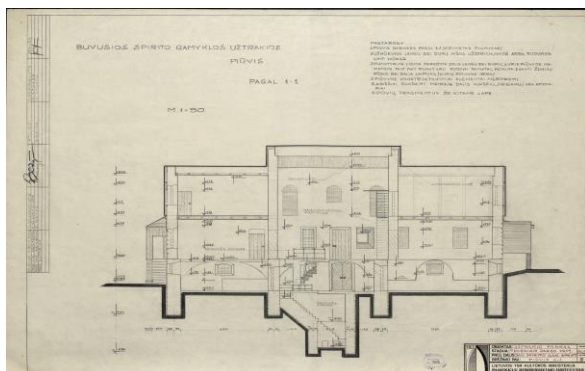
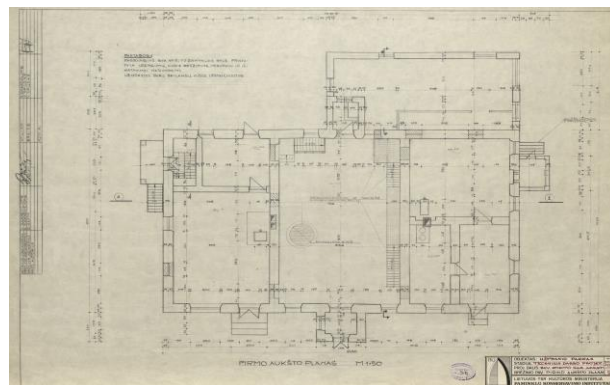
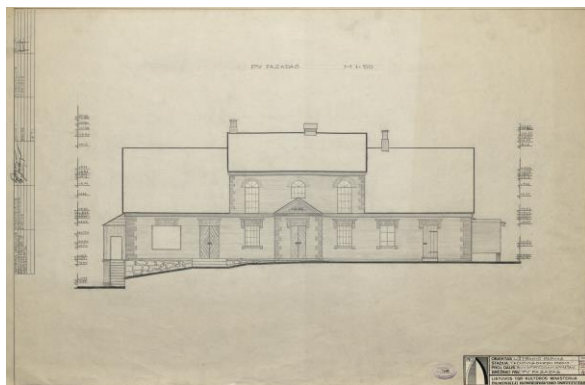
d.6.2 Obelių dvaro sodybos spirito varykla, Rokiškio r., Obelių sen., Obelių m., Stoties g., statyta, 1907 m., 22833; Kodas registre iki 2005.04.19: G53K1, Rokiškio muziejus, RKM-43121, p. 48

e.6.2 Obelių dvaro sodybos spirito varykla, Rokiškio r., Obelių sen., Obelių m., Stoties g., statyta 1907 m., 22833; kodas registre iki 2005.04.19: G53K1, korpuso fasadas, metalo sijų konstrukcija su lėkštu skliautiniu mūro (plytos) perdenginys, išaukštintos dalies fasadas, nuotraukos Vidos Miškūnaitės-Jarošienės, 2022, p. 48, 64

f.6.2 Obelių dvaro sodybos spirito varykla, Rokiškio r., Obelių sen., Obelių m., Stoties g., statyta, 1907 m., 22833; kodas registre iki 2005.04.19: G53K1, KPC archyvas, brėžiniai 1990 m.: skersiniai ir išilginiai pjūviai, fasado brėžinys 1914 m. tvarkomųjų statybos darbų projekto, p. 48

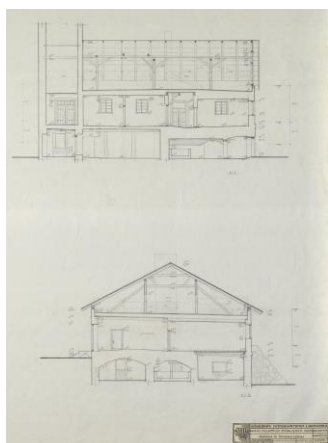
g.6.2 Užutrakio dvaro sodybos spirito varykla, Trakų r. Trakų sen., Trakų m., Užutrakio g. 8, statyta 1895–97 m., 24581; kodas registre iki 2005.04.19: G208K5P, KPC archyvas, brėžiniai 1971 m.: pietvakarių fasadas, aukšto planas, išilginis pjūvis, šiaurės rytų fasadas, p. 48

h.6.2 Užutrakio dvaro sodybos spirito varykla, Trakų r. Trakų sen., Trakų m., Užutrakio g. 8, statyta 1895–97 m., 24581; Kodas registre iki 2005.04.19: G208K5P, KPC archyvai MC24584, p. ir r. fasadai, š ir v. fasadai, nuotraukos R. Smilgevičiūtės, 1996, p. 48

i.6.2 pav. Raguvėlės dvaro sodybos spirito varykla, statyta XIX a. vid., atstatyta XX a. 2–3 deš., restauruota 2002 m., projekto autorė architektė A. Linauskaitė, nuotraukos Žilvino Milaknio, 2017, p. 49

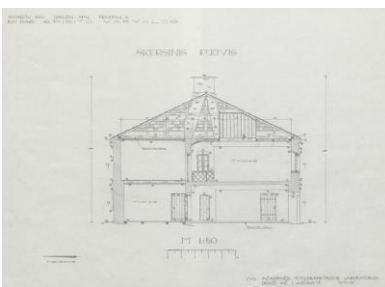
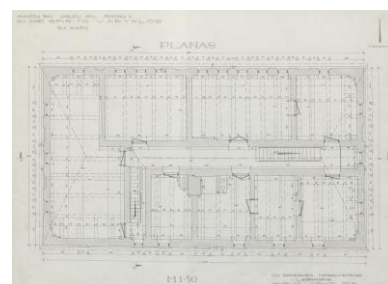
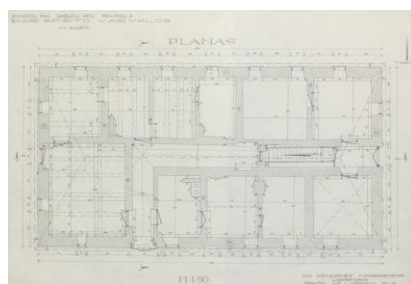
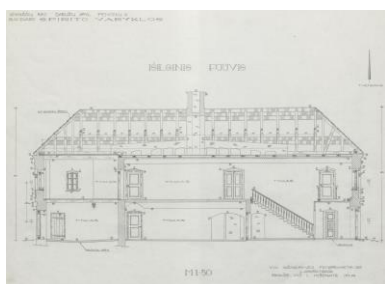
y.6 pav. Aštriosios Kirsnos dvaro sodybos Lazdijų r., Būdviečio sen., Aštriosios Kirsnos k., Žvejų g., spirito varyklos projektas 19(?)m. KPC archyvas, MC22817

j.6 pav. Aštriosios Kirsnos dvaro sodybos spirito varykla 1947 m.

k.6 pav. Aštriosios Kirsnos dvaro sodybos spirito varykla 1982 m.

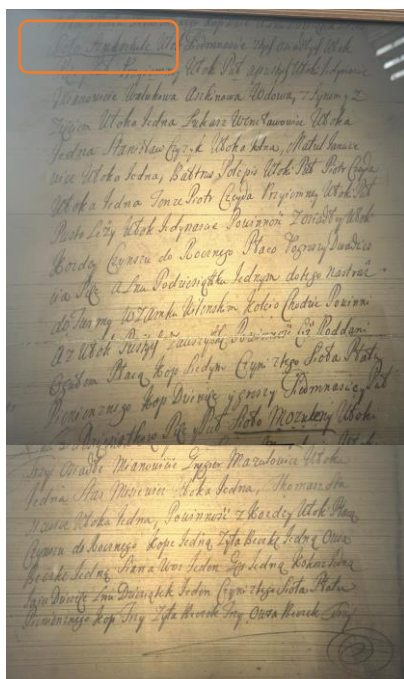

l.6 pav. Pienionių dvaro sodybos, Anykščių r., Kavarsko sen., Pienionių k., Dvaro g. 32, spirito varyklos planai, 1947 m., KPC archyvas, nuotraukos Vidos Miškūnaitės-Jarošienės, 2022

m.6 pav. Paežerių dvaro sodybos spirito varykla, Vilkaviškio r., Šeimenos sen., Paežerių k. nuotraukos Vidos Miškūnaitės-Jarošienės, 2023

7. Naujanerių (Viljanovos) dvaro atvejis

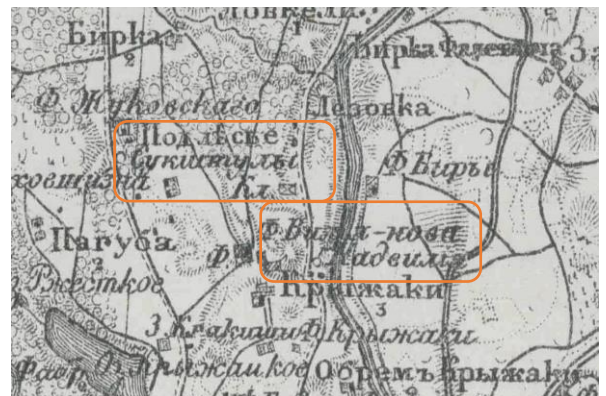
a.7.3 pav. 1622 m. inventorius Lietuvos kunigaikštystės pilių, dvarų ir palivarkų. Jame minimas Šukštulės (*Szukstule*) kaimas kaip palivarkas su jame esančiais žmonėmis ir naminiu ūkiu. LVIA, f. SA 74, 2169, (byla mikrofilmuota), p. 50

Apud Multiflorum. Magnificum. Dium. Breviseris supra Summam	4	Contractus habitant et secundum oblongiorum contrahuntur	
Octidcem millium florum Ploniorum in bonis Clavatis		obsequia diimplent. Sunt etiam Taberna duo, in una Ho-	
Apud Magnificum Dium Vadium. Breviseris in bonis Clavatis		braus habitant, qui omni anno solent conventui florenterum	
supra Summam mille Otingentorum florum Ploniorum		Ploniorum Florenti viginti. Ad alteram vero crematum	
Pro Summa Dium Millium Florentium et triginta quingue		ex Bradio datus ad vendendum	
florum Ploniorum, qui fuerat apud Dium Breviseris		In Granario mansit Religiois Dola triginta	30
per Decretum Divisionis possidet conventus tres subditos		Chene. Dola quingue	5
et de nova radice diffusum. Pradium Novum dum nuncupa-		Hordei Dola sex	6
tum, quod nunc per Decretum tenet Magnificum Dium Breviseris		Præ medium Doli	4
et quo omni anno solent conventui quingenti florum Ploniorum		Lardi succidit decem et alia carni porina	10
		Gemali longiorum Littoral parvob. Obtingenti	800
Pradium alterum. Præf. f. t. u. l. e. num. apud tum		In convectu manserunt ad victum spectantia	
Huius prædij Inventarium prout sequitur		Buttigi Vascula quingue	5
Leblebs magni Cuprei vulgo Sagany duo	2	Varina, tritica dola duo	2
Item ex ferro Metallo duo	2		
Terra ad arandum paria septem	7		
Falces pro scindendo graminis novem	9		
Falces meliores quidecem	13		
Scurce octo	8		
Bovum paria sex	6		
Vasa cum vitulis triginta duo	32		
Equi octo	8		
Oves viginti	20		
Capra octodecem	18		
Sues viginti	20		
Galli Indici viginti	20		
Anseres duodecem	12		
Annates viginti	20		
Gallinæ triginta	30		
In Braxatorio repositus lebleb Cupreus magnus			
cum capercula, Ibidem sunt Vasa lignea			
magna quingue			
Ad hoc prædium pertinent rustici novem, ex his unus			
Joannes Lachowicz est subditus, alii vero sub			

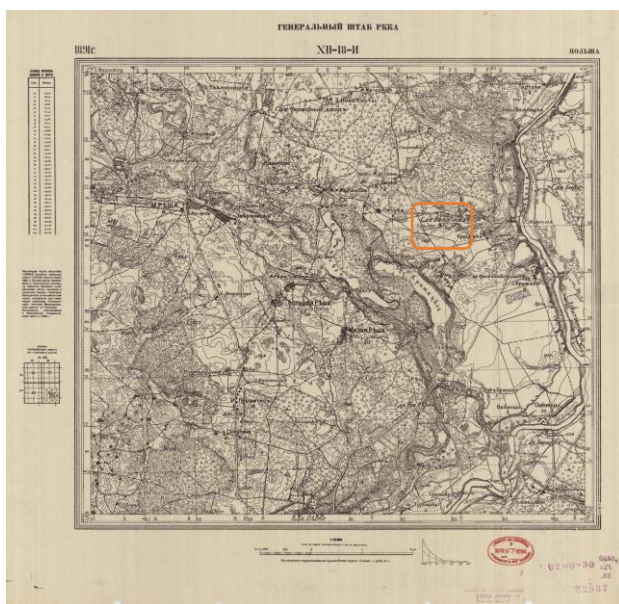
b.7.3 pav. *Inventorium conventus Vilensis ordinis sancti Joannis*, Vilniaus bonifratrų vienuolyno inventorius. 1793 m. lotynų kalba. LMAVB RS f.43-20907, 4–5. Minimas Šiuksštulės (*Szuksztule*) palivarkas, p. 50

c.7.3 pav. VTK_Ryad_XIII_List_4_1872 m. Vilniaus gubernijos žemėlapis, kuriame minimas Šukštulės pavadinimas. Pavadinimai rusų kalba. Minimi du pavadinimai Сукиштулы ir dvarvietė Виля – нова, (Vilijanos), p. 50

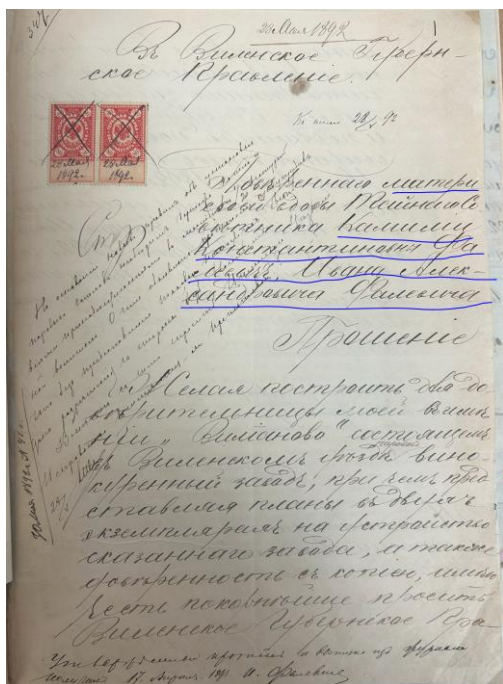
d.7.3 pav. 1872 m. Vilniaus gubernijos žemėlapio fragmentas. Minimi du pavadinimai Сукиштулы ir dvarvietė Виля – нова, (Vilijanos), p. 50

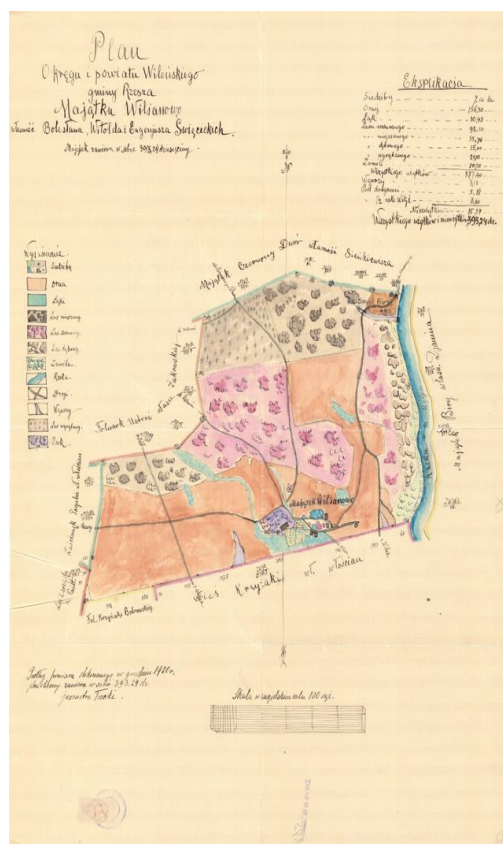
e.7.3 pav. 1891 m. žemėlapyje (генеральный штаб ркка, 1891 г. XII-18-И). Vilniaus gubernijos apskritis, p. 51

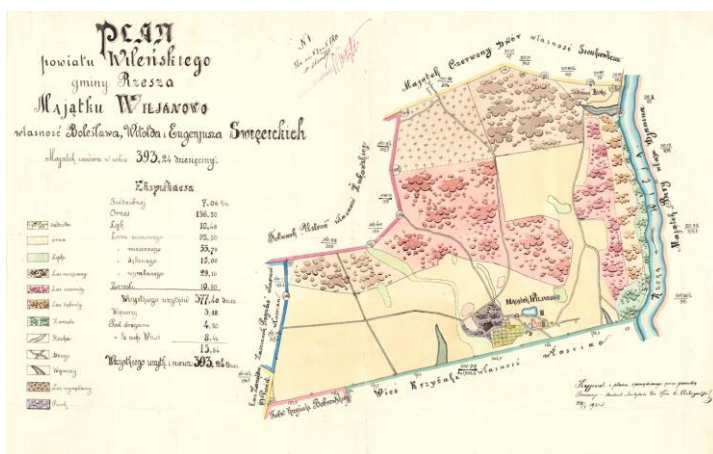
f.7.3 pav. Žemėlapių fragmentas, 1891 m. (генеральный штаб ркка, 1891 г. XII-18-И, žemėlapyje pažymėta dvaro sodyba Vilijanova (Виля-нова), p. 51

g.7.3 pav. Slapto patarėjo Aleksandro Felevičiaus našlės Kamilės Konstantinovič Falevičienės 1892 m. surašytas įgaliojimas savo sūnui Jonui Falevičiui tvarkyti visus reikalus, susijusius su Viljanovos dvaro spirito varyklos statybomis, LVIA, f.382, a.1, b.143, 2–3, p. 51

h.6.3 pav. Viljanovos žemės sklypo planas 1820 m., LCVA 130, ap.1, b. 9159,79, p. 56

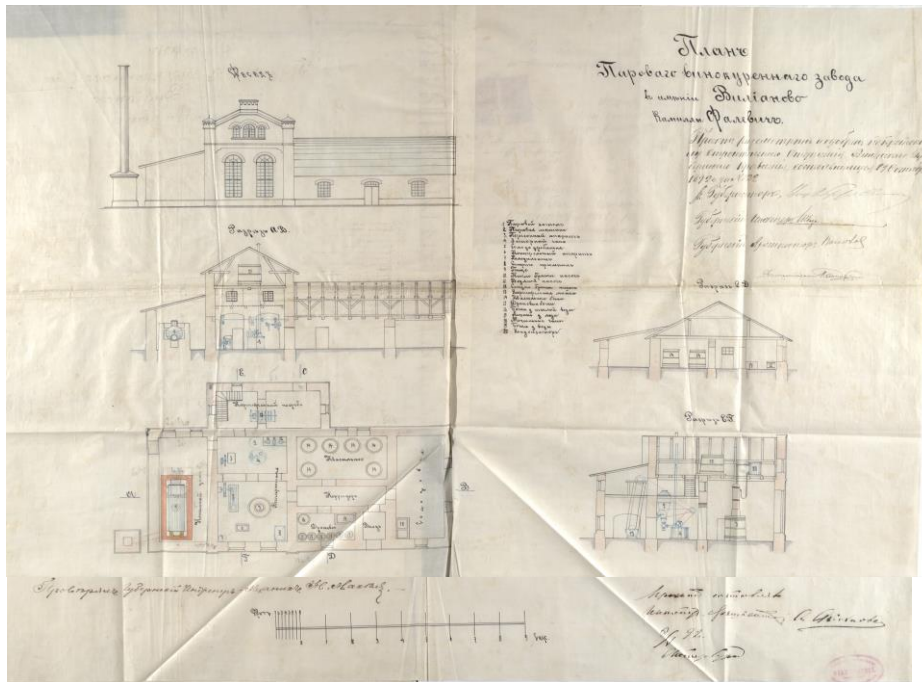
i.6.3 pav. Viljanovos žemės sklypo planas 1821 m., LCVA 147, ap.8, b. 347, 25, p. 56

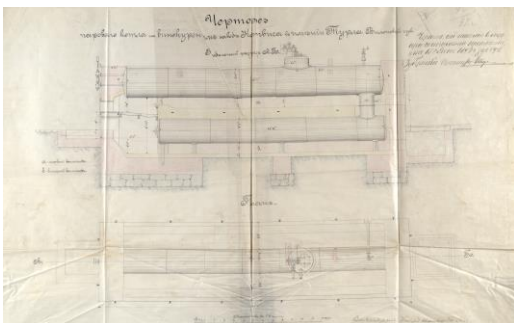
j.7.3 pav. Viljanovos (Wiljanowo) dvaro sodybos 1921 m. žemės sklypo planas, f. 147 Vilniaus apygardos žemės valdyba (*Okręgowy Urząd Ziemiański w Wilnie*), LVCA f.147, ap.8, 347, p. 54

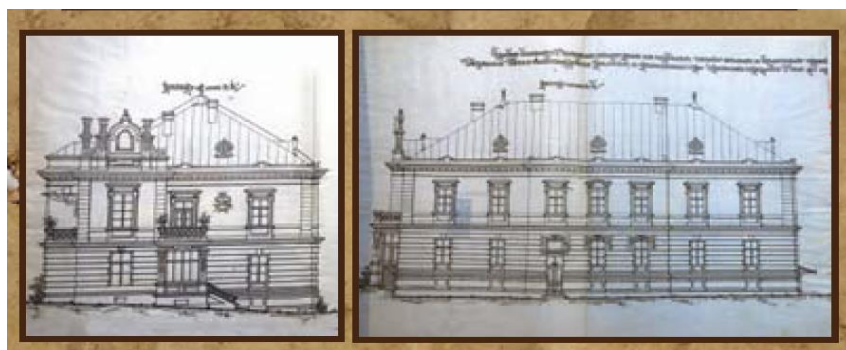
k.7.3 pav. Viljanovos (*Wiljanowo*) dvaro sodybos 1921 m. žemės sklypo plano fragmentas, f. 147 Vilniaus apygardos žemės valdyba (*Okręgowy Urząd Ziemiański w Wilnie*), LVCA f.147, ap.8, 347, p. 54

l.7.3 pav. Naujanerių (Viljanovos) spirito varyklos projektas, 1892 m.; projekte pateikti: priekinis fasadas nuo tvenkinio pusės, išilginis pjūvis su pavaizduotais ir sužymėtais įrenginiais, pastato planas su pavaizduotais ir sužymėtais įrenginiais, du skersiniai pjūviai su pavaizduotais ir sužymėtais įrenginiais, įrenginių eksplikacija, LVIA, f.382, ap.1, b.143, 13–14, p. 51,57,61,62

m.7.3 pav. Garo katilo brėžinys Vilniaus gubernijoje Šurlių (Шурлы) dvaro sodybos spirito varykloje, priklausiusioje Kotvičiams (Котвичи). LVIA, f. 382, ap. 2, 750, p. 59

n.7.3 pav. Lietuvos architekto ir inžinieriaus Augusto Kleino suprojektuotas namas – Dembowskichų vila, 1901 m., Audrius Gelžinis „Dembowskichų vila“, tyrimas, (Vilnius: UAB „Veikmė“, 2008), p.55

o.7.3 pav. Hiliarijaus Lenskio portretas, Feliks Cichocki, Adelaidos Lenskaitės tėtis. Kitoje nuotraukoje Vilniaus mokslo bičiulių draugijos valdyba, 1912., iš kairės stovi Hilarijus Lenskis, p. 55

p.7.3 pav. Naujanerių (Viljanovos) dvaro savininkė nuo 1922 m. iki 1940 m. Adelaidai Lenskaitei, pasą nuotrauka daryta 1922 m., LCVA 55, ap. 3a., 40, p. 55

r.7.3 pav. Naujanerių (Viljanovos) dvaro savininkai Bronislaw ir Adelaidai Lasoccy; pasą nuotrauka daryta 1926 m., pasas atimtas 1940 m., LCVA 55, ap. 3, 938, 55. Kitoje nuotraukoje Adelaida su vyru Bronislavu svečiuojasi pas brolių Vlodeimirą Lenskį, (sėdi ant suoliuko su skyrbėle) Baltosios Vokės dvaro sodybos parke, p. 56

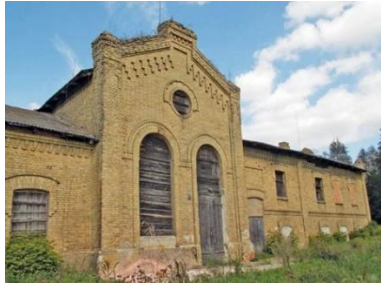

s.7.3 pav. Naujanerių dvaro Vilniaus m. Naujanerių sodų 1-oji, g. 10, spirito varyklos pietinis fasadas, 41708; registrinis, nuotrauka Vidos Miškūnaitės-Jarošienės, 2022 m., p. 62

t.7.3 pav. Naujanerių dvaro Vilniaus m. Naujanerių sodų 1-oji, g. 10, spirito varyklos šiaurinis ir vakarinis fasada, 41708; registrinis, nuotrauka Vidos Miškūnaitės-Jarošienės, 2022 m., p. 62

u.7.3 pav. Naujanerių dvaro Vilniaus m. Naujanerių sodų 1-oji, g. 10, spirito varyklos detalių fiksavimas, 41708; registrinis, nuotrauka Vidos Miškūnaitės-Jarošienės, 2023 m., p. 62–63

v.4.3 pav. Spirito varykla (XX a. pr.) Myszoje (*Stara Mysz*), dabartinės Baltarusijos teritorijoje. Dvaro sodyba išsidėsčiusi netoli buvusios Chodkevičių (XVI–WVII) pilies liekanų, priklausiusi Iskrzyckių (*Iskrzyckich*) šeimai, p. 63

z.7.3 pav. Buvusi Jano Strawińskio spirito varykla Porzečeje (*Porzecze*), dabartinė Baltarusijos teritorija, priklausiusi Minko gubernijai, p. 63

ž.7.3 pav. Spirito varykla Wierzchowice (*Вярховічы*) kaime, dabartinė Baltarusijos teritorija, priklausiusi Rothų (*Rothów*) šeimai. Spirito varykla pastatyta buvusios alaus daryklos vietoje 1908 m., p. 64

8. Spirito varykla ir jos dvarininkai.

a.8 pav. Rokiškio dvaro grafo Aleksandro Pšezdzieckio (1911–1944) žmona Katerina Komaraitė-Pšezdzieckienė (1909–1983) ant Obelių spirito varyklos stogo, RKM 2831-86 Obeliai, 1923-05-12

b.8 pav. Rokiškio dvaro grafienė Katerina Komaraitė Pšezdzieckienė (1909–1983) ant Obelių spirito varyklos stogo, RKM 2831-87 Obeliai, 1923-05-12

c.8 pav. Rokiškio dvarininkai ant Obelių spirito varyklos stogo, RKM 2831-85 Obeliai, 1923-05-12

d.8 pav. Rokiškio dvaro grafienė Katerina Komaraitė-Pšezdzieckienė (1909–1983) Obelių spirito varykloje uždarinėja butelius, RKM F 1680 Obeliai, XX a. 4 deš.

e.8 pav. Ant Obelių spirito varyklos kamino, RKM 2831-84 Obeliai, 1923-05-12

f.8 pav. Obelių spirito darbininkai, 1936 m., RKM-25335

PRIEDŲ SĄRAŠAS

1. Šaltiniuose aptikti (minimi) ir/arba iki šių dienų dab. Lietuvos teritorijoje išlikę spirito bravorai

PRIEDAI

1. Šaltiniuose aptikti (minimi) ir/arba iki šių dienų dab. Lietuvos teritorijoje išlikę spirito bravorai

XIX a.												
NR.	Dvaro Pavadinimas ir savininkas	Savininkai	Adresas	Bravoras	Metai	Vandens telkinys	Projekto autoriai	Architektūros savybės	Konstruktinė schema: Tipas, konstrukcija/medžiagos, planas	Pastabos	KVC. KPD kodo nr.	KPC
1	Alvito dvaro sodyba	XVII a. pab. T. Straševičius, A. Abromavičius, A. Chrapovickius, 1789 m. Minsko kaštelionas Simonas Zabiela, bajorai Sperskiai, XIX a. vid. Stanislovui Gauronskis, 1908 m. Tadas Voičinskis, 1938 m. signataras Donatas Malinauskas	Vilkaviškio rajono sav., Šeimenos sen., Alvito k., Alvito g.	spirito varykla	1885 m.	Alvito ežeras			akmens ir keraminių plytų mūro sienos, tūris - pusiau atviras, L raidės formos plano, kurį formuoja du stačiakampio plano, skirtingų tūrių.	stovi prie pat Alvito ežero, pastatytas buvo senojo Alvito bravoro vietoje, 1920 metais pristatytas vieno aukšto V korpusas. Tais pačiais metais spirito varyklos pastatas išnuomotas Mozei Taužiškiui, kuris pastate įrengė horizontalų cilindrinį garo katilą atvežtą iš Vokietijos spirito gamyklos. Katilas spirito varykloje buvo iki 1942 metų.	Kodas registre iki 2005.04.19: S193 Nr. Lietuvos Respublikos kultūros paminklų sąrašė: ArV789	
2	Astrosios Kirsnos dvaro sodyba	1592 m. Povilas Sapiega 1755 m. Juozapas Tadas Karenga; 1850 m. Gavronskių giminė	Lazdijų rajono sav., Būdviečio sen., Astrosios Kirsnos k., Žvejų g.	spirito varykla	1643 m. pirmą kartą minima. XIX a. II p.	tvenkinių sistema			akmenų mūro pamatas su keraminių plytų mūro rūšio sienomis	Astrosios Kirsnos dvaro sodybos spirito sandėlis: 22822; Kodas registre iki 2005.04.19: G49K10	22817; Kodas registre iki 2005.04.19: G49K5	Spirito varykla MC 22817; spirito sandėlis MC22822, sklypo aprašymas
3	Avizių dvaro sodyba		Utenos rajono sav., Leliūnų sen., Avizių k.	spirito bravoras					sudėtinio, „L“ raidės formos plano, 1 a. su pastoge, stogo forma pusvalninė, pamatas ir sienos lauko akmens mūro ir smulkios skaldos užpildu.	išlikęs apleistas.	Registrinis. Dėl duomenų patikslinimo: 2015-12-15; Nr. KPD-RM-2283	
4	Bikuškio dvaro sodyba		Dvaro g. 29, Bikuškis, Utenos r.	Spirito gamykla?	XIX a.?				stačiakampio plano pirmos daržinės liekanos, sudarytos iš skaldytų lauko akmenų mūro ŠV ir ŠR sienų stulpų, lauko akmenų-keraminių mūro	Šiuo metu išlikęs gyvenamasis klasicizmo stiliaus namas, XIX a. medinė kėltis, kalvės bei buvusios spirito gamyklos, vėliau daržinės, griuvėsiai. Gal keturių mūrinių pastatų liekanos.	Nėra paminėta spirito varyklos	
5	Biliūnų dvaro sodyba	Bilevičiai (Zemaičių bajorai), Pilsuckiai, Nikolajus Daškovas padovanojo dvarą savo vežikui už slaugą Jonui Kaminskui, Šiuo metu dvaras grąžintas paveldėtojai – Bernadetai Elenai Kaminskaitėi-Zagarnauskienei.	Raseinių r. Girkalnio sen. Biliūnų km.	spirito bravoras	1763 m.			Rūmų stilius barokas		1763 m. inventoriuje surašytas ir bravoras. Iki mūsų dienų neišliko.	Neišliko	
6	Bubių dvaro sodyba	XVIII a. iki 1940 m. Grafai Zubovai	Šiaulių rajono sav., Bubių sen., Bubių k., Pieninės g. 2, 2A	spirito varykla	XIX a. II p., iš dalies rekonstruota 1952 m.	tvenkiniai		Istorizmo stilistika	skaldytų akmenų fasadai, centrinė dalis išaukštinta, su rizalitais. Langų arka per abu aukštus. Palėpė apšviesta apvaliu langu.	išlikusi apleista	24725; Kodas registre iki 2005.04.19: G211K10	
7	Čekuvos dvaro sodyba	XVII a. Kenstaitis po jų Taurvilai Blinstrubai 1775 m. Jonas Priaglauskas XVIII apb. Šemetos 1868 m. Lidija Miler	Raseinių r. Ariogalos sen. Algimantų km.	degtinės varykla	1861 m. buvo pažymėta Kauno gubernijos statistiniame aprašyme.					1922 m. Žemės reformos duomenimis degtinės varykla neminama.	Neišliko	
8	Dauksiagirės dvaro sodyba	Frenkeliai, Sasnauskai, Norkaičiai,	Priemų r. Dauksiagirės kaimas	spirito bravoras	XIX a. antra pusė veikia nuo 1882 m.			Plytų stilius, raudonų plytų	pastato langai neogotikiniai, smailiaarkiai. Restauruotas	Dabar salės pokyliams, N. Lukoševičienė sako, kad jo pastatą ir miestelio bažnyčią statė tie patys meistrai.	Nėra, panašu kad tai buvo nauja statyba. Arba atkūrė pagal ką?	
9	Dvarelškių dvaro sodyba	Horoševičiai (vėliau vadino Jaroševičiais) piotras Vrangelis, Enta-Noma Ladau, Šližiai	Kauno marių užlietas Senų Dvarelškių kaimas	degtinės bravoras						Apie Dvarelškių dvarą buvo pasakojamos legendos, neva ten gyvenusi nepaprasto grožio bajoro dukra. Šią legendą pasakoja Stanislovas Abromavičius dokumentinėje apysakoje apie A. Baranauko gyvenimą Rumsiškės (s kytinė „Šveikutis“).	Neišliko	

XIX a.												
NR.	Dvaro Pavadinimas ir savininkas	Savininkai	Adresas	Bravoras	Metai	Vandens telkinys	Projekto autoriai	Architektūros savybės	Konstrukcinė chema: Tipas, konstrukcija/medžiagos, planas	Pastabos	KVC. KPD kodo nr.	KPC
10	Girkančių dvaro sodyba	Umiastauskai, Jeronimas Sologubas, 1775 m. priklausė Jonui Butleriui, Rusijos imperijos aukštas pareigūnas grafas Petras von der Palenas (1745–1826) 1816 m. iš tėvo diplomato Frydricho Aleksandro (1780–1863) paveldėjo Leonidas von der Palenas (1834–1908), iš tėvo Leonido Girkančių dvarą paveldėjo grafas Sergejus von der Palenas (1877–1966, Paryžiuje)	Šiaurės Lietuvoje, Joniškio r., Gažaičių sen., Girkančių kaime	spirito varykla					akmens ir plytų mūras	Butleriai be šio dvaro valdė Senosios Žagarės, Vytogalos dvarus Žemaitijoje. Be to grafi von der Palenai valdė ir įspūdingus Kaučmindės rūmus prie Bauskės, Jelgavoje (neišliko po 1945 m.), Tervetėje (išliko), Kekavoje. 2017 m. Joniškio r. sav. administracija priėmė sprendimą nugriauti 2 dvaro pastatų griuvėsius –spirito varyklą ir tvartą.	Neišliko	
11	Glitiškių dvaro sodyba	1718 m. iš Jurgio Tyzenhauzo Glitiškės pateko į Stanevičių rankas, po to atiteko Ašmenos statybinkui Jonui Hutorovičiui, kuris 1756 m. dvarą pardavė Mozyriaus pavieto pakamariui Mykoliui Jelenskiui. Jelenskių giminė Glitiškių dvarą valdė iki Antrojo pasaulinio karo.	Vilniaus rajono sav., Paberžės sen., Glitiškių k., Širvio g. 2	spirito varykla, arba spirito raugykla (?)	1910 m.	Širvio ežeras.			Raudonų plytų, prie Jūros upelio		37048	
12	Grūzdžių dvaro sodyba	Zubovai (grafai), Naryškinai	Šiaulių r., Grūzdžiai	spirito bravoras	XIX a.?				Raudonų plytų		Išliko; KPD nerasta	
13	Kalnėnų dvaro sodyba	teisėjas Jurgis Juzevičius išnuomojo Kalnėnų dvarą Pranciškai Korzenewskienei (Korzeniewskiej)	Tauragės apskritis, šilalės raj. Laukuvos sen.	spirito varykla	1795 m.		dengti „prūsiškai“, t. y. čerpėmis.			Išliko		
14	Kaltanėnų dvaro sodyba	nuomininkai Kiaukai	Tauragės apskritis, šilalės raj.	spirito varykla	1853					Išliko		
15	Kretingos dvaro sodyba	1771–1778 m. dvarą atnaujino vyskupas Ignatas Jokūbas Masalskis. Jis iš akmenų sumūrijęs pagalbinis ūkinius pastatus, užveisė vaismedžių sodą. 1874 m Juozas Tiskevičius	Padvarių k., Salantų g. 3. Kretinga	spirito varykla	statytas 1770-1771 m., rekonstruotas XIX a. pab. - XX a. pr., remontuotas 1988 m.	tvenkinių sistema, tupelis Akmena			lauko akmenų su smulkios skaldos užpildu ir plytų mūro sienos. tūris - kompaktinis, kvadratinio plano su puslūniu ir pastoge, stogo forma - pusvalminė		22507; Kodas registre iki 2005.04.19: G48K12	
16	Leonpolio dvaro sodyba	Radvilos Tiskevičiai, Deveniai	Ukmergės rajono sav., Deltuvos sen., Leonpolio k.,	spirito varykla	XIX a. antra pusė (KVR XX a. I p.)			Rūmų stilis klasicizmas		savininkas Mindaugas	31022.	
17	Luodžių dvaro sodyba	Jurgis Žinjenas	Zarasų rajonas, Luodžių kaimas	bravoras, nėra žinoma ar spirito.	XIX a. pab					XIX a. pab. Luodžių dvaras pateko į Novoaleksandrovsko apskritį, Salako valsčių. Veikė vandens malūnas. Tarpukariu dvaras priklausė grafiui Jurgiui Žinjenai. Šis grafas prie Salako pusės keliems savo dvaro valstiečiams įteikė žemės nuosavybės dokumentus. ^[3]	KPD teritorija.	
18	Paežerių dvaro sodyba	XVI a. Glinskiiai, XVII a. Zabelos, XIX a. pr. Sperskiai, XIX a. pr. Gavronskiai	Vilkaviškio rajono sav., Šeimenos sen., Paežerių k.,	spirito varykla	XIX a. pab	Paežerių ežeras			tūris - kompaktinis, išėsto stačiakampio plano. pamatas su plytų ir akmenų mūro cokoliu, akmenų ir plytų mūro sienos	XVIII a. rūmų architektas Martynas Knakfusas	25711; Kodas registre iki 2005.04.19: G252K6	

XIX a.												
NR.	Dvaro Pavadinimas ir savininkas	Savininkai	Adresas	Bravoras	Metai	Vandens telkinys	Projekto autoriai	Architektūros savybės	Konstruktinė chema: Tipas, konstrukcija/medžiagos, planas	Pastabos	KVC. KPD kodo nr.	KPC
19	Pajūrio dvaro sodyba	1779 m. testamentu J. Valavičius Pajūri paliko sūnui, LDK majorui Mykolui Valavičiui. 1854 m. Pajūrio dvarą nusipirko Kauno gubernijos maršalka Adolfas Čapskis, tačiau 1859 m. pardavė Jonui Povstanskiui. Naujasis savininkas Pajūryje pastatė spirito varyklą, plytinę.	Šilalės rajono sav., Pajūrio sen., Pajūrio mstl., Jaunystės g. 2 Tauragės apskr.	spirito varykla vad. bravoru	1891 m.	netoli upelio Jūra		istorizmo stilius kryptys	Ilgis 36,60 m, plotis pagrindinės dalies - 17,43 m., plotis su fligeliu - 25,53 m., H iki stogo apačios 8.0 m., H iki kraigo viršaus - 12,5 m.	Stovi ant statasų Jūros upės kranto, beveik lygioje terasoje	28320; Kodas registre iki 2005.04.19: G456K1	MC28320; rūšio, Ia. Ila. Planai
20	Pakruojo dvaro sodyba	vaistininkas Knutas Dvaro įkūrėjas ir pirmasis savininkas buvo Rietavo tijosnas M. Vakavičius, pirmieji žinomi dvaro savininkai – Martinavičiai. Pakruojo dvarą yra valdę ir didikai Zabelos, taip pat ir J.Burba bei grafai Mitunsteriai. Nuo 1780 iki 1940 m. dvarą valdė baronai fon Ropai.	Pakruojo rajono sav., Pakruojo sen., Pakruojo k., Žemdirbių g. 11	bravoras ir spirito varykla	statyta XIX a. vid., rekonstruota XX a. 7 d-metyje, restauruota 2011-2012 m., projekto autorės archit. Nijolė Kazakevičiūtė, Audronė Linauskaitė	užtvinktas Kruojos upelis		Rūmų stilius klasicizmas	tūris - kompaktinis, stačiakampio plano, I a.; skelto akmens mūro sienos su juodo bazalto skalda; durų ir langų angų raudonų keraminių plytų mūro angokraščiai	Pakruojo dvaro bravoras ir spirito varykla savo veiklą pradėjo Šiaurinės Lietuvoje dar 16 a. pradžioje. Būtent tais laikais, apylinkėse pripažintas vaistininkas Knutas pastatė varyklą, kuri buvo dvaro Apotiekos (Vaistinės) dalis. Pakruojo dvaro varykla yra viena seniausių spirito varyklų Lietuvoje. Ji įkurta dvaro ūkyje, kur įvairūs gėrimai pradėti gaminti dar XVI a. pradžioje. Geromus gamina iki dabar.	23304; Kodas registre iki 2005.04.19: G104K19P	MC23304
21	Palėvenės (Pauliankos) dvaro sodyba	XVI a. pab.priklausė Jonui ir Mikalojui Grigoraičiams Trakoplėšoms; 1733 m. iš Adomo Lučkos Žemutinės Palėvenės dvarą nusipirko Aukštutinės Palėvenės savininkas Ukmergės kardininkas Mikalojus Komaras; Komarai nuo 1733-1940 m. Galimai spirito varyklą statė Konstatutinas Komaras.	Kupiškio rajono sav., Subačiaus sen., Stirniškių k., Dvaro g.	spirito varykla	statyta XIX a. II p.			tūris - kompaktiškas, stačiakampio plano, 2 a. su pastoge; stogo forma - dvišlaitė. ŠR ir PV fasadų dolomito plytų mūro trikampiai frontonai su šoniniais ir centriniais raudonų keraminių plytų mūro stulpeliais.pastatą juosiantis dolomito ir raudonų keraminių plytų mūro pastoginis karnizas.		22425; Kodas registre iki 2005.04.19: G45K5		
22	Petkūnų dvaro sodyba	Komarai	Anykščių rajono sav., Troškūnų sen., Petkūnų k.,	spirito varykla (bravoras)	1899			"plytų" stilius	raudonų plytų mūras		41599.	
23	Pienionių dvaro sodyba	Iki XVII a. vidurio dvaro šeimininkais yra buvusios garsios Lietuvos didikų giminės – Sapiegos, Pacai. 1655 m. dvaras atiteko Antanui Daumantui-Siesickiui. Ši giminė save kildino iš XIII a. Lietuvos kunigaikščio Daumanto, Utenos įkūrėjo . Manoma, kad XVII–XVIII a. Pienionys buvo antraeilė valda, dažnai įkeičiama irėjusi iš rankų į rankas. Tuo metu pagrindinė Daumantų,Siesickių rezidencija buvusi Siesikuose.	Anykščių rajono sav., Kavarsko sen., Pienionių k., Dvaro g. 32	spiritas bei daromas alus.	1859 m. ir iki XX a. pradžios	tvenkinys		Rūmų stilius Medinis	stačiakampio plano, 2 a. su pastoge, pamatas su lauko akmens ir plytų mūro cokoliu, keraminių raudonų plytų ir lauko akmens mūro sienos, stogo forma - valminė.		26221; Kodas registre iki 2005.04.19: G288K8	
24	Raguvelės dvaro sodyba	Dvarininkai Komarai nuo 1698 m. Konstantinas Komarai (1847-1880) Mykolas (1842-1933) ir jo sūnus Konstantinas Komarai (1864 - 1940)	Anykščių rajono sav., Troškūnų sen., Raguvėlės k.,	spirito varykla	XIX a. vid.	Juostos upelis		Neogotika		Keraminių plytų fasadai, dalis tinkuota kampuose kampiniai aštuonkampiai bokšteliai, užsibaigiantys karūninėmis smailemis, pamatas ir keraminių plytų ir skelto akmens mūras.	24846; Kodas registre iki 2005.04.19: G221K19P	

XIX a.												
NR.	Dvaro Pavadinimas ir savininkas	Savininkai	Adresas	Bravoras	Metai	Vandens telkinys	Projekto autoriai	Architektūros savybės	Konstruktinė schema: Tipas, konstrukcija/medžiagos, planas	Pastabos	KVC, KPD kodo nr.	KPC
25	Rokiškio dvaro sodyba	Krošinskiai, garfai Tyzenhauzai, grafai Pšezdzieckiai	Rokiškio miestas	bravoras (alaus darykla), bet galimai, yra įrašų, kad kažkurį laiką gamino ir spiritą	XIX a. pradžioje	tvenkinys		Neogotika	Akmens mūras, raudonos plytos	Rokiškio dvaro bravoras, liaudyje labiau žinomas „Krošinskių pilaitės“ vardu https://www.muzejusrokiskyje.lt/braavoras-vienas-is-dvaro-sodybos-pastatu .	G222K68	MC24857
26	Salantų dvaro sodyba	1675 m. Vainos, 1785 m. Gorskiai ir kunigaiščiai Oginskiai.								Išliko tik rūmų rūšiai, 20. Salantų dvaro spirito voryklos vidaus įrengimų ir administracinių, ūkio pastatų brėžiniai. Spirito voryklos brėžinys, spirito voryklos garo katilo brėžinys, spirito sandėlio brėžinys, 1895, LNMMB RKRS, f. 100, 45.	Neišliko	
27	Siesikų dvaro sodyba	Sieciskiai; Mykolui Antanui Radvilai (1681-1729); Konstantinui Martynui Daugėlai (1700-1770)	Ukmergės rajono sav., Siesikų sen., Daugalių k.,	spirito vorykla	pastatyta XVIII a. pab. – XIX a. pr.,	Siesikų ežeras			Mūro kampiniai stulpai baltai tinkuoti su rąstų konstrukcija tarpuose.	rekonstruota XIX a. II pab.-XX a. pr. po gaisro tarpus tarp mūrinių stulpų užpildant mūru, restauruota 2002–2004 m. įrengiant medinių rąstų sienas tarp stulpų, naują stogą	25763; Kodas registre iki 2005.04.19: G257K3	
28	Šereitlaukio dvaro sodyba	Johann Theodor von Schön (1744-1796; Heinrich Theodor von Schön (1773-1856; 1812 m. dvarą nusipirko Ludwig Ferdinand Dressler. 1838 m. Šereitlaukio valdytoju tapo L. F. Dreslerio sūnus Julius Dresleris (Julius Dressler), o 1874 m. - pastarojo sūnus Benas Dresleris (Benno von Dressler (1842-1896).	Pagėgių sav., Vilkyškių sen., Šereitlaukio k.,	spirito vorykla	XIX a. pab.–XX a. pr.	tvenkinys		istorizmo stilius kryptys	sudėtinis, sudarytas iš „L“ raidės formos plano 2 a., su rūsiu, P sparno pastoge pagrindinio ūrio, ŠV dalies 1 a. staciokampio plano priestatų ir trijų tarpinių kvadratinio, viršutiniame tarpinyje - apskrito plano, į viršų siaurėjancio kamino. ŠR sparno II a. patalpos trafaretinė sienų ir lubų tapyba	Po 1878 m. gaisro, kai sudegė daugelis dvaro pastatų, buvo pastatyta nauja arklidė su hipodromu, medinė daržinė, galvijų tvartas ir karietinė. XIX a. pab.-XX a. pr. griežta geometrinė dvaro pastatų išdėstymo kompozicija papildyta pastatyta spirito vorykla, gyvenamaisiais tarnų namais	29910; Kodas registre iki 2005.04.19: G493K2	
29	Toliūnų dvaro sodyba	Majorų (Magjor) šeima, Karolis Balsevičius	Pasvalio r. Toliūnuose	spirito vorykla ir alaus bravoras	1857 m.						Neišliko	
30	Troškūnų dvaro sodyba	XVII-XIX a. Sakalauskams, Petkevičiams, Hopenams. 1850 m. dvarą iš Juozapo Hopeno nusipirko Stanislovas Motiejus Montvila (1810-?) su žmona Aleksandra Daugėlaite Montviliene (apie 1820-?). Po 1863 m. dvarą paveldėjo jų sūnus Stanislovas Adomas Montvila (1841-1916). Stanislovo Adomo Montvilos sūnui Stasiui Montvilai (1882 ar 1883 - apie 1923). 1935 m. -1940 m.	Anykščių rajono sav., Troškūnų sen., Smėlynės k., Kreivoji g.	spirito vorykla	Troškūnų dvaro sodybos plane 1801 jau yra pažymėta.				pamatas su tašytų lauko akmenų mūro cokoliu, plytų mūro sienos, dalies rūsio plytų mūro kryžminis skliautas; rūbis - kompaktinis, staciokampio plano su 2 a. rizalitu ŠR ir mezoninu PV bei pastogėmis ir rūšiais. ŠR fasado rizalitas su laiptuotu plytų mūro frontonu		37562; Registrinis	
31	Užutrakio dvaro sodyba	grafai Juozapas Tiškevičiaus (vyresnysis)	prie Galvės ežero, Užutrakio r. Trakų rajono sav., Trakų sen., Trakų m., Užutrakio g. 8	spirito vorykla	1895-1897 m.; XIX a. vid. (?) - 1896 m., remontuoto 1940 m.	tvenkinys			raudonų plytų mūras, rūbis - kompaktinis, staciokampio plano, 1 a. su išryškinta dvianakštinė centrinė dalimi, pastogėmis, rūsiu bei po juo esančia technologinių įrenginių patalpa	Nelabai tyrinėtas, originalių planų nėra	24581; Kodas registre iki 2005.04.19: G208K5P	MC24584; Planai 1971m.
32	Vėžaičių dvaro sodyba	grafai Volmeriai	Skinijos g.1 Vėžaičiai Klaipėdos r.	spirito vorykla	XIX a. I p.	Aušrupio upelis			Lauko akmenų mūras.	Rekonstruotas 1965, restauruotas nuo 2016 m. arch. A. Kinderienė ir J. Tilvikas. Nuo 2019 senjorų globos namai.	23408; kodas registre iki 2005.04.19: G114K6	

XIX a.												
NR.	Dvaro Pavadinimas ir savininkas	Savininkai	Adresas	Bravoras	Metai	Vandens telkinys	Projekto autoriai	Architektūros savybės	Konstruktinė chema: Tipas, konstrukcija/medžiagos, planas	Pastabos	KVC. KPD kodo nr.	KPC
33	Naujanerių (Viljanovo)s dvaro sodyba (Šiuokštulės ar Kryžiotų palivarkas)	Vilniaus bonifratų vienuolynas, Aleksandras Valžinskis, spirito vartyklos statytoja Kamilė Falevičienė , Jonas Falevičius, Henrikas Svencickis (valstybės patarėjas), Marijai Magdalenai Lenskaitėi Helerienei, grafiui Boleslovas Lasockis ir Adelaida Lenskaitė Lasockienė	Vilniaus m. Naujanerių sodų 1-oji, g. 10	spirito vartykla; alkoholio darykla (bravoras)	1892 m. projekto data; pradėjo veikti 1893m.;	šaltiniuoti pratekantys tvenkiniai	Vilniaus gubernijos vyriausiasis mechanikas Nikolajus Makejevas	istorizmo stilius kryptys	Akmens mūras, sudėtinga tūrio kompozicija susidedanti iš keletos korpusų.	Yra planai; fasadai, technologinis planas, garinio katilo brėžinys.	41708; Registrinis	
34	Žagarės dvaro sodyba Švetpolės palivarkas (Žagarės pakraštyje)	Naryškinas?	Žagarės pakraštyje, šiaurės Lietuva Joniškio rajonas	Alaus darykla	1815 m.			Rūmų stilius neoklasicizmas, istorizmas		1859 m. degtinės-vyno-alaus darykla, 1857 m. veikė spirito vartykla	Neišliko	
35	Žaiginio dvaro sodyba	1569 m. Bilevičiai (žemaičių bajorai), Mackevičiai, Urbanavičiai, Ozembovskiai, Kediejai, Kalinauskai, XVIIIa. Naguskiai, Žukovskiai, Komarai, Zabelios, Rekušai.	Raseinių r. Šiluvos sen. Žaiginio km.	bravoras	1664 m. iki XIX pab.					1664 m. naujai statytas, kadangi buvo dvaro karčema, tai gal galimo ir spirita	Neišliko	
36	Žemiosios panemunės dvaro sodyba			spirito vartykla (bravoras)						Rakraščiuose minimas bravoras, galimai išliko tik dalis pastato, kurio kita dalis sumūryta XX a. II puseje.		
XX a. pr.												
37	Baisiogalos dvaro sodyba	Komarai. Vladislovas Komaras.	Radviliško rajono sav., Baisiogalos sen., Baisiogalos mstl., Dvaro g. 9	spirito vartykla	pastatyta XX a. pr., iš dalies rekonstruota XX a. vid. pristatant ŠV priestatą	tvenkinys	Plytų mūras tinkuotas		tūris - pusiau atviras, sudarytas iš stačiakampio plano 1 a. su mezoninu ir bokšteliu centrinėje dalyje, pusrūsiu po visu pastatu ir pastoge pagrindinio tūrio ir 1 a. su pastoge ŠV priestato		23331; Kodas registre iki 2005.04.19: G105K12	
38	Obelių dvaro sodyba	Rokiškio grafas Pšezdeckis	Rokiškio rajono sav., Obelių sen., Obelių m., Stoties g.	spirito vartykla	1907 m. iki dabar.	tvenkiniai, netoli Obelių ežero	regioninis istorizmas		pailgo stačiakampio plano, centrinė dalis 3 a.; kairysis korpusas dviaukštis, šalia jo vienaaukštis pastatas, granito akmenų ir plytų mūro sienos, arkiniai langai, aprėminti raudonų plytų mūru, vienaaukščio pastato - dvi eilės segmentinių langų, dviaukščio pastato - apatinė eilė arkinių, viršutinė segmentinių langų, centrinėje dalyje pailgi arkiniai langai, frontonų apvalūs ir langeliai	1932 m. vartykla senojo grafo užrašoma sūnui Jonui Pšezdeckiui. Naujasis savininkas pasirūpino įmonės atgaivinimu. Iš Estijos buvo kviečiami inžinieriai - estai, kurie sudarė rekonstrukcijos ir remonto planą bei sąmatą. 1937-1938 m. pradėtas gaminti žalias spiritas. Tuo metu gamykloje buvo tik vienas varymo aparatas - distiliavimo kolona, vienas gencos šutintuvas ir garo siurbliai. Pagrindinė žaliava buvo bulvės. Gamina iki dabar.	22833; Kodas registre iki 2005.04.19: G53K1	

SANTRAUKA

Lietuvos XIX a. dvarų sodybų gamybinės paskirties pastatų – bravorų – architektūros raidos tyrimų, kuriuose būtų gilinamasi į šios pastatų grupės objektus funkcijos, planinės erdvinės sandaros ir kompozicijos aspektais, kol kas nėra. Tai paskatino darbe kelti gamybinių dvaro sodybos elementų modernėjimo klausimą pramonės ir dvaro institucijos raidos kontekste. Tyrimo tikslas – nustatyti ir kompleksiškai išanalizuoti spirito varyklos (bravoro) architektūrinę erdvių struktūrą, koncepcinę transformaciją industrinės pramonės XIX a. kontekste. Darbe tiriami spirito gamybos pramonėjimo veiksniai, tradicinių bravorų transformacija į pramoninius, spirito varyklų (bravorų) paplitimo ir kaitos priežastys, įrangos technologiniai ypatumai, patalpų planavimo, architektūrinės formos bei dekorų raida. Šio tyrimo prieigomis pasirinkta socialinė dailės istorija, taikyti istoriografinio, analitinio tyrimo, formaliosios analizės metodai bei lyginamoji analizė. Itin svarbus ir informatyvus tyrimo išteklius – naujai surasti spirito varyklų architektūriniai ir technologinės įrangos ikonografiniai šaltiniai, bravorų lokalizaciją liudijantys dvarų sodybų žemės sklypų planai. Šie ir kiti to aptariamojo laikotarpio duomenys, išsami Naujanerių (Viljanovos) spirito varyklos (bravoro) atvejo studija ir tyrimų pagrindu padarytos išvados įvertina šio objekto reikšmę istoriniame, socialiniame, ekonominiame, politiniame ir kultūriniame dvaro sodybos raidos kontekstuose. Žvelgiant iš regioninės dailės ir architektūros istorijos perspektyvos, tyrimas papildė žinias apie XIX a. spirito pramonės vystymosi ir jos modernėjimo procesus, atsispindinčius spirito pramonės pastatuose (jų architektūroje) dabartinės Lietuvos, Baltarusijos ir Lenkijos valstybėse esančiuose buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dvaruose.

SUMMARY

So far no research providing an art historical perspective on the historical evolution of production buildings in the 19th century manor estates, and inquiring into the architectural transformation of such buildings in terms of function and spatial structure, has been conducted. This prompted the question of the modernization of production elements in manor estates within the context of industrial development and the institution of manors. The aim of this investigation is to identify and present a comprehensive analysis of the architectural spatial structure and conceptual transformation of the distillery in the context of 19th century industrialization. The study explores various factors influencing the industrialization of distilleries, investigates the reasons behind their spread and transformation, delves into the technological specifications of the equipment used, spatial planning, and the evolution of architectural forms and decor. This research adopts the approach of social art history, employing historiographic and analytical research methods, as well as formal analysis and comparative analysis. An exceptionally important and informative resource for this study comprises recently discovered iconographic sources illustrating the architecture and technological equipment of distilleries, along with land plans of manor estates that provide evidence of distillery localization. The inclusion of various data from the discussed period, alongside a thorough case study of the Naujaneriai (Viljanova) distillery (bravoras) and the resulting conclusions, allows for an evaluation of the significance of this object within the historical, social, economic, political, and cultural contexts of manor estate development. Viewed from the perspective of regional art and architectural history, this study enhances our understanding of the development and modernization processes within the distillery industry in the 19th century, as reflected in the architecture of distillery buildings found in the present day territories of Lithuania, Belarus, and Poland, which were formerly part of the Grand Duchy of Lithuania.